

Мр МИЛИЦА БОДРОЖИЋ

ИНТЕЛИГЕНЦИЈА БЕОГРАДА У НОБ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ 1941-1944. ГОДИНЕ

Бројност и структура интелигенције у Београду пред рат

Прецизнијим статистичким подацима о броју интелектуалаца у Београду пред рат, на жалост, не располажемо. И у дефинитивном попису становништва извршеном 31. III 1931, а издатом тек пред рат, не наводи се структура интелектуалаца, већ се само поред зимљорадника, радника и слугу наводе чиновници — у коју скупину су, несумњиво, укључени сви интелектуалци — па се дају следећи подаци о њиховом броју:

	Чиновници	Радници	Слуге	Свега становника
Београд	32.624	46.803	6.700	238.775
срез	33.085		25.718	

Несумњиво да се њихов број пред рат повећао поготово кад се узме у обзир да је у Београду било више фабрика, низ школа, Универзитет, разна министарства, судови, разне установе и надлештва. Кад се говори о структури интелигенције Београда и околине пред рат, може се слободно рећи да је она била врло разноврсна — словјевита. Пре свега, интелигенција би се могла поделити на: **просветну** /професори, наставници, учитељи, студенти и ђаци свих средњих школа/, **техничку** /инжењери и техничари, службеници-званичници у фабрикама и железничком чвору/, **управно-судски апарат** (правници, судије, судски приправници, полицијски писари, финансијски, порески и други чиновници), **слободне професије**/лекари, апотекари, ветеринари, адвокати, адвокатски приправници, свештеници и др./ и **официри** и **подофицири**.

Према статистичким подацима за школску 1937/38, београдске средње школе похађало је око 16.500 ученика. У односу на укупан број ђака средњих школа у Краљевини Југославији, 18 београдских гимназија похађало је 12,4%, две учитељске школе 10%, Трговачку академију 20,5% и средњу техничку школу 28,4% свих ученика. Истовремено 18 општинских занатских и трговачко-занатских школа у Београду похађало је 6.300 ученика у привреди². Располажемо подацима да је школске 1940/41. у средњим стручним школама у Београду било

¹ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. III 1931, књ. IV, Сарајево, 1940, 334—335.

² Слободан Шакота, Београдска средњошколска омладина у годинама пред други светски рат, Годишњак града Београда (даље ГГБ), К-VI, 1959, 343.

уписано 18.196 ученика, професора 844/у гимназијама у осталим средњим школама 4.261 ђака, а професора 276, што укупно износи 22.457 ученика и 1.122 професора³. Из прегледа бројног стања ученика по националном и социјалном саставу школске 1940/41. године може се видети да је у 5 средњих школа у Београду било 5.408 ученика, и то у I женској гимназији 1.373, II женској гимназији 1.584, I мушкој гимназији 1.028, II мушкој гимназији 654 и I трговачкој гимназији 769. Од ђачких родитеља било је интелектуалаца по занимању: чиновника у свих 5 школа 2.073, лекара 128, инжењера 152, професора 124, учитеља 100, официра и подофицира и жандарма 255, свештеника 59⁴. Из изнетих података очито је да су највећи број ђачких родитеља чинили чиновници, и то због тога што је Београд био главни град Краљевине Југославије па су постојале многобројна министарства, надлештва и разне установе, као и низ фабрика. На жалост, не располажемо подацима о броју професора, наставника и учитеља. Последњих је било не само у Београду већ и у селима у околини Београда. Такође је било и наставног особља на 6 факултета Београдског универзитета (Филозофском, Правном, Теолошком, Техничком, Медицинском и Пољопривредном/ и на Музичкој академији. На Београдском универзитету број студената пред рат износио је око 11.000⁵, а највише их је било на Правном факултету, што се да закључити на основу података изнетих у даљем тексту за ратни период.

Опште напомене о држању интелигенције у рату у Београду и околини

Нова напредна интелигенција формирала се кроз свакодневну економску и политичку борбу. Посебно је значајно што су се крајем 1940. и почетком 1941, развојем напредног омладинског покрета у Југославији, акције радничке, студенске, сеоске и школске омладине стапале у јединствен покрет младе радне генерације. Комунистичкој партији, авангарди радничке класе, било је стало да у своју активност укључи интелигенцију па је настојала да их што више обухвати својим асцијама и оспособи за остварење својих циљева и задатака и тако припреми за револуцију.

Према свом односу на априлски рат, интелигенција се може поделити у три групе: једни ступају у рат из обавезе /мобилисани официри и подофицири — такав је највећи део/; мањи део је за орга низовање отпора и под утицајем КПЈ добровољно се јавља /то су махом студенти и омладина/; трећи су изразити патриоти по убеђењу. У техничкој интелигенцији било је отворених немачких агената /техничари и инжењери у фабрикама/. Познато је да је већина активних официра отишла у заробљеништво, доста их је пришло четницима, док је мањи број приступио партизанима.

Социјалистичка револуција у Југославији одиграла се као оружано иступање најнапреднијих друштвено-политичких снага народа, на челу са КПЈ, против фашистичких окупатора и њихових са-

³ Милорад Симић, Школе у Београду у време окупације 1941—1944. године, ГГБ, XXI, 1974, 108.

⁴ Милан Борковић, Омладина Београда у рату и револуцији 1941—1945. године, Токови револуције, XIV—XV, Београд, 1981, 143.

⁵ Милица Дамјановић, Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига друга, Нолит, Београд, 1974, 388.

радника-домаћих издајника и класних снага старог друштва, које су пружале подршку окупатору и издајницима. На тај начин револуција је од самог почетка, поред националноослободилачког, имала дубоко социјалистички карактер. Он је дошао до изражаја у разбијању старог апарата власти који је служио окупаторима и успостављању нове, народне власти. У вези с тим Јасип Броз Тито, у свом извештају на V конгресу, истакао је да је основна линија комуниста још на почетку ослободилачке борбе била: »Ради успјешнијег развијања устанка потребно је, у првом реду, уништити апарат старе Југославије, кога је окупатору успјело ставити потпуно у своју службу. Уништавање жандара, полиције, опћинских управа и архива, катастара и другог — то је био задатак партизана, поред напада на окупатора — што се показало као врло ефикасно, јер је окупатор на тај начин изгубио упориште у селима и у мањим мјестима«.⁶

Радничку класу у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији треба посматрати као авангарду напредног покрета, која носи револуцију. Ово је неопходно истаћи јер питање хегемоније пролетаријата је кључно питање револуције. У вези с држањем интелигенције на терену ОК КПЈ Београда у рату и револуцији може се навести да се највећи део чиновничког апарата отворено ставио у службу окупатора, један део се држао пасивно, док се трећи, најмањи део определио за НОП. И међу осталим групама интелигенције може се уочити изразито диференцирање. Неки интелектуалци су се ставили у службу фашистичких сила још пре рата — отворени љотићевци, други су се из патриотских, антифашистичких осећања пред рат опредељивали за политику КПЈ, која је једино упозоравала на опасност од фашизма, а после окупације повела борбу против окупатора и њихових сарадника за национално и социјално ослобођење. У свакој групи било је и таквих интелектуалаца који су се и пред устанак и у току рата и револуције држали пасивно, по страни, ангажујући се једино као стручњаци.

Активност интелигенције Београда пред рат и утицај КПЈ и СКОЈ-а.

Због великог броја ученика у београдским средњим школама /16.500 ђака/ СКОЈ је себи ставио у задатак да створи упориште у њиховим редовима и организује сталан рад на њиховом придобијању. У том раду било је тешкоћа због положаја ученика и начина на који су они третирани у тадашњој школи. Режим се тада свестрано ангажовао да створи такав тип интелектуалаца који ће му без говора служити. Тадашње средњошколско образовање требало је да послужи као један од важних чиниоца формирања таквог интелектуалца. У годинама пред рат у средњим школама је све више ученика из редова радника, сељака и нижих службеника, који су због свог социјалног порекла у школи видели могућност своје будуће егзистенције. Одвојени од својих породица, они су се тешко издржавали, а били су и неправилно оцењивани, јер су се фаворизовали ученици из имућних породица. Стога се они све више приближавају комунистима и прихватају њихове идеје. Да би спречиле продирање напредних идеја међу ученике, власти су ограничавале слободу па и могућност школовања. И поред тих мера школски органи су се

⁶ V конгрес КПЈ, Београд, 1948, стр. 76.

често по наређењу или тражећи помоћ, грубо обрачунавали са ђацима који су на разне начине испољавали своје напредно опредељење. У избору наставног кадра главно мерило била је приврженост режиму. Директори и већина професора употребљавали су полицијске методе вршећи надзор над ученицима. Оно мало професора који се нису слагали с таквим поступцима и који су показивали симпатије према напредним средњошколцима, били су отпуштани из службе и премештани из Београда.

У таквим приликама рад СКОЈ-а је био отежан, али не и сасвим онемогућен. Због интервенције школских органа и полиције и због унутрашњих криза у КПЈ и СКОЈ до 1937. рад СКОЈ-а у београдским средњим школама често је прекидан, али је опет, са више или мање успеха, био обнављан. У вези с тим Слободан Шакота у истом чланку констатује: »Све је то имало последица у раду са омладином уопште, а посебно отежавало рад у школама. Средњошколци чланови СКОЈ-а, који су у свом младалачком заносу били прожети оданости Партији и спремни на извршење задатака, без страха од последица, васпитавали су се више као конспиратори него што су се оспособљавали да, под оним околностима какве су биле, пронађу неке ситне, али погодне облике за масован рад у школама«.⁷

Напредни средњошколци су се окупљали око »Скаута« и »Гутенплера«, којима су руководили прогресивни студенти. До априла 1936. у њему су постојали јаки активи СКОЈ-а. Делујући кроз ове организације, ученици су имали могућности за слободније састајање разговоре, међусобну размену књига, излете, логоровање и др. У време рада на разбијању **Мале антанта Савеза** Краљевине Југославије, Румуније и Чехословачке) и јачања фашизма, КПЈ је пред СКОЈ поставила следеће задатке: »1. Рад на развијању и учвршћењу свих демократских, напредних и културних организација; 2. рад у корист сарадње свих напредних омладинских организација; 3. васпитање омладине у духу борбе против фашизма, за демократију, напредак и мир; 4. чување легалности свих омладинских организација.« Највећи део београдске средњошколске омладине, свесне опасности која јој је претила, укључио се у стварање широког и снажног омладинског покрета.⁸

Крајем 1937. био је формиран МК СКОЈ-а, који као један од својих сектора организује рад са средњошколском омладином. За тај сектор рада били су задужени чланови комитета Владо Аксентијевић и Михаило Мишо Радоман. Познавајући одривије рад с напредним средњошколцима, који су се окупљали око »Скаута« и »Гутенплера«, они су настојали да у овим организацијама окупе што већи број ђака из свих средњих школа, које су се показале као најпогоднија форма за шире окупљање средњошколаца. Током школске 1937/38. преко ових организација приређивани су излети у околини Београда и одржавање игранке и приредбе уз краћи програм са рецитацијама и песмама напредног садржаја. Те школске 1937/38. оформљено је међушколско језгро, које су сачињавали: Исак Еди Давичо, ученик VI разреда, и Радован Брацо Белић из Прве мушке гимназије; Миодраг Поповић, ученик VII разреда из Треће мушке гимназије; Вукашин Мићуновић, ученик VI разреда из Седме мушке гимназије,

⁷ С. Шакота, н. д., 343—347.

⁸ Исто, 352.

Богдан Велашевић, ученик Средњотехничке школе, Драгољуб Илић, ученик IV разреда Учитељске школе, и Предраг Ђорђевић, ученик III разреда Трговачке академије. Међушколско језгро је постепено прерасло у средњошколско руководство СКОЈ-а. Оно је у појединачним и групним разговорима расправљало о стању, условима и могућности рада у школама. Став је био јасан у основном питању, тј. напредни средњошколци су морали да развијају сву своју активност унутар школе. Та активност требало је да буде конструктивна и по облицима таква да се придобије ђачка маса, као и подршка професора либералног схватања и доброг односа према ученицима.⁹

Најпогоднији облик рада напредне средњошколске омладине биле су ђачке дружине и друга ђачка удружења унутар школе /»Подмладак Црвеног крста«, »Трезвена младост«, »Феријални савез«, »Аеро клубови« и »Јадранска стража«/ која су давала највише могућност за широк и свестран рад међу ученицима. Стога су на почетку школске 1938/39. у скоро свим школама извршене организационе припреме за освајање управа унутар ђачких друштава. Све више се радило на придобијању ученика не само VII-VIII разреда, као што је до тада било већ и нижих разреда, а посебно V и VI. Таквим односом према ученицима нижих разреда стварала се могућност да се међу њима изграде активности који су касније успешно замењивали старије колеге када су ови завршавали и напуштали средњу школу. Захваљујући томе, оствариван је континуитет у раду и стални пораст и утицај напредног омладинског покрета на средњошколску омладину. Такође је остварен позитиван однос према школи, школским органима и омогућена иницијатива активиста, чему су дати легални облици. Овакву делатност средњошколско руководство је подстицало и усмеравало преко школских актива у којима је тада било окупљено око 150 напредних средњошколаца. Августа 1939. одржана је Земаљска конференција СКОЈ-а, на којој су донете одлуке о проширењу актива у београдским средњим школама школске 1939/40, који су добили и чвршће организационе форме и све чешће називани младим комунистима. Активисти скојевци постају све омиљенији међу ђацима у школи, а многи професори гледају на њих с пажњом. Школске 1938/39. постојали су активи у Првој мушкој гимназији, у Другој мушкој гимназији, у Трећој мушкој гимназији, у Четвртој мушкој гимназији, у Петој мушкој гимназији, у Шестој мушкој гимназији, у Седмој мушкој гимназији, у Првој женској гимназији, у Другој женској гимназији, у Трећој женској гимназији, у Петој женској гимназији, у Средњотехничкој школи, у Мушкој учитељској, у Женској стручној учитељској школи и Трговачкој академији. Располажемо подацима да у Осмој и Деветој мушкој, као и у Четвртој и Шестој женској гимназији, од којих су неке тек биле основане, нису постојали активи, али су образовани школске 1939/40. године.¹⁰

⁹ Исто, 353—354.

¹⁰ Актив у Првој мушкој гимназији су представљали: Исак Алмузино, Иван Крајец, Максим Штерн и Родољуб Андрић. У II мушкој гимназији у њему су били: Радослав Паљић, Обрад Сикинић, Јован Марјановић, Нико Азријел и Фриц Бриц. Актив у III мушкој гимназији су чинили: Марко Никезић, Милан Марковић и Најдан Пашић. У IV мушкој гимназији у активу су били: Милован Миловић, Радомир Полкић, Спасоје Перић, Данило Пурић и Милан Војновић. Актив у V мушкој гимназији су чинили: Бранислав Крстић, Мома Стефановић, Драгомир Стојановић и Бранко Пешић. Актив у VI мушкој гимназији су чинили: Блажо Баровић, Ста-

Преко литерарних дружина и других удружења у београдским средњим школама добијала се и читала напредна литература, популарнији материјали о развоју друштва, политичкој економији, дијалектичком и историјском материјализму и сл., као и илегални материјали /леци, билтени и др/. Ове васпитне групе представљале су зачетак будућих актива СКОЈ-а који ће се 1940. и 1941. образовати по одељењима и разредима свих београдских средњих школа. Средњошколско руководство у ситуацији набујале активности истакло је потребу проналажења већих могућности за легалне облике међушколске сарадње. Ради боље организације рада и међушколске сарадње тражило се одобрење да састанцима једне ђачке дружине присуствују ученици из других школа. Међушколско средиште трезвене младежи послужило је за шире окупљање свих школа. У вези с тим С. Шакота у наведеном делу каже: »Развијање рада у разним ђачким удружењима и наведени облици међушколске сарадње практично су значили легализовање већег дела активности средњошколског руководства и школског актива, што је омогућило њихов снажан утицај на средњошколске масе. То је и условило да организација СКОЈ-а у београдским средњим школама, разбијајући ранију зачураеност, васпита стотине будућих чланова СКОЈ-а«.

Значајну улогу у развоју напредног средњошколског покрета одиграли су средњошколски листови **Нови средњошколац** и **Зора**. Сматра се да је преко поверљивих одбора растурано око 8.000 примерака **Новог средњошколца** и 3.000 примерака **Зоре**. Била је такође организована дописна мрежа а проучавани су и важнији чланци. У ова два листа говорило се о проблемима омладине и догађајима у земљи и свету. Ставови и схватања чланова редакција средњошколских напредних листова имали су снажног одраза на омладину. Ме-

нислав Оцокољић и Бранислав Луковић. У овој гимназији су познати активности: Алексције Зечевић и Зоран Жујовић. Актив у VII мушкој гимназији су чинили: Слободан Томћ, Момчило Живојиновић и Слободан Шакота. У активу I женске гимназије су биле: Станица Ђуровац, Зора Поповић и Олга Ђуричковић. Касније су биле познате као активисткиње: Ружица — Рушка Васићић, Емилија — Цуца Јакшић, Славка Петровић, Милица Становчић, Јелица Пурић и Мира Алечковић. Актив у II женској гимназији су чиниле: Лепосава Митровић, Нада Анастасијевић, Радмила Богдановић и Данка Каришић. У III женској гимназији у њему је била Гина Радовасљевић, а активисткиње од школске 1939/40. истицале су се: Мирослава Мира Радовановић и Драгиња Јовановић. Актив у V женској гимназији и Средњој техничкој школи је чинила Соња Мартиновић, а касније су познате као активисткиње: Зора Сучић, Милица Ратковић и Милица Павићевић. У Средњој техничкој школи у њему су били: Иво Јеркић, Мирко Мاستиловић, Перо Коробар, Урош Мартиновић, Зага Маливук и Јован Коледин. Актив у Мушкој учитељској школи су чинили: Глигор Видовић, Тихомир Стојановић, Михајло Живојиновић и Мирко Јовичић. У Женској учитељској школи у њему је била Јелица Миловановић, касније члан СК КПЈ за Космај. У женској стручној учитељској школи у њему је била Радмила Милошевић, Актив у Трговачкој академији су чиниле: Даринка — Дара Павловић, Нада Божовић и Регина Штерн. Као активисти у Осмој мушкој гимназији били су познати: Војислав Нановић, Драгослав Петровић, Бранко Омчикус и Милан Нешић, у Деветој мушкој гимназији: Јован Гајгер, Јован Бенишек, Александар Шокирац, Миливоје Сучић и Радован Ђосић (који је почетком 1941. убио првог окупаторског војника у Београду); у Четвртој женској гимназији: Радмила Јовић — Малецка, Ружица Шојић и Марија Јовић, а у Шестој женској гимназији: Бранка Кандић, Радмила Јаковљевић и Марија Симоновић. Сви чланови актива су наведени према С. Шакотиј, н. д., 358—359.

¹¹ С. Шакота, н. д., 360—361.

Ћутим, они се нису свиђали школским властима. У Редакцији **Зоре** поднели су оставке и преко »Саопштења« упознали омладину са стањем у **Зори**¹². Због тога су Мићуновић и Шакота искључени на две године из свих београдских школа. Средњошколска омладина је оштро реаговала на овакав поступак школских власти према члановима Редакције **Зоре**. Средњошколско руководство СКОЈ-а издало је директиву да активисти у школама организују масовно прикупљање потписа и да шаљу протесна писма директору. За свега неколико дана све београдске школе су послале таква писма, а потписало их је више од три хиљаде ђака. У писмима се иступало против мера због којих **Зора** више не представља средњошколско гласило и због искључења из школе чланова редакционог одбора који су бранили **Зору** као лист средњошколаца. Сматра се да и поред тога што је акција спроведена у кратком временском року и није била најсолидније припремљена, протестна писма је потписало више од половине ученика старијих разреда београдских школа /у Средњој техничкој школи и Осмој мушкој гимназији протестна писма су потписали скоро сви ученици/¹³

У акцију је ступило Министарство просвете и наредило школским органима да се сви потписници писама ставе под истрагу и протих њих предузму енергичније мере кажњавања. Истрага је вођена око месец и по дана са намером да се установи да ли је то била организована акција. Потписницима је постављено питање да ли су свесни да је то акција комуниста и да ли су спремни да се одрекну потписа. Баци су према претходном договору одговарали да су они само желели да имају своју средњошколску штампу. Један мали број ученика, под притиском родитеља, изјавио је да се одриче свог потписа. Присталице »Српског културног клуба« и присталице Љотићевог »Збора«, док су школски органи водили истрагу, денунцирали су познате активисте полицији. Тако су они 16. марта, у време кад је у Средњотехничкој школи одржан матине, коме је присуствовало око осам стотина ђака, обавестили полицију да се одржава комунистички скуп средњошколаца. Затим су заједно с агентима и жандарима учествовали у блокади школске зграде. Ученици су касно увече успели да на јуриш разбију блокаду. Пет ученика које су успели да ухвате, одвели су у Управу града и тамо их тукли. МК СКОЈ-а и средњошколско руководство, већ после првих одлука о искључењу и кажњавању ђака и полицијских мера решили су да протестују против таквих поступака. Са родитељима се одржавају појединачни или групни састанци. На њима их упознају с тим догађајем и траже њихову подршку. Захваљујући томе, крајем марта 1940. издат је проглас, с потписима ђачких родитеља, којим се јавност обавештава о терору који школски органи и полиција спроводе над ђацима београдских средњих школа. Овај проглас је масовно распуран по Београду, па и по унутрашњости. Ученици су организовали његово ширење и читање по школама. Тиме је случај добио широк публицитет и политички значај. Школски органи су, и поред про-

¹² Саопштење је преко повереничког одбора подељено и прочитано у свим београдским средњим школама. Оно је такође послато и повереницима у око 60 гимназија у унутрашњости. С. Шакота, н. д., 361.

¹³ Протестна писма су упутили ученици гимназије у Никшићу и још неке школе из Црне Горе. Исто.

¹⁴ Исто, 369—370. Упор. Златија Вујановић, Напредни средњошколски покрет Београда, Београд у рату и револуцији 1941—1945, Београд, 1971, 361.

геста, искључили преко 40 ђака из београдских школа. Истовремено неколико стотина ученика било је кажњено разним казнама. Из школе су били искључени већином активисти и сви чланови средњошколског руководства СКОЈ-а сем Б. Велашевића, у чијој школи (Средњотехничкој) је било тада око стотину активиста СКОЈ-а. Ученици су били тако јединствени да управа ове школе није могла да предузме никакве репресивне мере. Истрага, иако широко вођена, није успела да открије постојање организованог рада СКОЈ-а Ускоро је престао да излази и **Нови Средњошколац**.¹⁵

Да би спречили даљу активност напредних средњошколаца школски органи су предузели мере још строже контроле ђачких удружења. У неким школама чак је био забрањен сваки њихов рад. Али ни то не доприноси смањивању активности ученика. Од тада све више почињу да се користе излети. На Шестој земаљској конференцији СКОЈ-а, одржаној почетком септембра 1940, расправљало се, поред осталог, о организационим питањима па средњошколско скојевско руководство у Београду ради на организационом учвршћењу актива по школама. У вези с догађајима око **Зоре** и **Новог средњошколца**, многи ђаци су својим држањем приликом саслушања у школама, учешћем у растурању прогласа и др., показали чврстину и одлучност. Млади комунисти, радећи у васпитним групама, прикупљали су чланарину и прилоге у виду »средњошколске помоћи« и »скојевског динара« који је коришћен за разне потребе па и за помоћ сиромашним активистима. Познато је да су школске 1940/41, поред скојевске чланарине и прилога за СКОЈ прикупљани и прилози за Партију. Тада су створени услови да се њиховом раду да организован карактер. Стога средњошколско руководство почиње са формирањем скојевских актива по школама, разредима и одељењима, тако да је сваки члан актива знао да је организирани скојевац и да је обавезан да извршава задатке које му актив додели.¹⁶

Од значаја је напоменути да је приликом организовања излета у Кошутњак, 8. IX 1940, и напада полиције на излетнике погинуо један радник, затим Славко Диновић, ученик Средње техничке школе, и Брана Петрушевић, ученик гимназије.¹⁷ У вези с тим и увођењем фашистичких метода у средње школе, учењем немачког и италијанског језика и ограничавањем броја јеврејске деце при упису у први разред, средњошколско руководство СКОЈ-а издале је проглас под називом: »На почетку нове школске године«. Зависно од прилика у појединим школама, чланови скојевских актива

¹⁵ С. Шаkota, н. д., 372. Активисти београдских школа су почели да се организовано повезују са напредним ђацима у унутрашњости (у већим местима Србије и Црне Горе, као и у Скопљу, Сарајеву, Мостару, Загребу, Љубљани и другим местима«. Одлазећи у та места на даље школовање, они су помогли да се и у тим школама превазиђу секташка схватања и примене облици масовног рада. Исто.

¹⁶ С. Шаkota, н. д., 373.

¹⁷ Вид. о томе опширније Б. Храбак и М. Рајчевић, Осмосептембарски покрет у Кошутњаку 1940, ГГБ, VI, 1959, 389—409. З. Вујановић пише поводом сахране Б. Петрушевића: »Скојевска организација је организовала одлазак омладине на сахрану Бранда Петрушевског. Неколико хиљада београдских средњошколаца је мирно и достојанствено учествовало на сахрани свога друга. У име средњошколаца Београда говорио је Радован — Браца Велић, члан средњошколског руководства.« З. Вујановић, н. д., 161. Упор. Живомир Станковић, Борбени пут СКОЈ-а, друго изд., Београд, 1961, 195—197.

отворсно дељен из руке у руку, у другима су активисти рано изјутра стављали проглас на клупе, на катедре, степениште и другде, и приметно излазили из школе. Истраге које су школски органи водили поводом растурања прогласа остајале су без резултата. У то време могућности за рад у ђачким удружењима биле су врло скучене, а ни школски органи нису дозвољавали да се обнови њихов рад. Активисти СКОЈ-а повели су акцију за отварање ђачких кухиња за сиромашне ђаке, што је наишло на снажан одзив и подршку свих ученика и већине ђачких родитеља, који су акцију подржали давањем прилога или потписивањем захтева којима су од школских управа тражили да се кухиње одмах отворе. Отварање кухиња при већини средњих школа допринело је још већој популаризацији СКОЈ-а.¹⁸

Руководство СКОЈ-а Београда захтевало је да сваки скојевац мора да буде добар ученик. Активисти СКОЈ-а покренули су међу ученицима иницијативу и организовали групно учење. Окупљање ђака било је веома распрострањено. Заједничко учење неких предмета показало се као врло корисно, па су га и ђачки родитељи оберучке прихватили и за састанке радо уступали своје станове. Ученички родитељи су подржавали акције напредних средњошколаца мада су се присталице »Српског културног клуба« и Љотићевог »Збора«, после неуспеха у раду међу ђацима, трудиле да пропагандом и притиском на родитеље разбију јединство средњошколских редова.¹⁹

Крајем 1940. средњошколско руководство, због пораста броја чланова СКОЈ-а, приступа формирању школских језгара у која улазе руководиоци разредних и одељенских актива. На тај начин језгра су постала руководства целокупног рада СКОЈ-а у школи. У свим средњим школама створене су организације СКОЈ-а (9 мушких и 7 женских гимназија, Реалка, две учитељске школе, две трговачке академије и у Средњој техничкој школи). Због све већег броја чланова СКОЈ-а, и због великог броја школа, средњошколско руководство се повећава и почетком 1941. има 16 чланова, од којих су 4 члана КПЈ. Сваки члан руководства држао је на вези и био одговоран за рад у једној или две школе.²⁰

Златија Вујановић наводи да се од 1939. до 1941. састав руководства напредног средњошколског покрета неколико пута мењао, и да је почетком 1941. имао 16 чланова; то је тзв. средњошколско »руководство шеснаесторице«. Најчешће се у изворима о средњошколском покрету помињу следећи чланови руководства: Дража Марковић, Вера Милетић, Марко Никезић, Милева — Лула Планојевић, Вукашин Вуле Мићуновић, Драгутин Мокрањац, Исак Давичо Еди, Милутин Луга Дорословац, Бети Романо, Дара Павловић, Богдан Велашевић, Радован Белић Браца, Јован Марјановић, Боса Ра-

¹⁸ С. Шакота, *н. д.*, 373.

¹⁹ Исто, 373—375.

²⁰ Исто, 375—376. Према С. Шакоти, у средњошколском руководству, поред чланова који су у њега ушли крајем школске 1939/40, били су: Исак — Еди Давичо, студент филозофије, Вукашин Мићуновић, студент филозофије, Радован — Брацо Белић, приватни ученик, Јован Марјановић, студент технике, Даринка Дара Павловић, свршени ђак Трговачке академије, Блаженка Мимица, студент филозофије, Паја Капичић, студент технике, и Роса Радовић, студент филозофије. Ради успешнијег рада актив је био подељен у две групе. Исто.

довић, Паја Капицић и Блаженка Мимица.²¹ У то време скојевска организација Београда имала је око 1.500 чланова, од којих су 800 — 1.000 били из средњих школа. Рачуна се да су од 10.000 чланова напредног омладинског покрета, обухваћени разним формама рада, око 2.800 били средњошколци.²²

Прво заједничко саветовање средњошколског руководства и руководиоца језгра из свих школа одржано је јануара 1941. На њему је поднет реферат о развоју рада и организације СКОЈ-а у средњим школама, са критичким освртом на неке постојеће слабости, нарочито на недовољно коришћење свих распложивих облика масовне мобилизације ученика и појаве неодговорног односа неких чланова СКОЈ-а. Захваљујући овом саветовању, омогућено је да скојевска организација, која је пред рат имала око хиљаду организованих чланова и око три хиљаде симпатизера, учини доста на свом сређивању и јачању дисциплине и да отклони и неке слабости масовног рада.²³

Поред средњошколаца, у Београду је постојао знатан број студената (пред рат 11.000). Напредни студенти Београда водили су такође борбу за заштиту аутономије Универзитета и што веће слободе. Почетком 1936. они су се све више сукобљавали са студентима националистима залажући се за распуштање ОРНАС-а (чији је председник био ректор Владимир Ђоровић), за смањење школарине и уписних такса, а нарочито против покушаја режима да се уведе универзитетска полиција. Међутим, ректор је ове оправдане захтеве студената одбио. Стручна студентска удружења објавила су и два летка, у којима су изнела разлоге који су студенте натерали да објаве штрајк.²⁴ У вези с тим Живомир Станковић констатује: »Зато су студенти ступили у општи штрајк. Он је показао снагу њиховог покрета и велики утицај Партије и СКОЈ-а на студентске масе. Важна је појединост да у то време ни партијска ни скојевска организација на Београдском универзитету нису биле бројно јаке и да је око стотину чланова — захваљујући огромном ауторитету Партије и СКОЈ-а и личном угледу комуниста — било у стању да у року од неколико часова мобилишу хиљаде и хиљаде ученика за разне масовне акције.«²⁵ Студенти су формирали штрајкачки одбор који је руководио штрајком. Пред свим факултетима стајале су студентске страже које су спречавале да штрајкбрехери дођу на предавања. Студенти орнасовци одлучили су да силом разбију штрајк. Пред Патолошким институтом Медицинског факултета студентска стража је била физички нападнута, а студент националиста — члан управе ОРНАС-а (Организације националних студената) Слободан Недељковић ударио је ножем с леђа Жарка Мариновића, који је убрзо издахнуо. Била су повређена још два студента — Јован Шћепановић, студент права, и Константин Хаџи — Поповић, студент медицине. После погибије Жарка Мариновића, 4. априла, супротности између студената и ректора још су се више заоштриле. Студенти су одлучно захтевали растурање ОРНАС-а и оставку ректора Ђоро-

²¹ З. Вујановић, н. д., 160.

²² Исто.

²³ С. Шаkota, н. д., 376.

²⁴ М. Дамјановић, н. д., 227—229, Ј. Марјановић, Београд, Београд, 1964, 29—30 и Ж. Станковић, н. д., 155—157.

²⁵ Ж. Станковић, н. д., 156.

вића, који је био и почасни председник ове терористичке организације. Под руководством Партије и СКОЈ-а студенти су имали пуну подршку и средњошколске омладине, која је великим делом била укључена у револуционарни процес. Средњошколци су са студентима учествовали на сахрани Ж. Мариновића и у демолирању станa ректора Ђоровића. Штрајк студената трајао је 25 дана. Реакционарни ректор Ђоровић био је приморан да поднесе оставку. Штрајкачки одбор је после тога издао летак којим је позвао студенте да прекину штрајк, сматрајући да оставка ректора представља по беду напредних студената. Поводом двогодишњице избијања овог штрајка, 1938, Иво — Лола Рибар је писао да је он означио крај спонтаних студентских иступа, крај борбе студентске авангарде и почетак широког омладинског покрета свих студената.²⁶

Од средине 1936. комунисти све више продиру у стручна и друга студентска удружења. На изборима за Студентско правничко друштво, маја 1936. победила је народнофронтовска листа студената од 803 уписана члана за ову листу је гласало 524, а за листу припадника демократа 64 студента).²⁷ Комунисти су се свестрано ангажовали у борби за јединство студентског покрета и стварање Уједињене студентске омладине (УСО). Новембра 1937. на изборима за Управу Студентског правничког друштва иступило се са јединственом кандидатском листом УСО, а на општестудентском збору, 5. XII 1937, поднет је и реферат у име Уједињене студентске омладине. Тиме се може сматрати да је основана нова, изузетно значајна политичка организација студентског покрета — Уједињена студентска омладина. У ствари, тај чин је званично спроведен неколико месеци касније на Конгресу уједињења. На скојевском саветовању јуна 1941. у свом реферату осврћући се на пређени пут СКОЈ-а и Иво — Лола Рибар је оценио као нарочито значајне заслуге СКОЈ-а у стварању УСО и успехе ове организације пред други светски рат. Уочи II светског рата КПЈ се ангажовала у припремама за одбрану земље, нарочито се залажући за јединство омладине када је реч о одбрани земље. Студенти су суделовали у војним припремама за одбрану земље и другим облицима развијања патриотизма.²⁸

Београдски студенти су учествовали у демонстрацијама од 14 XII 1939. Полиција је убила Мирка Луковића, студента медицине, и два радника, а тешко је рањена дум-дум мецима у обе ноге Боса Милићевић, студенткиња, и Живан Седлан, студент технике, који су после извесног времена подлегли ранама. Истовремено је било рањено још око 40 демонстраната, а 60 их је ухапшено.²⁹ На општестудентском збору, 21. I 1940, у реферату студенткиња херојско држање Босе Милићевић је описано овим речима: »Налазећи се у ватри куршума, погођена дум-дум метком, пала је размирских ногу.

²⁶ Исто, 157, и М. Дамјановић, н. д., 232—233.

²⁷ Да би саботирали избор за Управу Студентског правничког друштва, студенти националисти развили су широку писмену пропаганду путем летакa. У свом летку они су писали да правничко друштво какво организују комунисти, »неће служити правној науци и интересима студената, већ ће то бити један комесаријат више за комунистичку пропаганду«. М. Дамјановић, н. д., 262—264.

²⁸ М. Дамјановић, н. д., 313—324.

²⁹ Вид. опширније Драгица Лазаревић, Демонстрације 14. децембра 1939. године у Београду, ГГБ, к-V, 1958, 339—362. Упор. М. Дамјановић, н. д., 347—354, и Жене Србије у НОБ, Београд, 1975, 85—86.

Обливена крвљу, измучена страшним боловима, она није клонула. Из њених груди није се отео ниједан јаук, и не жалећи себе, она је тешко рањена храбрила другове и другарице око себе. Херојско држање другарице Босе улази у ред светских примера из борбе жена целог света, за ствар слободе радног народа. . .³⁰ Поводом годишњице ових демонстрација, 14. XII 1940, МК КПЈ за Београд издао је проглас у коме се каже: »Тога дана радници и раднице, радничка омладина и сви радни људи, сврстани у густе редове са радним студентима, демонстрирали су против империјалистичког рата, против скупоће и шпекулације, за мир и слободу. Тога дана одјекнуо је улицама Београда протест свих радних људи против њених намера за увлачење наше земље у табор зараћених империјалистичких завојевача«.³¹ У годинама пред избијања другог светског рата студенткиње Београдског универзитета биле су нарочито активне у борби за побољшање свога положаја.³²

Профашистички елементи на Београдском универзитету, у време када је капитулирала Француска, а Енглеској претила смртоносна опасност од сталног бомбардовања, постали су нарочито офанзивни и нису бирали средства у борби против напредног студентског покрета. Реакционарни студенти окупљени у Љотићевом »Збору« и »Словенском југу« почели су од јесени 1940. да отворено нападају напредне студенте. Провоцирајући их они су користили ватрено оружје. Када су студенти Медицинског факултета, 22. X 1940, сазвали збор студената прве године ради уписа нових чланова у Удружење, велики број припадника Љотићевог »Збора« дошао је на овај збор с намером да одврати студенте од уписа, саветујући им »да се чувају интернационалних доктрина и утопија«, да буду »верни националном духу« и сл. Студенте — комунисте и њихове присталице нападали су и физички, јер ови нису хтели да их слушају. Студенти, међу којима је било и доста бруцоша прозрели су намеру студената — љотићеваца и, испољавајући велику политичку свест, супротстављали су им се политичким методама; кад су били приморани, пружали су им и физички отпор. Сукоби су се поновили и сутрадан, 23. октобра. Љотићевци су на Медицински, Технички и друге факултете дошли организовано, наоружани и окићени значкама »Збора«. Вељко Мићуновић, студент Техничког факултета, иначе комуниста одржао је убедљив политички говор у коме је раскринкао љотићевску организацију. После подне, истог дана, дошло је до још веће гужве. Студенти љотићевци (њих око 40-50) забарикадирани су се и на сваком кораку изненадили би студенте — комунисте, физички их нападајући уз провокаторске повике: »Живео краљ Петар и Југославија!« »Доле масони!« »Доле Јевреји« и сл. При том су користили и револвере, тако да је испалено преко 70 метака и било рањено 5 студената и један радник Техничког факултета. Дошавши на Технички факултет, ректор их је позвао да се разиђу, али су љотећевци одговорили да су дошли на факултет како би се обрачунали са комунистима. јер »више не могу да трпе комунистички те-

³⁰ М. Дамјановић, н. д., 352.

³¹ Жене Србије у НОБ, 86.

³² Исто, 49—55.

пор.³³ Ректор је на разговор позвао само представнике стручних удружења са Техничког факултета на коме је дошло до инцидента заобилазећи Акциони одбор Стручних студентских удружења (ССУ) и не признајући га као представника свих стручних удружења. Стручна удружења, тј. њихове управе ставиле су универзитетским властима отворено до знања да је њихов представник Акциони одбор ССУ и да стручна удружења имају у њега пуно поверење. У пријави догађаја од октобра 1940. јавном тужиоцу ректор је навео податак да је међу студентима било агената Управе града Београда што потврђује да је ова највиша полицијска власт у граду била организатор ове и многих других провокација.³⁴

Било је одавно познато да је Управа града Београда (УГБ) имала водећу улогу у борби против напредних студената, што су ови догађаји јасно потврдили. УГБ је била узнемирена јачањем напредног студентског покрета, па је на то упозоравала МУП (Министарство унутрашњих послова), а ово преко Министарства просвете, ректора Београдског универзитета. Почетком новембра 1940. непосредно после неуспеха акције на Техничком и Медицинском факултету, УГБ је упутила информацију Министарству унутрашњих послова, у којој се, поред осталог, истиче »да су студенти — комунисти који у последње време иступају под фирмом »Уједињене студентске омладине«, са паролама против рата и фашизма, за слободу, мир и напредак свих народа Југославије, против ове ненародне фашистичке и капиталистичке владе, за праву народну владу радника и сељака и војни савез са совјетском Русијом — бројно најјача и најбоље организована група на Београдском универзитету. . .« У истом извештају се такође признаје да студенти — комунисти имају утицаја на сва стручна, културна, економска и спортска студентска удружења, у којима је учлањено преко 6.000 студената, што чини преко половине укупног броја студената, тј. 60%. Истиче се да је нарочито активно било 1.500 до 1.800 студената. Према подацима овог режимског органа, рачунало се да је у КПЈ било учлањено 150 до 180 студената. Управа града Београда била је приморана да призна да »и поред тога што се појављују извесне националне групе које се озбиљније супротстављају овој комунистичкој пропаганди (случај са Љотићевском студентском групом) она из дана у дан, поготово после успоставе односа са совјетском Русијом узима све више и више маха«.³⁵

Од необичног је значаја размотрити организациону структуру партијских организација, која је од краја 1937. до краја 1939. била веома еластична. На факултетима се стварају партијске ћелије по годинама, а било је такође и »мешовитих« ћелија у које су укључивани комунисти са разних факултета, или су образоване по секторима рада (у културним и економским организацијама, у Дому или Удружењу студенткиња, у Омладинској секцији женског покрета итд.). Према подацима које је дала већина учесника студентског покрета, сматра се да је почетком 1939. било 60 до 80 чланова КПЈ, што је, у поређењу с ранијим годинама, било више за коју десетину.

³³ М. Дамјановић, н. д., 367—369. Упор. Б. Глигоријевић, Напад Љотићеваца на студенте Техничког факултета у Београду, у октобру 1940. и растурање Љотићевог »Збора«, Историјски гласник, бр. 2, 1963, 61—67.

³⁴ М. Дамјановић, н. д., 371.

³⁵ Исто, 371—372.

Тај број се пред 6. априлски рат повећао на преко двеста. Војо Ковачевић објашњава релативну малобројност чланова КПЈ у времену до 1939. године тиме што је »прилив био сталан, али и одлажење са рада на Универзитету«. Он такође тврди: »С обзиром на високу политичку свијест и велику бројност народних студената, на јединство Универзитета и на примјерно функционисање свих организација и органа студенског покрета«, партијско руководство је препоручивало да организација на Универзитету «не задржава више од 60 до 80 чланова у свом саставу».³⁶

Састав Универзитетског комитета КПЈ 1939. био је исти као и у јесен 1937. тј., скоро сви чланови овог руководства били су инструктори и руководиоци Партије распоређени на нове дужности. Они као и други чланови КПЈ и СКОЈ-а су отишли са Универзитета на нове дужности у своја завичајна места или тамо куда их је послала Партија. На универзитетској конференцији, која је одржана на Правном факултету, изабран је нов Универзитетски комитет КПЈ (22. XI 1939). Конференцији је у име ПК КПЈ за Србију присуствовала Спасенија — Цана Бабовић, у име Градског комитета за Београд Радоје Дакић, а у име ЦК СКОЈ-а Добривоје Радосављевић. На конференцији је поднето 5 реферата. После реферата развила се жива дискусија. Тајним гласањем у Универзитетски комитет су изабрали: за секретара Владо Поповић, студент Медицинског факултета, који се управо вратио са бојишта у Шпанији, а за чланове: Никола Никић (Правни), Јоца Милосављевић (Медицински), Милица Крижан (Пољопривредно-шумарски) и Велимир Кнежевић (Филозофски факултет).³⁷ Састав Универзитетског руководства се непрестано мењао. Тако је Влада Поповић већ јануара 1940, по одлуци ЦК КПЈ, упућен као његов делегат одговоран за рад у Црну Гору. После тога, дужност секретара су обављали: Војо Николић, затим Никола Никић, па опет Војо Николић и Миле Ивановић, а организациони секретар је био Јово Капичић.³⁸

Студентски покрет Београда био је тако снажан и масован да је забрињавао не само државне већ и универзитетске власти. Нарочито је била снажна организација Народних студената, тако да су власти веровале да има 1.100 студената који активно раде у комунистичком покрету и који су чланови КПЈ или њени симпатизери. Из списка УГБ може се закључити да се ту, у ствари, ради о студентима активним у организацијама Народних студената. Народни студенти који су били организовани на покрајинском, националном, економском, културном, факултетском и другим принципима пред рат су деловали на разне начине, о чему сведоче скоро сви преживели учесници напредног студентског покрета. Студенти, а нарочито чланови КПЈ, били су то посебно у појединим политичким акцијама општег значаја, не само у Београду већ и у својим завичајним местима. Притом су значајну улогу одиграла тзв. завичајна студентска удружења или клубови.³⁹

³⁶ Војо Ковачевић, Бурне године, 42—43.

³⁷ Бошко Ђуричковић, Децембарске демонстрације у Београду 1939. године, Зборник сећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета, к-3, стр. 430—431, и М. Дамјановић, н. д., 380.

³⁸ М. Дамјановић, н. д., 380.

³⁹ О томе видети више Нада Јовановић, О улози завичајних удружења студената Београдског универзитета у револуционарном раду уочи другог

У годинама прет рат студенти су били активни у разним борбеним акцијама радничке класе, а нарочито у штрајковима, где су суделовали у штрајкачким стражама и кухињама, прикупљали прилоге за штрајкаче, били инструктори, непосредни руководиоци и организатори појединих акција у предузећима. Напредни студенти су имали огромног значаја за развој средњошколског покрета. Они су помагали у организовању литерарних дружина и њиховом снабдевању марксистичком литературом, у организовању заједничких спортских такмичења и екскурзија. Напредни средњошколци су такође непосредно учествовали у политичким акцијама и манифестацијама које су организовали студенти. Из претходног излагања се такође, види да су студенти били чланови средњошколског руководства СКОЈ-а у Београду, а у делокругу рада КПЈ на Универзитету постојао је посебан сектор рада и актив комуниста за деловање у средњим школама.⁴⁰ М. Дамјановић наводи имена чланова КПЈ на Београдском универзитету у годинама пред априлски рат. Из тога се види да је на Правном факултету било 127 чланова КПЈ, на Филозофском 37, на Медицинском 55, на Техничком 45, на Пољопривредно-шумарском 16, на Ветеринарском више од 7, на Економско-комерцијалној високој школи преко 6 и на Теолошком факултету преко два.⁴¹

Интересантно је навести да се пред рат, под руководством КПЈ и СКОЈ-а, у Земуну развио масован омладински покрет. Напредна омладина се окупљала око скојевских актива који су представљали језгра у раду на организацији манифестација за мир и демонстрација против фашизма и издајничке политике тадашње владе. Они су такође организовали обучавање омладине у руковању оружјем; припремали санитарске кадрове кроз болничке курсеве и водили борбу за политичке, просветне, економске, спортске и друге захтеве омладине. У Трговачкој академији и Гимназији васпитно-политички рад и њено окупљање омладине вршило се кроз разна културна и спортска друштва. Партијска и скојевска организација на Пољопривредно - шумарском факултету одиграле су значајну улогу у јачању омладинског покрета у Трговачкој академији и гимназији. Студенти су земунске средњошколце снабдевали партијском литературом, прогласима, лецима и листом »Студент«. Поједине ученике они позивали су на своје скупове и с њима и радничком омладином учествовали на заједничким излетима (Кошутњак, Авала, Калварија) и у свакодневной борби за решавање захтева радничке и средњошколске омладине.⁴²

У Београду и околини пред рат је било много просветних радника, у многобројним средњим школама, нарочито гимназијама, и у вишим и у нижим разредима, а у основним школама било је доста учитеља и учитељица. На жалост, о њиховој активности пос-

светског рата, Три деценије револуционарних збивања у Београду 1920—1950, Београд, 1979, 151—173. Упор. М. Станишић, Учешће студената из Црне Горе у револуционарном покрету Београдског универзитета, Три деценије, 194—211, и М. Фолић, Утицај напредног студентског покрета Београдског универзитета на развитак КПЈ, СКОЈ-а, и омладинског покрета на Косову 1930—1941, године, Три деценије, 218—227.

⁴⁰ М. Дамјановић, н. д., 382.

⁴¹ Исто, 383—385.

⁴² Жарко Атанацковић, Земун и околина у рату и револуцији, Београд 1962, 38.

тоје врло оскудни подаци. Сматра се да масован рад КПЈ међу учитељима почиње од 1934. Упоредо са јачањем напредних снага у друштву јачале су прогресивне снаге међу југословенским учитељима. КПЈ је низом организованих акција, у шта спада и преузимање руководства у Учитељским удружењима, радила на јачању свог утицаја у учитељским редовима. Учитељи — комунисти да би се чвршће повезали у раду основали су крајем 1937. Културно - просветну издавачку задругу »Вук Караџић«, која је легално радила, а преко ње је деловала Партија. Задруга је издавала напредну литературу и часопис »Учитељска стража«. Око ње су се окупили млади учитељи комунисти и симпатизери. Они су себе називали »Трећа учитељска група« — учитељска левица.⁴³ Ради што масовнијег обухватања учитељица на стручном усавршавању и политичком образовању за културно - просветну и политичку делатност у народним масама основани су женски одсеци при Југословенском учитељском удружењу. Напредни учитељи су свуда организовали и водили аналфабетске течајеве. Они су такође основали књижнице, омладинске групе, организовали разна предавања и били носиоци активности организације »Задружна омладина«. Учитељице су такође радиле на здравственом, просветном и политичком просвећивању жена на селу, а организовале су и домаћичке течајеве и ђачке кухиње. Истовремено су учитељице у селима организовале читалачке групе на којима су, поред читања напредне литературе, обавештавале присутне о политичким збивањима у земљи и свету. Саме или уз помоћ лекара или медицинских сестара учитељице су одржавале предавања о чувању здравља, о нези и васпитању деце. Поред тога, суделовале су у разним акцијама које је водила КПЈ. Прикупљале су потписе за побољшање услова живота политичких затвореника, скупљале помоћ за шпанске борце, активно се бориле за право гласа итд. Учитељи из Београда и околине, несумњиво, учествовали су на летовањима која је организовала Задруга »Вук Караџић«: 1938. у Ивањици, 1939. у Асаматима на Преспанском језеру и 1940. у Сијаринској Бањи. За време тих летовања организовани су партијски курсеви за учитеље комунисте, а за оне који то нису били, одржавана су предавања о актуелним политичким догађајима и о културно-просветном и политичком раду ван школе, као и о другим питањима.⁴⁴

Располажемо подацима да су напредни учитељи на Космају имали великог утицаја. Познато је да су као предавачи из Београда у Поповић долазили др Иван Ђаја, др Јован Ђорђевић, др Јован Поповић и други.⁴⁵ Правник Мирко Томић, члан МК КПЈ за Београд, 1939. је формирао партијску организацију у Поповићу. Секретар и све партијске ћелије била је Александра-Цана Марковић, учитељица. Нешто касније Цана је образовала партијску организацију у Рогачи чији је секретар Брана Аксентијевић, учитељ, а чланови три земљорадника и Лепосава Аксентијевић, учитељица. Исте године, 1939, у току лета после формирања организације у Рогачи, Брана Аксенти-

⁴³ Треба напоменути да је међу учитељима постојало неколико групација: учитељи привржени тадашњем владајућем режиму су чинили прву групу, учитељи социјалдемократи су представљали другу групу, док су учитељи чланови КПЈ и симпатизери радничког покрета иступали као левица према две претходне групе и називани трећом групом.

⁴⁴ Жене Србије у НОБ, 47—48.

⁴⁵ Драгослав Димитријевић, Космај у НОБ, Београд, 1972, 51—55.

јевтић је формирао партијску ћелију у Дучини. Мирко Томић је октобра 1940. примио у Партију учитељицу Велику Бенић, која је радила у Парцанима. Чланови КПЈ у Раљи били су свештеник Жика Атанацковић-поп Дина, а у Сопоту Вукман Станковић, учитељ. Мирко Томић је крајем 1940. формирао Срески комитет за Космајски срез чији су чланови биле и учитељице Александра Марјановић и Велика Бенић.⁴⁶

Организације банкарских, осигуравајућих, трговачких и индустријских чиновника, повезане у јединствени савез Југославије — Савез банкарских, осигуравајућих, трговачких и индустријских чиновника (СБОТИЧ) — имале су богату традицију синдикалног рада и борбе још од 1919. Нарочито свестран и богат рад развила је Београдска подружница СБОТИЧ-а од 1938. Управа подружнице тада је прешла у руке комуниста. Под непосредним руководством КПЈ све до априла 1941. СБОТИЧ је развијао активност преко легалних облика које је Партија организовала свуда где је имала своја упоришта. У вези с активношћу чланица Београдске подружнице СБОТИЧ-а у једном чланку се каже да су тада забележене веће акције жена. Чланице Акционог одбора истакле су да су стога све оне »једнодушне у томе да треба да се окупе око свога Савеза, да раде упоредо са својим друговима за очување заједничких права а и посебно својих специфичних. Оне су једнодушне у томе да треба да оснују женску секцију која до сада при Савезу није постојала, а којој би био циљ окупљање свих жена запослених при разним предузећима како би тако уједињене боље и сигурније одбраниле своја права. У ту сврху изабран је акциони одбор који ће даље радити на окупљању и активизирању чланица«.⁴⁷

И поред тешких услова рада, када су полицијски агенти често упадали у просторије СБОТИЧ-а, вршили претресе, хапсили руководиоце и активисте или их прогеривали из Београда, СБОТИЧ је преко својих секција и чланова учествовао у свим политичким акцијама које су тада вођене. Послодавци су такође отпуштали најактивније чланове СБОТИЧ-а. Међутим, и поред свих тешкоћа број чланова СБОТИЧ-а повећао се тако да их је крајем 1940. било 11.000 према 2.000 чланова крајем 1930. У време радничких штрајкова чланови СБОТИЧ-а су штрајкачима слали стално пакете, као што је у време штрајка аеронаутичара /април-јун 1940/. Од 1938. до 1941. СБОТИЧ је нарочито активан у раду на развијању и подизању револуционарне свести чланова. Женска секција при београдској подружници СБОТИЧ-а, која је основана 1939. и у коју су биле учлањене службенице из разних предузећа и установа, радила је на њиховом политичком уздизању и васпитању у народном духу. Секција је такође организовала више предавања о положају жене, усмених новина, излета, другарских вечери итд. Чланице секције биле су активне у прикупљању Црвене

⁴⁶ Исто, 63—64, Под присмотром полиције и жандарма у космајском срезу су били напредни људи, међу њима и учитељи. Мића Марковић из Поповића, затим студенти Мома Марковић и Дража Марковић, из Дучине Михаило Максимовић, учитељ, из Губеревца Ива Трифуновић, учитељ, из Манића Чедомир Ранковић, учитељ, из Парцана Мила Срџанов, учитељица, из Рогаче — Брана Аксентијевић, учитељ, из Раље поп Жика Атанацковић, из Сопота Вукман Станковић, учитељ и Никола Станковић, судија. Исто, 66—67.

⁴⁷ Жене Србије у НОБ, 37.

помоћи, припремале су и носиле пакете политичким затвореницима. Чиновнице Државне хипотекарне банке водиле су упорну борбу да би се задржале на радном месту, у чему су имале подршку свих банковних службеника. Службенице су се такође залагале да им се од плате не одбија 25% у случају да су удате, или да удајом не изгубе место, што се негативно одражавало на њихов породични буџет, јер су се обично удавале за колеге чиновнике.⁴⁸

Београдска подружница СБОТИЧ-а организовала је штрајк службеника Савеза набављачких задруга државних службеника, који је почео 17 XII 1940. пошто су се преговори са управом Савеза за повећање плата завршили без успеха. У једном саопштењу штрајкача истиче се да је невероватно да једна задружна организација у чијој се управи не налазе банкарни, финанси и индустријалци, већ бивши и тадашњи службеници, нема основног разумевања за животне потребе 150.000 државних службеника. Штрајк је трајао месец дана и показао високу свест и борбеност намештеника против сурових поступака полиције. У шестом летку штрајкачког одбора, издатом 30. XII 1940, поред осталог каже се да њихова борба непрестано јача, јер су добили подршку приватних намештеника, свих радника, поштености јавности и радног света не само у Београду, већ у читавој земљи. Иако је управа Савеза позвала полицију да силом доведе штрајкаче у предузеће или да их ухапси, намештеници и штрајкачи остали су јединствени и чврсти. У својој одлуци Државни службеници и радници других предузећа пружали су материјалну помоћ штрајкачима и солидарисали се с њима. Делегације намештеника и државних службеника протестовале су против поступка према штрајкачима. Штрајк је ипак завршен без успеха. Из Савеза су после неуспелог штрајка отпуштена 43 службеника /од укупно нешто више од 100 запослених/, међу којима је било и 14 жена.⁴⁹ Према неким подацима, у Привилегованој аграрној банци пред рат је радило око 700 службеника, који су махом били организовани у СБОТИЧ-у, у којем је постојала партијска организација.⁵⁰ На жалост, не располажемо подацима о броју запослених чиновника у разним предузећима, који несумњиво, није био мали.⁵¹

У склопу УРССа деловао је **Савез приватних намештеника Југославије (СПНЈ)** који је обухватао и намештенике приватних предузећа зуботехничаре, болничко особље, трговачке помоћнике, дрогеристе и друге. У оквиру опште рекретнице у раду, КПЈ је од 1937. почела да делује и у овом савезу. Он је успоставио чврсту сарадњу са СБОТИЧ-ем, чији је састав чланова био доста сличан, а у коме је Партија

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Исто, 38—39. у Београдској подружници СБОТИЧ-а било је службеница из ПАБ-а, Народне и хипотекарне банке, Завода за израду новчаница, Прашке банке, Дирекције трамваја и осветљења и других устачова и предузећа. Исто. 39.

⁵⁰ Ратимир Стојадиновић, Прве везе с покретом, НОП Београда 1941—1944. године у сећањима учесника, Београд, 1974, 131.

⁵¹ Постоје подаци да је у неким индустријским предузећима године 1938/39. био запослен следни број чиновника: Фабрике авиона и хидроавиона »Змај« — Петровић и Штерић а. д. Земун — 50, Фабрика серума и кланица »Предовић« а. д. Земун — 9, »Стрела«, текстилна индустрија а. д. Земун — 8, »Фортуна« творница моторних артикала а. д. Земун — 3, »Данубиус« текстилна индустрија за бељење, бојење и штампање тканина и свиле — 8, »Текстил« фабрика вунених тканина — 4 и Индустрија угљеничне киселине Адам Филиповић а. д. Земун — 5. Ж. Атанацковић, н. д. 14.

одавно организовано деловала. Група напредних и борбених чланова СПНЈ, уз помоћ представника из СБОТИЧ-а, успела је да активира постојеће струковне секције и да формира неке нове. Културна секција која је припремала програме за излете и приредбе, унела је у њих драматизацију разних дела, певање радничких и руских револуционарних песама, извођаче хорских рецитација и др. Пошто је интересовање за ове приредбе било велико, оне су одржаване у салама Лекарске коморе, Радничког дома или »Цвијете Зузорић«. Приход је био знатан па је вишак даван за Црвену помоћ, као и за ухапшене раднике. Политички рад је био развијен и у спортској секцији, као и на излетима у којима је учествовало и по 1.500 до 2.000 људи. СПНЈ је успео да продре у веће трговинске куће и радње у Београду у којима су радиле многе жене и да синдикално организује знатан број њихових намештеника. Због тешких услова рада почетком 1940. избио је штрајк продавачица »Та-Те«, који је откритвен у самом почетку па су организатори похапшени.⁵²

Поводом забране УРССЈ, Савез приватних намештеника Југославије издао је проглас под називом: »Свима приватним намештеницима«, у коме се, поред осталог, каже да су се због све већег извоза основних животних намирница за силе Осовине, због инфлације и шпекулације крупних капиталиста, њихове реалне плате смањиле за 50%. Они увиђају да су део радничке класе и да ради одбране својих интереса »морамо поћи оним путем којим иде читава радничка класа наше земље«. Констатује се такође да послодавци, у сарадњи са полицијом, предузимају све да онемогуће њихову праведну борбу. Они су премештали, отпуштали и хапсили њихове активне чланове. Тако је из Привилеговане аграрне банке било отпуштено више од 40 њихових чланова. Отпуштани су чак и законски повереници. Из Државне хипотекарне банке у унутрашњост је било премештено неколико синдикално организованих намештеника, а ускоро је уследила забрана синдикалног организовања. Из робне куће »Та-Та« послодавац јепустио и предао полицији активне намештенике. Даље се осуђује реакционарна влада Цветковић — Мацек, која хоће да онемогући сваку борбу за бољи живот па се, с тим у вези, каже: **»Она се плаши све ширег окупљања радних маса у тој борби! Она хоће да по сваку цену сачува свој режим скупоће и терора! Радничка класа, под руководством своје авангарде, наставља своју борбу до победе! Ми, приватни намештеници, као саставни део радничке класе, настављамо такође нашу борбу за додатак на скупоћу, за краће радно време, за боље услове рада- Тиме истовремено бранимо нашу синдикалну организацију од напада избезумљене реакције, тиме се заједно са свим најамницима боримо за слободу синдикалног организовања и економске борбе«.**⁵³ После забране УРССЈ био је такође забрањен и рад СПНЈ. Ђелија КПЈ у овој организацији донела је тада одлуку да СПНЈ настави рад у оквиру радничког спортског друштва »Полет«. Оно је код полиције било пријављено као само стално друштво. У »Полет« је прешло све напредно чланство СПНЈ. У оквиру »Полета«, користећи се искуством ранијег рада, СПНЈ је формирао нове секције за рад са чланством: секцију за идеолошко политички рад, за теоријски и за културно-забавни рад, секцију за

⁵² Жене Србије у НОБ, 40—41.

⁵³ Исто, 41—42.

организовање излета, која је успешно радила од 1938, и женску омладинску секцију у којој је био учлањен велики број жена. До априла 1941. овакав рад је довео нове чланове КПЈ и преко 30 чланова СКОЈ-а и велики број симпатизера.⁵⁴

Током 1939. био је формиран Акциони одбор државних и самоуправних службеника, који је обједињавао акције највећег броја чиновничких сталешких организација. Јуна 1940. после коначног размимоилажења са реакционим управама удружења учитеља, професора, судија и железничара, у њему су остале само организације које су биле под утицајем КПЈ. Такав акциони одбор је успео да оснажи рад и обједини сталешка удружења и месне акционе одборе у унутрашњости. У Акционом одбору тада је било 20 професионалних организација са око 200.000 чланова. Акциони одбор се борио да државни службеници добијају плате које су имали пре доношења Уредбе о смањењу личних и породичних додатака, која се нарочито негативно одразила на жене — државне службенице. Активом жена руководила је Нада Пурић. Крајем 1940. влада је забранила рад Акционом одбору, укинула његов лист »Реч истине«, више службеника преместила у унутрашњост, а доста њих ухапсила. Акциони одбор је тада прешао у илегалност, водећи и даље борбу против режима. Он је издавао летке, саопштења и друго.⁵⁵

Једно од најактивнијих сталешких удружења у Акционом одбору било је Удружење поштанско-телеграфских и телефонских службеника (ПТТ). О оно се свестрано залагало за укидање Уредбе о смањењу личних и породичних додатака, тражећи најупорније укидање »нумерусклаузуса« за жене — службенице ПТТ. Уредбом о организацији службе у Министарству ПТТ из 1934. и 1935. уведен је »нумерус-клаузус«. Њиме се упошљавање жена у ПТТ ограничавало одређеним процентом. Захваљујући упорној борби Удружења, осујећен је покушај владе да донесе уредбу којом чиновнице ПТТ ступањем у брак губе службу. Још од 1935. у Удружењу ПТТ постојала је женска секција. У Молеровој улици су се окупљали чиновници, чланови Удружења ПТТ службеника и ту скривали илегални материјал. На истом месту је било и седиште Акционог одбора државних и самоуправних службеника. После провале и хапшења секретара партијске ћелије, која се тада формирала у другој половини 1940, у партијску организацију поштару у Београду ступиле су Радојка Лакић и Неда Божиновић. Ускоро су у КПЈ примљене нове чланице, које су одавно биле активне. Чланови Удружења ПТТ службеника су годинама прикупљали прилоге за Партију и Црвену помоћ.⁵⁶

Чиовника је било не само у фабрикама, предузећима, установама, разним надлештвима већ и у низу министарстава, јер је Београд био престоница Краљевине Југославије. Међутим, није нам познат њихов број мада их је, несумњиво, било доста. Пред рат, под утицајем КПЈ, у Савезу стручних организација у ресору Министарства саобраћаја појачан је рад, нарочито међу женама. У Министарству саобраћаја секретар партијске ћелије тада је била Олга Јојић, а у партијској ћелији железничара радила је Деса Бркић. У

⁵⁴ Исто, 42.

⁵⁵ Исто, 42—43.

⁵⁶ Исто, 44—45.

лето 1939. на Главној годишњој скупштини Југословенског удружења инжењера и техничара истакнут је захтев да се при запошљавању инжењера не прави разлика да ли је у питању жена или мушкарац, већ да једино одлучује њихова стручна спрема или квалификација. Никаква разлика се не би смела правити ни при одређивању плата, као ни приликом напредовања у служби. Чврсто се стајало на гледишту да за једнак рад припада једнака награда.⁵⁷

Јован Марјановић је подвукао да су борба демократских снага у свету против фашизма и одлучна акција југословенског револуционарног покрета против реакционарног режима, а нарочито против покушаја фашизирања и њеног потчињавања силама Осовине, снажно утицали на расположење интелигенције. Знатан број интелектуалаца се приближио КПЈ и револуционарном покрету, а неки ступају у њихове редове. Велики број истакнутих научника, књижевника, новинара, композитора, сликара, инжењера, адвоката, лекара, професора и других интелектуалаца постепено се прикључује борби коју води КПЈ. Тако су се у заједничкој борби којом је руководила КПЈ нашли: Сима Милошевић, Павле Савић, Симиша Станковић, Веселин Маслеша, Драгослав Јовановић, Душан Недељковић, Оскар Давичо, Велизар Косановић, Јован Поповић, Чедомир Миндеровић, Ђорђе Јовановић, Милан Богдановић, Велибор Глигорић, Александар Вучо, Душан Костић, Марко Ристић, Сретен Стојановић, Ђорђе Андрејевић Кун, Стеван Боднаров, Павле Бихаљ, Јурица Рибар, Војислав Вучковић, Бора Продановић, Милош Савковић, Владислав Рибникар, Јован Јовановић, Милутин Ивковић и многи други интелектуалци и познати јавни радници.⁵⁸

Кроз атеље Стевана Боднарова прошло је много истакнутих уметника и других интелектуалаца. На једном састанку је говорио Ратко Митровић који је саветовао да се мобилишу све напредне снаге за борбу против фашизма. Повремено је у атеље Боднарова навраћао и склањао се Вилко Винтерхалтер. Октобра 1938. Боднаров је отишао у Париз, где је било доста студената и ликовних уметника из Југославије (Мирко Кујачић, Воја Димитријевић, Даница Ангић и други), физичар Павле Савић и његова супруга Бранка, затим Радивоје Увалић, Зденко Штамбук, Ратимир Стојадиновић, Сергије Димитријевић и други. У Паризу се тада по специјалном партијском задатку налазио и Борис Кидрич. Партија је преко Удружења студената постала покретач многих политичких акција, чији је иницијатор био Кидрич. Преко Бранке и Павла Савића Боднаров је био у контакту и са Вељком Влаховићем и Сретенем Жујовићем. У атељеу Боднарова на Алезји скривао се Карло Мразовић Гашпар, стари револуционар, учесник мађарске револуције под Белом Куном. Јуна 1939. при свом повратку из Париза у Београд Боднаров је у земљу пренео важан пропагандни материјал и преводе неких Лењинових дела. То је све предао Ђорђу Андрејевићу Куну који се нарочито обрадовао преводу Лењинових дела. Краће време после Боднарова, крајем 1939. у земљу се враћа и већина осталих уметника и студената, међу којима и вајар Ратимир Стојадиновић, који је био веза Боднарова са Партијом. Атеље Боднарова у Београду и даље

⁵⁷ Исто, 45—46.

⁵⁸ Јован Марјановић, н. д., 37.

се користи за разне потребе Партије, углавном преко вајара Стојадиновића. То је био сигуран пункт који је КПЈ користила.⁵⁹

Поводом приступања Краљевине Југославије Тројном пакту Београдска партијска организација организовала је демонстрације већ 26. III 1941. У њима је, уз сагласност руководства КПЈ, први пут организовано учествовало око 800 чланова СКОЈ-а из средњих школа. Према неким подацима, у демонстрацијама у Београду, 27. III 1941, учествовало је око 5.000 средњошколаца. Својим суделовањем у демонстрацијама они су изражавали спремност да бране домовину.⁶⁰ На челу демонстрација против фашизма и манифестација за одбрану независности земље убрзо су се нашли скојевци и активисти из разних легалних организација: студентских, радничких, средњошколских и др. На зборовима који су се преко целог дана одржавали на разним местима у граду, говорили су и многи истакнути руководиоци и чланови КПЈ, међу којима је било и интелектуалаца као: Светозар Вукмановић, Иво — Лола Рибар, др Сима Милошевић, Рифат Бурџевић, Ђуро Стругар, Митра Митровић, Милада Рајтер и други.⁶¹

КПЈ и СКОЈ међу интелектуалцима Београда и околине 1941—1944.

Маја 1941 у Београду су одржане рејонске партијске конференције и изабрано седам рејонских комитета. Партијске организације до краја јуна 1941. снажно нарастају тако да је у Београду било око 600 чланова КПЈ и СКОЈ се бројчано повећава па је у његовим ћелијама било окупљено око 1.500 чланова.⁶² У Београду је маја 1941. био формиран и студентски сектор чије су руководство сачињавали: Марко Никезић, као секретар, и чланови: Ница Поповић, Богдан Поповић, Жика Петровић, Милан Марковић — Долфуз, Драгутин Мокрањац, Јован Бенешик, Саша Јовановић, Ружица Шојић, Мића Здравковић и Боса Јаношевић. У овом саставу руководство је радило до септембра 1941. године.⁶³

Крајем маја 1941. било је образовано средњошколско руководство СКОЈ-а у Београду. Међуопштинским активом руководио је Марко Никезић, а чланови су били: Јован Марјановић, Лепосава Митровић, ученица Друге женске гимназије, Ружица — Рушка Васиќић, ученица Прве женске гимназије, Слободан Томић, ученик Седме мушке гимназије, Зоран Жујовић, ученик Шесте мушке гимназије, Миливоје Сучић, ученик Девете мушке гимназије, Славка Петровић, ученица Прве женске гимназије, Нада Божовић, ученица Трговачке академије, Александар Шокорац, ученик Девете мушке гимназије и Милован Мило-

⁵⁹ Стеван Боднар, из илегалног рада са напредним уметницима у Београду, 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, к-2, 386—388 и Тома Раулић, Хроника Звездаре, Записи о НОБ-и у Београду на подручју Звездаре 1941—1944. године, Београд, 1971, 130—131.

⁶⁰ З. Вујановић, н. д., 163, С. Шаќота, н. д., 376, Женс Србије у НОБ, 97-98, Прва економска школа »Владимир Перић Валтер« — Београд, Споменница 188!—1971, Београд, 1971, 92—93.

⁶¹ Женс Србије у НОБ, 97—98. Вид. и Бошко Ђурићковић, У Београду 27. марта, 40 година Зборник сећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета, Београд, 1961, књ. 5, 34—37, Михаило Станишић, Узбуркани Београд, 40 година, књ. V, 37—38, Тома Раулић, Хроника Звездаре, Записи о НОБ-и у Београду на подручју Звездаре 1941—1944. године, Београд 1971, 15—19.

⁶² Лексикон НОР и револуција у Југославији 1941—1945, Београд, 58.

⁶³ Милан Борковић, Омладина Београда у рату и револуцији, 155.

вић, ученик Четврте мушке гимназије. У средњим школама тада је био обновљен рад организације СКОЈ-а.⁶⁴

У 9 мушких и 6 женских гимназија, затим у Средњој техничкој и Учитељској школи, као и у двома трговачким академијама, у Београду постојало је тада руководство школе. Оно се тада називало »језгро«. Такође су постојали у свим вишим разредима скојевски активисти. Сваки активиста је на својој вези држао још по неколико ученика. То је била прилично јака организација, с неколико стотина истакнутих активиста и више хиљада организованих ђака, који су на неки начин учествовали у средњошколској организацији СКОЈ-а. Имајући у виду да је био формиран и Централни средњошколски актив који се састојао од 10—12 чланова може се закључити да је средњошколска организација била јака.⁶⁵

У Београду је 5. V 1941. формирано прво средњошколско руководство СКОЈ-а, које су чинили: Марко Никезић, Јоца Марјановић и Бора Дреновац. Последња два су углавном радила у школама. Марко Никезић је само долазио на састанке овог руководства, пошто је радио у Месном комитету СКОЈ-а, као и са студентима у чијем се руководству налазио. Месни комитет је такође имао комисију за рад са средњошколском омладином. Та комисија је била у непосредној вези са средњошколским руководством, дајући смернице за рад средњошколској омладини. Скојевска организација у граду, ради лакшег руковођења, била је подељена на шест рејона: први рејон — »Сењак« — обухватио је Чукарицу, Баново брдо, Топчидерско брдо и Сењак, простирући се све до Славије; други рејон је био у »кругу двојке«; трећи — »Дорћол« — обухватио је терен од Железничке станице, Карађорђеву улицу, поред Калемегдана, Душанову улицу до Бајлонове пијаци; четврти је — »Карабурма«, пети »Булевар« и шести рејон »Чубура« — обухватио је — Дедиње, Вождовац и Пашино брдо. Сваки рејон имао је рејонско руководство и рејонске активе СКОЈ-а. Поред рејона и рејонских руководства, постојали су и кварталски активисти. Крајем 1941. у Београду је било 14 квартава, па су на територији сваког кварта створени кварталски активисти СКОЈ-а.⁶⁶

И Јован Марјановић наводи да је у Београду (без Земуна) до 22. VI 1941, било око 600 чланова КПЈ. Он такође тврди да су поред територијалних организација постојале јаке партијске ћелије у СБОТИЧ-у две у кругу клиничких болница, две организације поштарна, организације у Хипотекарној, Аграрној и Народној банци, организација чиновника пореских и катастарских управа, организација у Управи водова и друге.⁶⁷

Месни комитет СКОЈ-а, који је имао комисију за рад са средњошколском омладином чијим радом је непосредно руководио, такође је образовао актив за рад са студентима. Пошто Универзитет није радио, у Београду је био само мали број студената — Београђана. Покрајински комитет СКОЈ-а за Србију, у новим условима у Београду, као и у целој Србији, одредио је линију рада СКОЈ-а на састанку у првој половини маја, одржаном у једном стану на Котеж — Неимару. Током маја и јуна организације СКОЈ-а у Београду учинеле су зна-

⁶⁴ С. Шаkota, н. д., 376. Упор. З. Вујановић, н. д., 164.

⁶⁵ В. Нановић, Активност средњошколске организације СКОЈ-а у Београду у периоду од 6. априла до новембра 1941, ГГБ, књ. 8, Београд, 1961, 107.

⁶⁶ М. Борковић, н. д., 155—156.

⁶⁷ Ј. Марјановић, н. д., 84.

чајне кораке. Међу студентима су оформљени подактиви на Медицинском, Правном, Филозофском, Техничком и Пољопривредном факултету и на Вишој комерцијалној школи. Подактиви СКОЈ-а требало је да се повежу са свим студентима који су се налазили у Београду, да им објасне политичку ситуацију, да остваре чврсту сарадњу између омладине и родитеља да би и ови на изврстан начин учествовали у ослободилачком покрету. Крајем маја и почетком јуна 1941. у Београду је било око 1.500 скојеваца који су у условима окупираних земље подизали веру омладине у бољу будућност и у потребу борбе за ослобођење. Истовремено они су почели и са припремама за ту одлучну борбу.⁶⁸ Скојевска организација у средњим школама била је углавном, обновљена до почетка јуна 1941. У 25 средњих школа у Београду било је образовано око 100 скојевских актива, а сваки је имао »језгро« које је обједињавало рад скојевских актива. Сматра се да је тада у средњим школама у Београду било око 500 чланова СКОЈ-а. Иако није било већих примања у СКОЈ, разним облицима рада обухваћено је тада око 50% школске омладине.⁶⁹

У рано јутро 22. VI 1941. у Београду је почела илегална Месна конференција СКОЈ-а у једној згради на Вождовцу, којој је присуствовало око 30 делегата, цео МК СКОЈ-а, делегати ПК СКОЈ-а за Србију и делегати МК КПЈ за Београд. Конференцији је присуствовао и секретар ЦК СКОЈ-а Иво — Лола Рибар. Марко Никезић, члан МК СКОЈ-а, поднео је политички реферат, а организациони реферат поднео је секретар комитета Лука Шунка. На Конференцији се расправљало о неопходним организационим припремама за борбу против окупатора.⁷⁰ Чим се сазнало за напад Немачке на СССР, 22. VI 1941, Политбиро ЦК КПА одржао је састанак у стану банкарског чиновника Воје Мрчарице. Истог дана, у Бранковој улици је одржан састанак Бироа ЦК СКОЈ-а. Као и на претходним састанцима, и на овоме се дискутовало о припремама за почетак борбе. Биро ПК КПЈ за Србију одржао је 23. јуна састанак у Шуматовачкој улици. На том састанку су донете одлуке о непосредном организовању оружаних акција против окупатора у Србији. За време рације 22. и 23. јуна и наредних дана били су ухапшени Лазар Мамузић, члан СК КПЈ за Земун, Вукашин Антић — Додић, чиновник Народне банке, Слободан Шкерковић, студент и други.⁷¹ У Седмој мушкој гимназији после окупације 1941. било је више актива СКОЈ-а. Од њих је посебно био активан онај у коме је секретар био Милутин Миленковић.⁷² По налогу скојевског руководства, у Државну реалку, која се налазила код Ташмајда на, уписао се Радосав Савић, Леон Давичо, Мишо Поповић и вероватно још неки ученици из Седме мушке гимназије са Вождовца. Они су основали скојевски актив да би и у тој школи оснажили напредни средњошколски покрет.⁷³

⁶⁸ Исто, 84—85.

⁶⁹ З. Вујановић, н. д., 164.

⁷⁰ Ј. Марјановић, н. д., 99, Тома Расулић, Врели брегови, Београд, 1969, 47, З. Вујановић, н. д., 164—165.

⁷¹ Ј. Марјановић, н. д., 100—106.

⁷² У његовом активу су били чланови: Љубомир Зечковић, Енес Ласић, Александар Секулић, Бања Бјенаш, М. Јеремић, В. Поткоњаж, Р. Симић, С. Заниновић, П. Глигорић, Ж. Камперелић, Д. Камперелић, Ј. Шкерковић, А. Николић, М. Јовановић и Миша Јовановић Сеља. Т. Расулић, Врели брегови, 72.

⁷³ Т. Расулић, Врели брегови, 72. Према неким подацима, први скојевски теренски актив на Вождовцу створен је претежно од скојеваца који су

Секретар партијске ћелије на Звездари био је Љубиша Стокановић, а чланови: Драгутин Мокрањац, студент, један столарски радник, Стана Диклић, студент филозофије, и Селена Бунушевац, студент. На стварању скојевских организација на подручју Вуковог споменика до Лиона радио је Блажо Баровић, свршени ученик Шесте мушке гимназије. Члан рејонског скојевског руководства био је и Страхинја Петровић, студент права. Поред тога, и многи скојевци из Шесте и Девете гимназије, као и скојевци ученици других средњих школа који су становали на Звездари, иако су организационо били везани за своју школу, такође су активно радили на окупљању и придобијању за напредни покрет омладине на терену на коме су становали. На организовању омладине на платоу Звездаре изнад Цветкове пијаце радио је Драгутин Мокрањац, студент медицине, који је као члан КПЈ био повезан у једној партијској ћелији на том терену. Он је примио у СКОЈ Ружицу Шојић, своју колегиницу са факултета. У овом активу је била и Љубица Чанковић, ученица, коју је Ружица укључила у рад заједно са Грозданом Бизјак, студенткињом Комерцијалне школе. На подручју Цветкове пијаце, на стварању скојевске организације радио је и Александар Станковић, члан скојевског руководства у рејону. Димитрије Тодоровић и Миливоје Сучић, ученици Пете мушке гимназије радили су на стварању скојевског актива на подручју око Ђерма. На терену око Ђерма био је запажен рад Николе Павловића, ученика Трговачке академије. Ружица Шојић је на горњем Булбудеру створила скојевски актив.⁷⁴ Маја 1941. руководство СКОЈ-а Шесте мушке гимназије одржало је састанак на коме је изабран нови актив.⁷⁵ У првом ужем руководству СКОЈ-а у Шестој мушкој гимназији били су: Станислав Оцокољић, Душан Јовановић и Цветко Марковић из VIII разреда, а Зоран Жујовић и Алексије Зечевић из VI разреда.⁷⁶ Крајем 1941. дошло је до извесних измена у саставу школског језгра.⁷⁷

Срески комитет КПЈ за Космај био је проширен маја 1941. Његови нови чланови су постали: Дража Марковић, који је после окупације дошао на овај терен и Јелица Миловановић, учитељица у Рапочеву. Крајем маја 1941. Велика Бенић, члан СК КПЈ за Космај, формира партијску организацију у Манићу, који чини Чедомир Ранковић, учитељ, као секретар, и три члана земљорадника. У време напада на СССР, Гестапо почиње акцију против комуниста. Почетком јула у руке Специјалне полиције пао је Божа Јеремић, студент из Поповића, кога су ухватили у Београду, и касније стрељали у логору.⁷⁸ Од октобра 1941. на терену Космаја као политички радник налазио се Андрија Хабуш, инструктор ПК КПЈ за Србију. Секретар МК КПЈ у Смедереву, Јуре Сарић, примио је августа 1941. у чланство Партије Миодра-

били ученици VII мушке гимназије, и то: А. Секулић, А. Николић, Р. Симић, Б. Ђурковић, А. Атанацковић, М. Миловановић, М. Јеремић, Д. Жикић, Д. Митровић и Л. Савић. Исто, 73. Сматра се да су у руководству СКОЈ-а VII мушке гимназије у лето и јесен 1941. били: Петар Лаушев, Вања Бјенаш, Љубомир Зечевић, Слободан Томић, Милутин Миленковић, Миша Миловановић, Јоца Марјановић, Бошко Војводић, Енес Лазичић и још неки. Исто, 95.

⁷⁴ Тома Расулић, Хроника Звездаре, 184—210.

⁷⁵ Чланови актива су били: З. Жујовић, А. Зечевић, В. Гарзичић, М. Јојић, Д. Јојић, Б. Луковић, Н. Луковић, Б. Боровић, Д. Петковић и Љ. Живковић, Хроника Звездаре, 216.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ О томе видети опширније Т. Расулић, Хроника Звездаре, 307.

⁷⁸ Д. Димитријевић, Космај у НОБ, 81—82.

га Стојковића, студента из Умчара, његовог брата земљорадника и инж. Боривоја Ратковића из села Брестовника. Од њих он формира Среско повереништво КПЈ за срез грочански. Секретар Среског повереништва постао је Мирослав Јовановић, поштански чиновник, члан КПЈ од пре рата, који се после окупације склонио од полицијских потера на терен грочанског среза. Љубинка Милосављевић, члан ПК КПЈ за Србију, дошла је септембра на Космај. Из Београда је возом стигла до Раље, где ју је сачекала Јелица Миловановић, учитељица у Рапачеву. Она је Љубинку одвела у Парцане, где је ова одржала састанак са Среским комитетом за Космај. На њему је анализирана ситуација на терену и констатовано да се устанак на Космају повољно развија. Љубинка је истакла да је погрешно штс је штаб Космајског одреда нарочито инсистирао на војним акцијама. За грешку је сматрано што КПЈ, и поред бројних активних и добрих симпатизера, није брже омасовљавана примањем нових чланова.⁷⁹

Септембра 1941. због издаје коју је урадио Ратко Митровић дошло је до провале у партијској организацији Београда. Известан број чланова скојевског руководства који су били компромитовани, прешли су у илегалност. Више од месец дана трајала је реорганизација скојевске организације. Постоје подаци да је у време повлачења снага НОВЈ из Србије извршена реорганизација средњошколског покрета. Средњошколско руководство је попуњено новим члановима. Међутим, оно је и даље радило подељено на два дела. Једним је руководила Лепосава Митровић, а другим Славка Петровић. У име МК СКОЈ-а везу са средњошколским покретом је одржавао Јосип Шћурла. Већи број руководилаца средњошколског покрета, због преласка у илегалност, нашао се у веома тешкој ситуацији (били су лишени карата за снабдевање, средстава за живот, а није било ни довољно илегалних станова и др.). И поред великих тешкоћа они су одржавали везе са организацијама и појединцима, обилазили средње школе и организовали акције у оквиру средњошколског покрета. После извесног застоја средњошколски покрет ускоро оживљава, захваљујући промени у методу рада. Са масовних облика рада прешло се на групни и индивидуални рад. »Новим члановима СКОЈ-а не саопштава се пријем у организацију, већ се кроз акције, скупове и друге облике рада проваравају најоданији и они се сматрају скојевцима. Био је то шири састав који је руководио средњошколским покретом и одржавао везе са вишим руководством. Према процени, у то време у средњим школама се налазило око 350 чланова СКОЈ-а који су под својим утицајем имали близу 2.500 средњошколаца. Хапшење једног броја скојеваца и активиста средњошколског покрета, новембра 1941, није битније утицало на рад организације.«⁸⁰

Месни комитет СКОЈ-а Земуна формиран је маја 1941. у саставу: Шоти Пал, као секретар, и чланови: Јосип Шћурла, Иванка Главачка, Деса Лежајић и Аца Стојадиновић. Ускоро је МК СКОЈ-а прерастао у Срески и Градски комитет СКОЈ-а. Они успевају да окупе знатан део радничке, средњошколске и студентске омладине у граду, као и сеоске омладине из земунских села. Сматра се да је тада у СКОЈ-у Земуна било око 100 чланова, који су били окупуљени нарочито у струковним активима. Септембра 1941. Пал Шоти је од Комитета Партије добио задатак да ради у земунским селима, па је секретар

⁷⁹ Исто, 111—112.

⁸⁰ З. Вујановић, н. д., 167.

СК СКОЈ-а Земуна постао Јосип Шћурла. Секретари СК Скоја Земун до краја 1941, поред »Буце«, били су и Деса Лежајић и Воја Нановић Ганди. Овај је у Земун дошао из Београда да би појачао рад СКОЈ-а у Земуну. После неколико реорганизација и СКОЈ је организован на територијалном и производном принципу.⁸¹

Према извесним подацима омладински покрет Београда крајем 1941. и почетком 1942. доживљава највећи успон за време окупације, јер је од 15.000 омладинаца и омладинки, колико је тада живело у Београду, око 5.000 било обухваћено разним облицима активности. Од тога су половину чинили средњошколци. Од 500 чланова СКОЈ-а почетком 1942. око 250 су били ђаци средњих школа. Иако се скојевска организација средњих школа бројно смањила, она је успела да се чвршће повеже с осталим масама и да успешно оствари јединство родољубиве омладине у бази. Били су оформљени одбори Народноослободилачког савеза по школама у којима је деловало преко 100 одборника.⁸²

Током јануара 1942. на теренски рад на Звездари пребачени су неки скојевци из студентског и средњошколског покрета. Гороана Бизјак из актива на Булбудеру била је пребачена у актив у околину »Цветка«, а на Булбудеру је дошла Зора Поповић, студент медицине. Зора се повезала са члановима руководства актива на Булбудеру, Ружицом Шојић и Обрадом Пелемишем. После хапшења Ружице Шојић и О. Пелемиша, Зора Поповић се повезала у активу Гроздане Бизјак у околини Цветкове пијаце. У то време Бранко Мишковић Блихер ставио се у службу полиције. Зора Поповић и Гроздана Бизјак су изгубиле везу са вишим скојевским форумима, али су наставиле да окупљају омладину. Тих дана им је пришла и Стана Диклић, студенткиња, иначе члан КПЈ, која је била повезана на терену. У то време рејонски комитет СКОЈ-а практично није постојао, али под руководством Зоре Поповић формирано је скојевско језгро које је радило на окупљању омладине. Познато је да су Блихеровом издајом откривене многе скојевске организације и рејонски комитети. Тако је Специјална полиција 23. II 1942. забележила да је откривен МК Скоја за Београд и да су похапшени неки од чланова рејонских комитета СКОЈ-а.⁸³

Златија Вујановић је навела да је везивање скојеваца за ванскојевску масу условило код једног дела активиста слабење будности у односу на непријатеља. И поред директиве КПЈ да се одбаце предратни облици масовног окупљања омладине, јануара 1942. је одржано 35 конференција, 7 журева, и сл. Тако је само на једном журу на Карабурми, 17. I 1942. било ухапшено 30 ученика. Тада је откривена Радмила Јовић Малецка предратни секретар школског језгра Четврте женске гимназије, Фебруарска провала у скојевској организацији Београда зауставила је даље нарастање омладинског покрета, чему је нарочито допринео Бранко Мишковић, члан МК СКОЈ-а. Он је полицији открио све чланове МК СКОЈ-а, све скојевце и руководиоце са

⁸¹ М. Борковић, н. д., 156 и Ж. Атанацковић, н. д., 67,

⁸² З. Вујановић, н. д., 167—168.

⁸³ Т. Расулић, Хроника Звездаре, 331—335. На истом месту се наводи да су из руководства били похапшени следећи скојевци: Александар Станковић из V рејона, чиновник Дирекције трамваја, Ружица Шојић, студент медицине из V рејона, и Страхинја Петровић, студент права, техничар V рејона. Исто, 335.

територије коју је држао. Тада је био ухапшен и Јосип Шћурла, члан МК СКОЈ-а, одговоран за рад са средњошколском омладином. Захваљујући пре свега херојском држању Шћурле, који је умро под батинама у Специјалној полицији, заустављена је даља провала у скојевској организацији средњих школа.⁸⁴

После фебруарске уследила је мартовска провала у партијској организацији, која је захватила сва партијска руководства — од МК КПЈ до основних партијских организација. Тада је био ухапшен већи број чланова МК КПЈ. У мартовској провали, према неким подацима било је ухапшено преко 200 чланова КПЈ и СКОЈ-а и других активиста и симпатизера НОП-а.⁸⁵ У провали је ухапшено: привремено руководство СКОЈ-а, руководство средњошколског покрета и већи број руководилаца из језгра средњих школа. Скојевска организација средњих школа је ипак остала поштеђена. Московним хапшењем и издајом појединаца Београдска полиција је добила јасну слику о структури и раду Београдске партијске организације и тиме јој нанела огромне губитке. Изучавајући резултате мартовске провале Београдска полиција дошла је до закључка да и даље делују чланови откривених партијских организација и скојевска организација средњих школа. Скојевска организација средњих школа, под руководством Боре Дреновца, од априла до јуна 1942. вршила је реорганизацију. Тада су неки чланови СКОЈ-а упућени у партизанске одреде, други су пребачени на партијски рад, а најмањи део је остао да и даље ради у организацији средњих школа. Било је такође формирано и привремено средњошколско руководство од неколико чланова и обновљена руководства по школама. Међутим, провала током јуна и јула 1942. у скојевској организацији средњих школа имала је крупне размере. Тада су била похапшена сва школска језгра и скоро сви чланови СКОЈ-а средњих школа. Неколико стотина припадника и симпатизера средњошколског покрета било је подвргнуто страховитом мучењу у Специјалној полицији, а затим упућено у логоре. Чланови СКОЈ-а који су још остали на терену, повезали су се са члановима КПЈ или су остали неповезани па су и самостално наставили да раде у школи. Сматра се да је тиме престала да постоји скојевска организација средњих школа у Београду.⁸⁶

Тома Расулић је навео да је током маја и јуна 1942. био ухапшен већи број средњошколаца. Некадашњи ђак Шесте мушке гимназије Душан Јовановић Жућа лоше се држао при истрази и постао агент Специјалне полиције, откривши већи број припадника и симпатизера покрета. Почетком јуна 1942, после хапшења Станка Врзића, који је био веза између VI гимназије и средњошколског скојевског руководства везу је одржавао Миодраг Кики Никитовић. Неколико дана пре хапшења Станко Врзић је наложио неким омладинцима да се повежу са ученицима X гимназије (основане у јесен 1942. у згради VI гимназије) ради обезбеђења сарадње скојеваца обе школе. Октобар месец дана Никитовић је био »виша веза« гимназије. Тада је Никитовић преко Драгана Јевтовића повезао Добрила Радојчића са Милоном Јосимовићем, који је преузео Никитовићеву дужност. После тога

⁸⁴ З. Вујановић, н. д., 168.

⁸⁵ Ј. Марјановић, н. д., 225.

⁸⁶ З. Вујановић, н. н., 168—169.

Јевтовић је са Јосимовићем повезао све чланове ужег скојевског руководства школе. Касније је с њима свакодневно одржавао састанке.⁸⁷

У првој половини 1942. у Земуну је постојала бројчано јака скојевска организација, са више актива и подактива у које је било учлањено око 400 чланова СКОЈ-а.⁸⁸ Располажемо подацима да је у Гимназији почетком 1942. основан актив СКОЈ-а, којим је руководио Бранко Пешић. Он је био у директној вези са Цуцом Јакшић.⁸⁹ Секретар актива СКОЈ-а у Трговачкој академији била је Ружица Здунић. Она је одржавала везу са Зором Сушић.⁹⁰ Срески комитет СКОЈ-а Земуну по одласку Десе Лежајић у Београду, Воје Нановића и Стојана Свиларића на слободну територију земунског среза, сачињавали су: Марко Никезић, секретар, а чланови су били: Бранко Плећаш, Мирко Тепавац и Емилија Јакшић. После великих хапшења омладине у другој половини 1942. у СК СКОЈ-а су настале нове промене тако да су у њему поред Никезића радили: Бранко Плећаш, Емилија Јакшић, Љубица Стублинац и Ранка Божовић.⁹¹ У писму Среског комитета КПЈ за Земун од 24. IV 1942. поред осталог се каже: »ПК СКОЈ-а би требало да укаже помоћ при правилном постављању рада у месту путем писма, које би садржало организационе принципе СКОЈ-а, јаче контроле васпитног и политичког рада у месту, достављање материјала и друго.«⁹²

Чланови СК КПЈ за Космај почетком 1942. били су: Драгослав Марковић, одговоран за рад у срезу грочанском, Јуре Сарић, задужен за рад у подунавском срезу, и Божићарка Дамјановић Кика одговорна за рад у срезу младеновачком. ПК КПЈ за Србију почетком фебруара 1942. сагласио се с овом реорганизацијом. Одлуком ПК КПЈ за Србију августа 1942. дотадашњи СК КПЈ за Космај дигнут је на ранг Округног повереништва КПЈ за округ младеновачки. За његовог секретара одређен је Дража Марковић, док су дотадашњи секретар Андрија Хабуш и Мирослав Јовановић премештени на нове дужности. ПК је такође одлучио да се округ привремено назове младеновачки што је остало до ослобођења.⁹³

У другој половини 1942. ПК КПЈ за Србију је у многим директивним писмима окружним комитетима КПЈ на терену истицао потребу озбиљнијег рада међу омладинцима. И у Београду се, као и у другим местима Србије, осетило непостојање ПК СКОЈ-а скоро

⁸⁷ Тосма Расулић, Хроника Звездаре, 337. У истом делу Расулић је навео да је у лето 1942. организација СКОЈ-а изгледала овако: у VIII/1 руководилац актива је био Добрило Радојчић, а чланови М. Јојић, Б. Катановић, М. Лакић Обрадовић и Б. Бајковић. У VIII/2 секретар скојевског актива био је Драгољуб Веткић, а чланови Ђорђе Костић, Милутин Богосављевић и Добрило Радојчић. Исто, 335—336.

⁸⁸ Ж. Атанацковић, н. д., 102 и Ј. Марјановић, н. д., 221.

⁸⁹ Поред Пешића, актив у Гимназији су чинили: Т. Ђуриновић, С. Левата, С. Богнер, Л. Зоркић, К. Јереб и Пантелић. У пролеће 1942. секретар скојевског актива у Гимназији постаје Карло Јереб, који је одржавао везу са Зором Сучић. Ђорђе Коларић, Рађање слободе, Земун, 1970, 94.

⁹⁰ У Трговачкој академији поред Р. Здунића чланови су били: Софија Јовановић, Ружица Посавац, Е. Пејић, Ј. Гаврић, Д. Катанић, и Г. Илић, Коларић, н. д., 94.

⁹¹ Ж. Атанацковић, н. д., 102.

⁹² Архив Србије (даље АС), бр. 111 Извештај СК КПЈ Земун од 24. IV 1942. ПК КПЈ за Србију.

⁹³ Д. Димитријевић, Космај у НОБ, 178. Познато је да је 25. XI 1942. дошло до хапшења скојевца Милорада Станишића, техничара, Босе Лалић, учитељице и др. Исто, 190.

читаву годину дана иако су ПК КПЈ, преко среских и окружних комитета и појединих инструктора на терену пружали помоћ скојевској организацији. У Београду је 17. X 1942. образован нови ПК СКОЈ-а. Њега су чинили: Драги Стаменковић, као секретар, и чланови: Ивица Девчић Обалац и Бора Дреновац. Пошто су сви чланови ПК СКОЈ-а били компромитовани и тражени од полиције и пошто се нису могли слободно кретати, све послове су обављали писмено преко ПК КПЈ.⁹⁴ Нови ПК СКОЈ-а је у свом директивном писму обавестио организације и руководства о формирању привременог ПК СКОЈ-а. Истовремено је био написан и циркулар бр. 1 који је такође послат свим руководством СКОЈ-а у Србији у коме се инсистира на стварању јединства омладине за борбу против окупатора.⁹⁵ Формирање и деловање ПК СКОЈ-а било је од великог значаја за даљи рад с омладином у целој Србији, па и Београду, иако је у његовој делатности било слабости. Континуитет у раду се није могао да оствари преко писма, а са појединим скојевским и партијским организацијама везе су прекинуте и на дуже време. У Београду тада чак није постојао ни МК СКОЈ-а. Услед страховите реакције непријатеља, он се није могао формирати све до непосредног ослобођења Београда. ПК СКОЈ-а је ипак имао појединачне везе са групама скојеваца у Београду, или са појединим члановима, али ипак неког сталног систематског рада није било. Тако је познато да је Светислава Бојанић добила задатак повембра 1942. да поново организује актив СКОЈ-а у Трговачкој академији.⁹⁶

Крајем 1942. и почетком 1943, после хапшења и разбијања великог броја партијских ћелија и хапшења многих чланова КПЈ, покрајински партијски функционери, који су илегално живели и деловали у Београду, требало је да успоставе везе с оним члановима КПЈ који су остали на слободи. Имали су задатак да обнове партијске и скојевске организације. На томе су током пролећа и лета 1943. углавном радили чланови ПК КПЈ за Србију П. Стамболић и В. Буха, који су успели да се повежу са неколико група чланова КПЈ. Сматра се да је тада било повезано око сто чланова КПЈ, и поједине организације су наставиле своју делатност. Септембра 1943, по налогу ПК КПЈ за Србију, у Београд је прешла Вера Милетић, члан ОК КПЈ за пожаревачки округ. Њој је стављено у задатак да преузме руковођење партијском организацијом у Београду. Она је такође требало да ради на формирању партијског руководства. Василије Буха и Вера Милетић, повезујући се са члановима КПЈ и симпатизерима, настојали су да онемогуће убацивање полицијских провокатора у партијску организацију, вршећи многобројна и дуга проверавања свих људи с којима су дошли у контакт. Тада се у свом раду нарочито истичала партијска група наставнице Јелене Поповић. Она је била повезана с ПК КПЈ за Србију и обављала низ задатака. У овом периоду је била успостављена веза и са кому-

⁹⁴ Документи историје омладинског покрета Југославије (даље ДИОПЈ), Београд, I/2, 396.

⁹⁵ Исто, 384.

⁹⁶ Чланови актива СКОЈ-а су били: Бранислава Браловић, Љубица Косановић, Добрила Старовић, Марија Митић, Вукосава Суша, Нада Видаковић, Рада Васић, Јелена Стојановић, Надежда Гројић, Вера Миловановић и многе друге ученице и активисти, преко којих се преносио рад на сва одељења. Прва економска школа »Владимир Перић Валтер«, 95. Упор. Тома Расулић, Врели брегови, 299.

нистима и симпатизерима у Заводу за израду новчаница и низу предузећа. Почетком октобра 1943. полиција је извршила нову провалу којом је успела привремено да прекине рад на обнови партијске организације у Београду. До ње је дошло услед тога што је, изгледа, провокатор Лазар Дожић открио илегално склониште у Ластиној улици број 9, у коме се скривала Вера Милетић, а ускоро је ту нашао и В. Буха и био ухапшен. Приликом саслушања они су се срамно и издајнички држали и казали све што су знали. На основу њиховог исказа, у Београду је био ухапшен велики број људи с којима су долазили у додир.⁹⁷

Омладину са платоа Звездаре, коју је до провале у марту 1942. окупљао и организовао Аца Станковић, после његовог хапшења преузео је Александар Павловић, ученик Трговачке академије у Београду. Он је радио са Зораном Урошевићем, чланом рејонског комитета СКОЈ-а. Зорица Стојановић и Радмила Рапајић радиле су на организовању омладине. А. Павловић је набављао летке и други материјал потребан за рад. После хапшења Зорице Стојановић, а нешто пре ње А. Павловића, средином 1943, летке и пропагандни материјал је набављала Радмила Миленковић.⁹⁸

У Земуну континуитет у раду није се губио. Организација је у њему систематски и плански деловала све до ослобођења. Током 1943. у Земуну је скојевска организација била бројчано масовна и организационо чврста. Захваљујући томе, КПЈ је могла да укључи велики број чланова СКОЈ-а и УСАОС-а у разним акцијама у борби против непријатеља. Средином 1943. скојевска организација у земунском срезу имала је око 440 чланова. У Земуну је деловао Градски комитет који су сачињавали: Виктор Врховац Уча, Воја Нановић Ганди, Миленко Радосављевић Срба, Љубица Стублинац Мала, Зора Крстоношић и Мира Јањанин Обланова. Било је образовано и пет рејонских скојевских руководстава. Скојевска организација је до краја 1943. имала око 500 чланова и преко 1.000 чланова УСАОС-а. Тада је скојевском и омладинском организацијом руководио новоизабрани СК СКОЈ-а, чији су секретари били најпре Виктор Врховац, а затим Јосип Јакубец и Зора Крстоношић. Према Атанацковићу, скојевска организација је имала одлучујући утицај и била масовна у гимназији и Трговачкој академији.⁹⁹

Активност КПЈ и СКОЈ-а и других органа НОП-а на правилном опредељењу интелигенције на терену Београда

Одмах после капитулације земље руководства КПЈ и СКОЈ-а свестрано су анализирали узроке тако брзог пораза, настојећи да широким народним масама разјасне потребу припрема за оружану борбу. Штавише ЦК КПЈ је још фебруара 1941. издао проглас радницима, сељацима и грађанима, као и војницима, подофицирима и официрима Југославије, поводом војне мобилизације за концентрационе логоре. У њему се оштро осуђивала спољна политика владе и позивани су друштвени слојеви, а посебно је значајно што се ЦК КПЈ обратио једном делу државног апарата, који је био одговоран за одбрану независности земље, официрима и подофицирима, све

⁹⁷ Ј. Марјановић, н. д., 284—285.

⁹⁸ Тома Расулић, Хроника Звездаре, 367.

⁹⁹ Ж. Атанацковић, 146 и 178.

стан да су они најодговорнији за очување независности земље па им треба јасно указати на неисправност политике владе у чијем апарату они, поред чиновника — бирократије, заузимају врло значајно и одговорно место. Стога су и они, као и сви друштвени слојеви, позвани: »Окупите све своје снаге у борби за стварање пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом, у борби против рата и против пете колоне, која угрожава независност народа, у борби против скупоће, против терора и прогона радничке класе. Окупите све своје снаге у борби за стварање праве народне владе.«¹⁰⁰

Нешто касније, 15. III 1941, ЦК КПЈ је упутио нови проглас којим је свим друштвеним слојевима „а посебно официрима, подофицирима и војницима, указано на значај борбе против капитулације, а за одбрану земље и за пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом. КПЈ је од режима прогањана као »противдржавна«, показала је да је била веома заинтересована за очување Краљевине Југославије, буржоаске творевине, јер је она увелико била плод вековних жеља њених народа, али не свакако у оном облику у којем је она постојала у периоду између два рата. У ратној атмосфери указано је официрима, подофицирима и читавој бившој југословенској војсци да је врло опасно прикључити се било којем блоку, како Тројном пакту, тако и земљама западне демократије, већ је излаз требало тражити у склапању пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом.¹⁰¹ И у прогласу поводом свргавања владе Цветковић — Мачек, ПК КПЈ за Србију, обраћајући се војницима, подофицирима и официрима, јасно је истакао да се склапањем пакта о узајамној помоћи са Совјетским Савезом желело да земља остане неутрална. За најзначајније се према томе сматрало задржати земљу неутралном и избећи да се увуче у рат »за интересе енглеских империјалиста«.¹⁰²

На саветовању одржаном у Загребу, које је познато у нашој историографији као мајско саветовање, на коме се у вези с радом Партије и последњим догађајима каже да Партија не сме да се зачуаури у »њене секташке организације, напротив, сада је потребно још више проширити мрежу партијских организација. **Треба обухватити у партијске организације најбоље елементе радника и сељака и поштене интелигенције**, све оне који су се показали или се показују у овим условима као неустрашиви и дисциплиновани борци«.¹⁰³ У свом јулском прогласу, издатом 1. VII 1941, ЦК СКОЈ-а је позивао у борбу све друштвене слојеве, а у првом реду младе раднике, сељаке и интелектуалце, у борбу против »фашистичке звери«. Сви друштвени слојеви, без обзира на верску, националну и политичку припадност, треба да ступе у прве борбене редове против непријатеља читавог човечанства.¹⁰⁴

Наведени прогласи су детаљније анализирани јер су они, несумњиво, били од великог значаја за ослободилачку борбу у свим деловима земље, па и на терену Београда. По њиховим упутствима

¹⁰⁰ Архив радничког покрета (даље АРП), ЦК КПЈ 1941/7. Упор. Исто, 1941/3.

¹⁰¹ Исто, 1941/9.

¹⁰² АС, ПКС, 1.

¹⁰³ Зборник докумената и података о НОР-у југословенских народа (даље Зб. НОР), II/2, док. 1. стр. 21.

¹⁰⁴ С. Николић, Х. Ракић, Ј. Стефановић, Хронологија НОР-а и револуције на југу Србије 1941., Лесковац, 1966, 24.

управљала су се руководства партијских организација у овом делу наше земље, а вероватно су, слично овим прогласима, и она издавала своје прогласе, али, на жалост, они нам до сада нису дошли до руке. Карактеристично је да се ЦК КПЈ у свом познатом прогласу, донетом на седници од 4. VII 1941. у Београду, а објављеном 12. VII 1941, којим су народи Југославије и његови друштвени слојеви позвани у борбу против окупатора, посебно не говори о интелигенцији. Треба напоменути да се и иначе у свим прогласима које су упутила покрајинска руководства Партије и СКОЈ-а и ЦК КПЈ и ЦК СКОЈ-а, као и Београда мало говори и интелигенцији, док се углавном обраћају радницима и сељацима. До тога је дошло, пре свега, зато што је интелигенција малобројна, малобројнија и од радничке класе, најпрогресивније друштвене снаге која се борила за остварење идеала свих слојева друштва. Зато и није чудо што се партијска и скојевска руководства редовно обраћају радницима као најпрогресивнијим и сељацима као најмногбројнијем слоју друштва.

У прогласу ПК КПЈ за Србију поводом успостављања Недићеве владе од 29. VIII 1941, упућеног свим друштвеним слојевима на и српским официрима и четницима, њено образовање је веома оштро осуђено. ПК КПЈ за Србију дао је суштинску оцену новоформиране квислиншке владе и указао шта треба да раде официри и подофицири. Они нису смели да дозволе да их »влада« немачког шпијуна Недића користи као предводнике у борби против сопственог народа. Нарочито се подвлачило да су чланови »влада« били ти који су их »одвели у пропаст« и издали их, а сада желе да њиховом помоћу »спасу себе од праведног народног гњева«. Требало је да они остану верни официрској речи и да окрену своје оружје против непријатеља »против фашистичког целата Србије«.¹⁰⁵

У прогласу ЦК КПЈ поводом 24-годишњице октобарске револуције, обраћајући се младим радницима, сељацима, студентима и ђацима, тражи се да се они заветују још одлучније и беспощедније него до тада, да крену у борбу и у њој уједине све своје снаге. Тако се младој генерацији, која је чинила преко 70% свих учесника партизанских јединица, а међу њима посебно студентима и ђацима саветовало да буду истрајни »до коначног уништења мрског непријатеља« и да учвршћују »јединство омладине«.¹⁰⁶ И ПК КПЈ за Србију у свом прогласу, упућеном поводом 24-годишњице октобарске револуције свим друштвеним слојевима и »поштеним четницима и официрима«, истиче значај октобарске револуције и то да борбу Совјетског Савеза подржавају милиони људи и жена.¹⁰⁷ Објективним приказивањем узрока због којих су европске земље тако брзо поклекле пред фашистичком најездом, јасно говори да је најзначајније у борби против ње супротставити се јединственим фронтом. Јединство се саветовало у време када је Дража Михаиловић одлазио на преговоре с Немцима о стварању јединственог фронта с Немцима против партизана. Наредни догађаји су потврдили да већина четника и официра бивше југословенске војске није послушала савете о стварању јединственог фронта у борби против окупатора.

Покрајински комитет КПЈ за Србију, у свом прогласу од 20. II 1942. упућеном грађанима, интелигенцији, чиновницима, занатли-

¹⁰⁵ Зб. НОР, I/, 107—109.

¹⁰⁶ АРП, ЦК КПЈ, 1941/76.

¹⁰⁷ АС, ПКС, 29.

јама, приватницима намештеницима објаснио је прави смисао радне службе. ПК КПЈ за Србију је сматрао да право место интелектуалаца, чиновника и приватних намештеника ни у ком случају није смео да буде »у радној служби« већ у »редовима бораца за национално ослобођење, у партизанским редовима«.¹⁰⁸

Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је 1. V 1942. проглас народу поробљене Србије: радницима, сељацима, грађанима, поштеној и родољубивој интелигенцији, омладини града и села, да ступи у борбу против окупатора и домаћих издајника. У прогласу се подвлачи да радничка класа и читав наш народ очекују свој празник у условима »свете народноослободилачке борбе« против немачког окупатора и његових домаћих сарадника. Српски народ се обавезао да ће осветити оне који су пали као жртва у борби против окупатора и његових слугу.¹⁰⁹ У првомајском прогласу 1942. Главни штаб Србије и ПК КПЈ за Србију, обраћајући се посебно »поштеној интелигенцији« наглашавају: »Увек си била на страни народне борбе, у првим редовима ослободилачког покрета. Хиљаде и хиљаде најбољих из твојих редова пале су као невине жртве крвавог непријатеља, или као херојски борци народноослободилачке партизанске и добровољачке војске, или као достојни чланови наше Комунистичке партије«.¹¹⁰ Као што се види интелигенцији је одато дужно признање због њеног учешћа у ослободилачкој борби у редовима Комунистичке партије. Али се даље у тексту скретала пажња да љотићевци намеравају да интелигенцију учине »својим шпијунским оружјем за распиривање грађанског рата за поробљавање нашег народа«. Главни штаб Србије и ПК КПЈ за Србију су стога саветовали: »Заго не дозволи, поштена и родољубива интелигенцијо, да будеш оруђе издајницима који преко тебе желе да распире грађански рат у нашој земљи, већ ступај у јединствени, за окупатора и његове слуге уништавајући ослободилачки фронт, ступај у редове народноослободилачке партизанске и добровољачке војске, јер је ту твоје место, а не међу трговцима савешћу и поштењем, оним најсветијим што један човек може да има«.¹¹¹ Према томе, интелигенција је требало да ради на стварању јединства народа, а не на јачању грађанског рата, у што су је желели да увуку љотићевци и друге слуге окупатора. Интелигенција је требало да ступа у партизанске редове, где јој је једино било право место.

У прогласу ПК КПЈ за Србију грађанима Београда и других градова у Србији, упућеном 1. VII 1942. њеним радницима, занатлијама, државним и приватним службеницима, родољубивој интелигенцији, ситним трговцима, домаћицама и другим слободним професијама говори се о њиховом тешком положају. ПК КПЈ за Србију у истом прогласу је железничким, бродским и поштанским радницима и службеницима рекао: »Ваша помоћ ослободилачком покрету у протеклој години борбе допринела је да се окупатору нанесу огромни ударци, да се онемогући изношење опљачканог блага из наше земље у Немачку. Сада је на вама да онемогућите читав саобраћај и да тиме спречите одношење летине у Немачку. . . На вама је да обуставите читав саобраћај јер то захтевају животни интереси нашег

¹⁰⁸ Исто, 76.

¹⁰⁹ Исто, ПКС, 115.

¹¹⁰ Исто, ГНС, 11 и АРП, Србија, II/78.

¹¹¹ Исто.

народа, његовог опстанка и ослобођење испод фашистичке тираније.¹¹² Оваквим писањем ПК КПЈ за Србију је одао дужно признање свим железничким, бродским и поштанским радницима и службеницима јер је њиховим радом спречено одношење летине у Немачку. Наведено је тачно што убудуће треба они да предузимају да би се обуставио цео саобраћај, јер то смањује отпорну снагу окупатора и његових сарадника, а истовремено доприноси ослобођењу нашег народа испод фашистичке тираније. У истом прогласу указано је родољубивим официрима и подофицирима, онима који нису изневели свој народ, који су остали доследни испуњењу народних жеља, изражених 27. марта, да не буду Хитлерови најамници и крвници свога народа, већ да ступају у партизанске редове, »јер вас никаква заклетва не може обавезати нити обезбеђује да радите против интереса свога народа, да служите окупатору, нити вас може присилити да водите братоубилачки рат«.¹¹³ Јасно је да је ПК КПЈ за Србију на све начине желео да придобије на страну НОП-а све друштвене слојеве, па и интелигенцију и официре бивше југословенске војске. Ступањем у партизанске редове требало је да они раде и да се боре за остварење идеала којима је гежио читав народ, залажући се јасно за њих још 27. марта при обарању капитуланске издајничке владе. Осуђени су сви они који су били у редовима Недићевих, Пећанчевих и Љотићевских одреда, јер су они служили окупатору. Посебно је осуђен и Дража Михаиловић који се »широм читаве Југославије« бори против партизана који једино воде борбу за ослобођење.¹¹⁴

Поводом 25—годишњице октобарске социјалистичке револуције ПК КПЈ за Србију је објаснио велики значај октобарске социјалистичке револуције и беду коју су Европи донела Хитлерова освајања. Говори се посебно о ентузијазму совјетских људи за ослобођење. И овде се оштро осуђује издаја домаћих сарадника окупатора. У прогласу је јасно истакнуто да се грађани и родољубива интелигенција треба да угледају на совјетске људе који самопрегорно бране тековине велике октобарске социјалистичке револуције и борбу партизана у Србији и у осталим деловима Југославије. Требало је да »крвави окупатор и његови најамници наилазе на мржњу и презирање« и да »разбијачи народног јединства буду изоловани и жигосани« у редовима грађана и родољубиве интелигенције. Они су позвани да ступају, »смело у партизане, у борбу против заједничког непријатеља, фашистичких окупатора и њихових најамника, јер је само то пут достојан синова нашег народа.«¹¹⁵

Поводом Међународног празника рада 1. маја 1943, ПК КПЈ за Србију упутио је проглас »народу Србије«. У прогласу се каже: »Најбољи ваши другови свих занимања и политичких убеђења, родољубива српска интелигенција налази се у првим редовима народне војске и партизанских одреда. Они су наши часни пуг још првог дана фашистичке окупације.«¹¹⁶ У прогласу се ПК КПЈ за Србију веома похвално изразио о учешћу интелигенције у ослободилачкој борби. Али, с друге стране, питало се такође зар је место интелигенције да служи и се-

¹¹² АС, ПКС, 148.

¹¹³ Исто.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ АРП, Србија II/88 и АС, ПКС, 211.

¹¹⁶ Исто, Србија II/102.

ди »у друштву немачких инжињера, фашистичких идеолога« — љотиневаца, профашистичке организације, која је још пре рата била повезана с Немачком, и других тобожних »просветитеља« и »идеолога« Недићевог »српства«. На крају се тражи од ње да докаже »да је сва родољубива српска интелигенција за свој народ« те да се прикључи партизанима.¹¹⁷

Посебно је значајно да је ПК КПЈ за Србију септембра 1943. издао саопштење број 23, у коме је изнео, поред осталог, тежак положај Немачке на фронтима и тражио: **»Интелектуалци покажите да вас Хитлер, Недић и Дража нису одродили од свог народа! Задњи су моменти, нема више чекања! Ваше знање и способности морају бити стављене у службу народа.«** Тако се у овом саопштењу у коме се описују акције партизана од 1941. до септембра 1943. сматра да је крајње време да се сви интелектуалци ставе »у службу народа«, те да их Хитлер и његови сарадници нису одродили.¹¹⁸

Непосредно после Другог заседања АВНОЈ-а, ПК КПЈ за Србију је издао проглас који је упутио радницима, сељацима, интелектуалцима, грађанима и омладини, у коме се подвлачи да се српски народ увек борио за своју слободу. Констатује се: »пут који је указала II скупштина АВНОЈ-а, јесте истински пут ка слободи и срећнијој будућности српског народа. То је пут части и борбе, пут братства и љубави са другим народима Југославије. Тим путем иде и наша славна Народноослободилачка војска, иде огромна већина народа. Тим путем мора ићи и сваки поштени Србин. Дошао је последњи час да сваки родољуб да све од себе за што бржу и скорију победу, да ступи у редове храбрих заточеника нове слободне демократске федеративне Југославије.«¹¹⁹

Из свега изнетог је очигледно да су сва руководства НОП-а а посебно КПЈ, како у целој Србији тако, вероватно, и на терену ОК Београда били активни у разјашњавању где је место интелигенције као и осталих друштвених слојева. Нарочито се истичало да се део интелектуалаца од првог дана ослободилачке борбе нашао у првим редовима па да то учине и други како би НОП што пре славио победу.

И током 1944. партијска и скојевска руководства, као и руководства НОП-а упутила су низ прогласа позивајући све друштвене слојеве, па и интелектуалце, да још одлучније ступају у партизанске редове како би што брже уништили окупаторе и њихове сараднике и ослободили земљу. Међутим, упадљиво је да тих прогласа има много мање него претходних година не само због тога што су нестали у ратном вихору већ и стога што је у другој половини 1944. углавном дошло до ослобођења уже Србије па се организовано спроводила мобилизација одређених годишта.

ПК СКОЈ-а за Србију поводом Међународног празника рада Првог маја 1944. обратио се и средњошколској омладини. У овом прогласу средњошколској омладини дати су веома конкретни задаци, који су се састојали у све »чешћим акцијама« тако да би се створило неиздрживо стање у градовима. Требало је такође организовати »атентате на непријатеље народа« и уносити »страх у редове непријатеља«. Такође је требало скупљати »тачне податке о агентима

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Исто, Србија II/410.

¹¹⁹ АС, ПКС, 434 и АРП, Србија II/140.

и свима онима који се налазе у служби окупатора». Али као најзначајније истакнуто је да је неопходно да се укључе у партизанске редове, у којима би својим радом помогли подизање културног нивоа, а у исто време би спречили да се понове грозоте Крагујевца и Краљева, када су, нарочито у Крагујевцу, страдала читава одељења ђака које је окупатор стрељао 1941. године.¹²⁰

Неопходно је истаћи да је писана реч КПЈ, СКОЈ-а и руководства НОП-а имала великог утицаја на правилно усмеравање свих друштвених слојева, па и интелигенције, како у целој земљи, тако и у Србији, па и на терену ОК КПЈ Београда. Та акција је била организована.

Учешће интелигенције са терена Београда у јединицама НОВЈ

Организација београдских студената крајем маја 1941. формирала је скојевске активе на Техничком, Медицинском, Правном, Филозофском и Пољопривредном факултету, као и на Вишој комерцијалној школи у Београду. Ти активи су добили задатак да организују и укључе у ослободилачки покрет све антифашистички расположене студенте, да остваре чврсту сарадњу између омладине и родитеља да би се што већи број људи ангажовао у раду на прикупљању оружја, новца, санитарског материјала и других видова помоћи.¹²¹

Средином маја, упоредо са појединим акцијама које су изводили чланови КПЈ и скојевских диверзантских група, у Београду почиње стварање илегалних војних десетина у школама, рејонима, квартовима и предузећима. Оне су биле састављене од чланова КПЈ, чланова СКОЈ-а и других симпатизера НОБ. Сматра се да је у војним десетинама било окупљено неколико хиљада београдске омладине.¹²² Београдска мушка омладина укључена у војне десетине стицала је озновна знања из војне вештине. У исто време знатан део београдске женске омладине био је укључен у рад санитарских течајева. На тај начин се београдска омладина, а нарочито средњошколска и студентска, припремала за активно учешће у ослободилачкој борби, док се женска припремала за помоћ рањеницима и медицинском кадру (лекарима, медицинским сестрама, болничарима, а било је и студената медицине). Јован Марјановић је навео сећање Спасеније Бабовић, секретара ПК КПЈ за Србију, која је изјавила: »Јако смо развијали санитарске курсеве и користили смо их не само за санитарску обуку већ и за политички рад, јер се често на тим курсевима објашњавала ситуација или читао неки партијски материјал.«¹²³ Професор Марјановић такође наводи да су у јуну 1941. средњошколке — скојевке похађале неколико санитарских курсева. Девојке већином нису узимане у војне десетине, пошто се сматрало да ће њихове акције захтевати огромне физичке напоре.¹²⁴

У вези са припремама за организовање устанка у земљи Ј. Б. Тито рекао је о улози Београда рекао: »Београд је, не само због тога што се ту налазило руководство већ због великог броја кадро-

¹²⁰ Зб. НОР. II/2, 133 и Хранислав Ракић, Револуционарни омладински покрет лесковачког краја 1941—1945, Лесковац, 1979, 243.

¹²¹ Ј. Марјановић, н. д., 85.

¹²² М. Борковић, н. д., 150.

¹²³ Јован Марјановић, Устанак и НОП у Србији 1941., Београд 1963., 69.

¹²⁴ Исто.

ва, био, такорећи, онај центар одакле су даване директиве и слаги људи на терен да раде на организацији устанка. Београд је у погледу кадрова дао врло много нашој ослободилачкој борби. Друга важна чињеница је да је Београд као град, иако, додуше, страховито пострадао, дао од почетка најјачи отпор окупатору.¹²⁵

Нападом Немачке на Совјетски Савез створени су повољни услови за покретање снажне ослободилачке борбе. Чланови КПЈ и СКОЈ-а Београда спремно су дочекали наступајуће догађаје. ЦК КПЈ је истог дана кад је извршен напад на СССР, одржао седницу у Београду (у Молеровој улици бр. 43). После свестране анализе ситуације донета је одлука да се народи Југославије позову на оружани устанак. И ЦК СКОЈ-а је истог датума у касним вечерњим сатима одржао седницу. На њој се говорило о непосредним припремама за оружану борбу против окупатора. Тада је такође закључено да треба још организованије и систематскије, преко совјетских актива на терену, скупљати оружје и позивати омладину да се укључи у ослободилачку борбу. На овом састанку чланови ЦК СКОЈ-а добили су конкретна задужења и задатке за будући рад. У ЦК СКОЈ-а као и ЦК КПЈ, који су тада деловали у Београду, знатан број чланова је био из редова интелектуалаца. Тако су у ЦК СКОЈ-а били 3: секретар Иво — Лола Рибар, правник, и чланови: Рато Дугоњић, студент, Будо Томић, студент, Ратко Митровић, студент, Слободан Шкеровић, студент, Вељко Влаховић, правник и други.

Интензивне припреме за борбу против окупатора вршили су ПК КПЈ и ПК СКОЈ-а за Србију. Биро ПК КПЈ за Србију одржао је седницу 23. VI 1941. у Шумадијској улици бр. 30 у Београду. На њој су донете непосредне одлуке за припремање оружаног устанка. Истог дана с њима су упознати месно руководство КПЈ и СКОЈ-а на терену. Тада је такође одлучено да се упути проглас народу Србије с позивом на оружану борбу. Скојевски активи и активнији омладинци растурали су проглас по школама, рејонима, установама и предузећима. ПК СКОЈ-а за Србију одржао је сутрадан, 24. VI 1941, састанак на коме су разрађене одлуке ЦК СКОЈ-а од 22. јуна и Покрајинског комитета КПЈ од 23. јуна, које се односе на задатке СКОЈ-а. Тада је решено да се месним, среским и окружним комитетима СКОЈ-а на терену пружи што већа помоћ. Неки чланови ПК СКОЈ-а већ тада су се налазили на терену, где су одржавали партијска и скојевска саветовања у вези с раније добијеним задацима.¹²⁶

Познато је такође да је 22. VI 1941. у Београду одржана месна конференција СКОЈ-а којој је присуствовало око 30 делегата. Њој су присуствовали представници студентске, средњошколске и радничке омладине, затим МК СКОЈ-а и представници ПК КПЈ, Љубинка Милосављевић, секретар ПК СКОЈ-а и Иво — Лола Рибар, секретар ЦК СКОЈ-а. На конференцији се расправљало о даљем јачању и учвршћивању београдске скојевске организације и окупљању антифашистичке омладине за борбу против окупатора и њихових сарадника. Крајем јуна у Београду је одржано саветовање руководиоца средњошколског омладинског покрета. Њему је присуствовало око 20 делегата, поједини секретари скојевских актива са рејона, чланови МК СКОЈ-а и Љубинка Милосављевић. Она је говорила о

¹²⁵ Град борбе и слободе, Београд, 1941—1944, Београд, 1964, 11.

¹²⁶ 40 година, Зборник сећања активиста Југословенског револуционарног радничког покрета, књ. 6, Београд, 1961, 35—39.

политичкој ситуацији. Приказала је непосредну перспективу рата и истакла као примарни задатак младих комуниста у Београду — стварање војних десетина које треба да прерасту у бојне батаљоне.¹²⁷

Велику улогу у јачању скојевске организације Земуна и околине у активирању омладине имало је скојевско саветовање одржано крајем јуна 1941. Њему је присуствовало око 20 представника скојевских актива из града и са терена, као и представници ЦК СКОЈ-а, ПК СКОЈ-а за Србију МК СКОЈ-а Београда и ЦК КПЈ из Земуна. Тада је детаљно анализиран дотадашњи рад СКОЈ-а и одређени даљи задаци у политичком и организационом раду на omasовљавању скојевске организације, на окупљању омладине у Народноослободилачки фронт и у припремама за устанак. После овог саветовања одржавани су многобројни састанци и конференције са скојевским активима и омладином.¹²⁸ Од значаја је да се ЦК СКОЈ-а у време припрема за оружани устанак налазио цело време у Београду, а у периоду устанка на слободној територији Србије. То је било од великог значаја не само за београдску организацију већ и за скојевску организацију у Србији као целини. Иво — Лола Рибар, секретар ЦК СКОЈ-а, Љубинка Милосављевић и други редовно су долазили не само на састанке ПК СКОЈ-а већ и на састанке МК СКОЈ-а. Они су често обилазили и месне комитете на терену.¹²⁹

У Београду је 27. VI 1941. формиран Главни штаб НОПО Југославије. Политбиро ЦК КПЈ је 4. VII 1941, у кући Владислава Рибникара (у Ботићевој улици бр. 5), донео историјске одлуке да треба неодложно почети партизанске акције и стварати партизанске одреде. У духу директива које су дали ЦК КПЈ и Главни штаб НОПО Југославије о потреби преласка на општи народни устанак, у Србији је већ 7. VII 1941. пукла прва устаничка пушка, док су и други партизански одреди ускоро почели акције против окупатора и њихових сарадника.

Током јула, августа и наредних месеци 1941. београдска партијска и скојевска организација биле су врло активне у пружању помоћи и слању људства у партизанске одреде. Почетком јула 1941. у унутрашњост Србије је отишао Главни штаб НОПО Србије. Кад су почели да се формирају партизански одреди, велики број чланова КПЈ, чланова СКОЈ-а и други омладинци одлазили су у Космајски, Посавски, Први и Други шумадијски, Ваљевски, Мачвански и друге одреде на терену Србије.

На жалост, не располажемо подацима о броју интелектуалаца, па ни средњошколаца и студената који су у првим данима устанка ступили у партизанске одреде. У својим сећањима неки савременици истичу да је на почетку устанка око 100 чланова СКОЈ-а из Београда ступило у Посавски и Космајски одред. Крајем јула и током августа у њих је ступило неколико стотина омладинаца, међу којима је, несумњиво, било и интелектуалаца. У ова два одреда, у којима су преко 75% чинили омладинци, млади чланови КПЈ и чланови СКОЈ-а, била је јединствена команда (за Космајско — Посавски одред) до 30. VII 1941. Његов командант је био Коча Поповић,

¹²⁷ М. Борковић, н. д., 152.

¹²⁸ Жарко Атанацковић, н. д., 66—67.

¹²⁹ М. Борковић, н. д., 153.

а комесар Бора Марковић. Број бораца овог одреда се свакодневно повсћавао. Крајем септембра 1941. он је имао око 1.500 бораца.¹³⁰

О формирању Космајско-посавског НОП одреда Драгослав Димитријевић Бели записао је да је 1. јула по подне и увече на планину Космај, код манастира Трешње, дошло тридесетак позваних комуниста из срезова: космајског (Сопот), посавског (Умка) и посавског (Обреновац). Међу њима су били следећи интелектуалци: Чедомир Ранковић, учитељ у Манићу, Драгослав Дража Марковић, студент из Поповића, члан Среског комитета КПЈ за срез космајски, Живојин Атанацковић, свештеник у Раљи, члан КПЈ, Брана Аксентијевић, учитељ из Рогаче, секретар партијске организације, Вукман Станковић, учитељ у Сопоту, члан КПЈ; из Посавине, срез Умка — из Канатице — Миладин Петровић — Ћосић, члан КПЈ, студент, из Обреновца — срез посавски, Драган Марковић, студент, члан КПЈ.¹³¹ У састав одреда је средином септембра ушла и Грочанско-подоунавска чета као његова 3. чета. У њој су тада било 64 партизана (25 радника, углавном из Смедерева, три активна официра и подофицира и 36 сељака).¹³²

Љубинка Милосављевић, секретар ПК СКОЈ-а за Србију и члан ПК КПЈ за Србију дошла је у септембру 1941. на Космај и одржала састанак са Среским комитетом КПЈ за Космај и неким члановима штаба одреда уочавајући извесне тешкоће и проблеме. Ускоро је дошао и Ђуро Стругар, члан ОК КПЈ за Београд и члан ПК КПЈ за Србију. Стругар је у селу Великом Борку одржао састанак са штабом одреда, а после тога са комунистима одреда. »На овим састанцима констатовано је да је у Космају борба против окупатора и његових помагача узела широке размере, да су успешне акције Космајског НОПО наишле на широк одјек у народу, који партизанима пружа сталну моралну, политичку, материјалну и сваку другу помоћ и да се генерална линија КПЈ о окупљању најширих маса за борбу за националну слободу на овом терену правилно и успешно спроводи.« У вези са слабостима каже се да треба појачати политички и партијски рад на терену.¹³³

На иницијативу партијске организације на Чукарици, око 29 IX 1941, у Остружничкој шуми, јужно од Београда, формирана је партизанска чета. Она је 29. септембра ушла у састав Београдског батаљона као његова IV чета. На дан уласка ове чете у састав батаљона она је имала 60 бораца — добровољаца, већином радника. У саставу батаљона су 29. IX 1941, према извештају бр. 3 Штаба батаљона, била 322 борца, чији је социјални састав био следећи: 16 интелектуалаца, 177 земљорадника, 122 радника и 7 војника.¹³⁴ Неколико дана касније, према извештају Штаба Београдског батаљона бр. 5 од 4. X 1941, његово бројно стање је било: 23 интелектуалаца, 194 радника, 261 земљорадник и 11 војника. Средином октобра 1941, према извештају Штаба батаљона бр. 22, његово бројно стање је било 645 бораца, чији је социјални састав био: 24 интелектуалаца, 373

¹³⁰ Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. прва, друго допуњено и прерађено издање, Београд, 1963, 59.

¹³¹ Драгослав Димитријевић Бели, Акције и дејства космајских партизана 1941. године, 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, к-8, 454.

¹³² Исто, 461.

¹³³ Исто, 471—472.

¹³⁴ Београдски батаљон 1. пролетерске бригаде 1941—1945, Бестрад 1981, 12.

земљорадника, 172 радника, 66 сеоских занатлија и 10 војника.¹³⁵ Из наведених података о социјалном саставу Београдског батаљона може се закључити да је било мало интелектуалаца, док је број земљорадника био највећи, ако се изузму први дани формирања чете око 20. септембра, када је највише било радника.

Када се говори о Београду, Милан Борковић констатује да не треба губити из вида чињеницу да је он, још од првих дана устанка, дао велики број партијског и сеоског кадра скоро свим окружним комитетима и штабовима. Исти аутор закључује: »Реткост је било наћи штаб одреда у Србији, партијско руководство или нар. ослобод. одбор а да у њему није било младих Београђана. Многи од њих су били студенти Београдског универзитета, а за собом су имали бога то револуционарно искуство у партијско-политичком раду, те су могли да пруже ефикасну помоћ организацијама на терену. Осим тога, београдска партијска и скојевска организација, још од првих дана устанка, биле су оријентисане на извођење многих акција против окупатора и квислиншких органа. Наравно, ове акције се скоро могу у свему мерити, и по важности, са оним акцијама које су изводиле партизанске чете и одреди.¹³⁶

За партизанске одреде у Београду су непрекидно прикупљани и отпремани пакети са санитарским материјалом, штампарском бојом, хартијом, пакети са обућом и одећом и друге ствари које су биле неопходне партизансима. Током јула и августа 1941, настављено је одржавање течајева за женску омладину, како би се она обучила у пружању санитарске помоћи. Обучене другарице су углавном као болничарке одлазиле у Космајски, Посавски и друге одреде на територији Србије.¹³⁷ Од јула до краја 1941, ради пружања помоћи партизанским одредима, радила је у Београду, у Јакшићевој улици број 3, радионица за шивење топле одеће за партизане.¹³⁸ Према томе, Београд је у првим данима оружаног устанка био не само извор бораца и руководећих кадрова партизанских одреда већ се истакао у снабдевању партизанских одреда лековима, одећом, обућом и другим неопходним стварима, па и оружјем, које је повремено из тајних склоништа у илегалним становима преносио на терен на коме су деловали партизански одреди. Чланови КПЈ и велики број чланова СКОЈ-а, међу којима је знатан број био интелектуалаца, то су радили и поред полицијских претњи и терора који је окупатор увелико спроводио.

Током септембра и октобра 1941. ослободилачки покрет у Београду је запао у велике тешкоће. Због успеха партизанских одреда скоро у свим крајевима Србије дошло је до наглог концентрације снага окупатора и њихових сарадника у самом граду. То је у знатној мери отежавало организовање акција које су спроводиле Партија и СКОЈ. Непрекидно су хапшени припадници ослободилачког покрета. Било је случајева да појединци нису могли издржати стра-

¹³⁵ Исто, 12—13. Упор. Зб. НОР, I/1, док. 48, стр. 190.

¹³⁶ М. Борковић, н. д., 158.

¹³⁷ Ј. Марјановић, Београд, 129.

¹³⁸ Исто. Марјановић наводи да су у рад ове радионице на разне начине биле укључене десетине младих Београђана из свих делова града. Сматра се да је у њој сашивено око 100 топлих кошуља, 50 пари одела од шајка, 50 грудњака, 50 гаћа и преко 100 шајкача. Преко специјалних курирских веза, које су чинили припадници ударних диверзантских група, произведена одећа је испоручена партизанским одредима у близини Београда. Исто.

ховита мучења, којим су их подвргли органи Гестапоа и Специјалне полиције, па су одавали илегални рад својих организација. Несумњиво да је најтежи удар партијској и скојевској организацији у Београду у јесен 1941. нанео члан ЦК СКОЈ-а Ратко Митровић, кога не треба мешати са Ратком Митровићем, комесаром Чачанског партизанског одреда, који је за заслуге у рату проглашен за народног хероја. Ратко Митровић, члан ЦК СКОЈ-а одао је многа илегална склоништа, организације и руководиоце с којима је сарађивао. Захваљујући томе, полиција је за кратко време схватила систем и метод илегалног рада у партијској организацији па је похапшен велики број руководилаца КПЈ и СКОЈ-а. Ратковим издајством уништен је цео МК КПЈ и готово цео МК СКОЈ-а.¹³⁹

Пошто су због Раткове провале наступиле велике тешкоће, било је неопходно да се што већи број чланова КПЈ и СКОЈ-а повуче на слободну територију. ЦК КПЈ је у вези с тим 19. X 1941. упутио директивно писмо Спасенији Бабовић и Благоју Нешковићу, у коме је конкретно наведено шта је требало предузети да би се организација у Београду кадровски сачувала. »Више се не смете ни за тренутак колебати, већ без оклевања предузети најенергичније мере у погледу проналажења нових и сигурних могућности рада и заштите партијских кадрова. Први и главни наш задатак треба да буде: 1. Пребацити ПК КПЈ и ПК СКОЈ-а у унутрашњост Србије, тј. на ослобођену територију. Пребацавање извршити преко Посавског одреда и уз његову помоћ. . . У Београду оставити само Месни комитет (не више срески) од некомпромитованих и мање компромитованих другова. Поред ових, треба све поштене људе, без обзира на то да ли су чланови или нису, извлачити из Београда и слати их у Србију, који ће бити упућени на одговарајући посао. Никога коме прети и најмања опасност не изложити да падне у руке разбојника. Свима омогућити да изиђу из Београда.«¹⁴⁰

На жалост, писмо ЦК КПЈ није доследно спроведено у живот. Чак су партијској и скојевској организацији у Београду давана супротна упутства у којима се саветовало да људи не одлазе из града, већ да делују по рејонима и кварталима, школама и предузећима, иако су услови илегалног рада били необично тешки. Стога је током октобра и новембра 1941. врло мали број партијских и скојевских кадрова пребачен у оближње партизанске одреде и слободну територију у западној Србији. МК КПЈ и МК СКОЈ-а Београда спроводили су преко организација у Београду систематске и детаљне припреме да би се из града у партизанске одреде пребацио што већи број чланова СКОЈ-а. То је било време када су постојали веома повољни услови јер су Посавски и Космајски НОП одреде изводили акције чак до предграђа Београда, па се с њима лако успоставити веза.¹⁴¹

Било је потребно да се у јесен 1941. пошаље људство у партизанске одреде. Многим истакнутим скојевцима средњошколцима, који су били компромитовани и познати као припадници ослободи-

¹³⁹ ДИОПЈ, I/2, 392, Ј. Марјановић, Београд, 160, 167 и М. Борковић, н. д., 159. Упор. Исти, СКОЈ и омладински покрет у Србији од априла до краја 1941. године, 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, к-1, 405—406.

¹⁴⁰ АС, ПКС, бр. 27. Писмо ЦК КПЈ од 19. X 1941. ПК КПЈ за Србију и М. Борковић, Омладина Београда, 160.

¹⁴¹ Ј. Марјановић, Београд, 233 и М. Борковић, Омладина Београда, 160.

лачког покрета школским реакционарним властима и полицијским органима, запретила је опасност да буду ухапшени. Тада је у средњим школама постојао извештај број ђака љотићеваца који су сарађивали с полицијским властима и денунцирали многе напредне омладинце. Стога се могла очекивати полицијска реакција и хапшење многих скојеваца. Јула 1942, у свом извештају, Специјална полиција је констатовала да у борби против актива и руководства СКОЈ-а у Београду крајем 1941. у средњим школама може највише да захвали »обавештајцима« којих је било у тим школама.¹⁴²

На основу неких података може се закључити да су чланови МК СКОЈ-а направили поименичан списак, по коме је октобра 1941. у одред требало да крене 100-200 чланова СКОЈ-а. Очима је саопштено да спрема ствари, јер сваког дана треба да очекују одлазак у неки партизански одред. Ову иницијативу МК КПЈ и МК СКОЈ-а обуставио је ПК КПЈ за Србију па је крајем октобра 1941. у партизанске одреде отишло 15-20 скојеваца. Осталима је речено да остану у граду и наставе скојевски рад.¹⁴³ Милан Борковић на истом месту наводи да већина савременика сматра да главни разлог што се директиве ЦК КПЈ нису остваривале, пре свега због недовољно енергичног става ПК КПЈ за Србију да се компромитовани другови склопе из града и повуку на слободну територију или пребаце у неки партизански одред да би избегли репресалије полицијских органа, затим стога што се одуговлачило са спровођењем у живот писма ЦК КПЈ београдска партијска и скојевска организација су дошле у врло тешку ситуацију у погледу склањања компромитованог дела чланства КПЈ и СКОЈ-а. Услед повлачења главних партизанских снага из западне Србије и Шумадије и губљења слободне партизанске територије биле су прекинуте везе са свим околним партизанским одредима, па и јужном Србијом у којој је крајем 1941. и почетком 1942. постојала знатна слободна територија, али с којом није било сигурних веза.

Располажемо подацима о командама чета Првог (посавског) батаљона у чијем су саставу били и интелектуалци: 1. чета — политички комесар Чеда Миндеровић, књижевник; 2. чета — командир Момчило Вукосављевић, ваздухопловни подофицир; 3. чета — командир Стојан Љубић, студент; политички комесар — Богдан Јаковљевић, студент; 4. чета — командир Мића Миљковић, подофицир; политички комесар Милорад Гајић, новинар из Београда (касније Чеда Ковачевић, студент). Сви наведени руководиоци били су чланови КПЈ. Познато је да је Први батаљон на дан формирања имао око 450 људи, 1. октобра се повећао на 560, средином октобра на 700, а почетком новембра на преко 800 бораца. Батаљон је, према непотпуним подацима, при најбројнијем стању у свом саставу имао 90 ђака и студената, 260 радника, док су остали били сељаци (претежно омладинци).¹⁴⁴

¹⁴² М. Борковић, Омладина Београда, 160—161.

¹⁴³ Исто, 161 и Ј. Марјановић, Београд, 233. У вези с тим Златија Вујановић забележила: »Било је припремљено око 100—200 скојеваца за одлазак, али, променом директиве и повлачењем партизанских јединица даље од Београда, мали број је упућен, а остали су задржани, те је извештај број компромитованих чланова скојевских руководства морао прећи у илегалност. Реорганизација скојевске организације трајала је више од месец дана«. З. Вујановић, н. д., 166.

¹⁴⁴ Милосав Бојић, Посавски партизански одред, Устанак народа Југославије (даље УНЈ) 1941., к-3, 24.

У Другом батаљону Посавског одреда (Београдски), који је формиран у другој половини септембра 1941. команду батаљона су сачињавали: командант Миладин Ивановић, учитељ из Даниловграда, а културно - просветни референт је била Вера Црвенчанин Чупник, студент из Београда. У 2. чети командир је био Данило Ђорђевић, подофицир; политички комесар Михаило Делић, правник из Београда. У 3. чети командир је био Драган Марковић, студент из Забрежја. Сви командири и комесари, сем Ђорђевића, били су чланови КПЈ. Мало касније је формирана 4. чета у којој је командир био Симиша Николајевић, официр из Београда; политички комесар Брана Цветковић, инжењер из Београда. Људство ове чете је организовано отишло са Чукарице, где је образована чета и постављено командно особље. После изласка из Београда чета се прикључила Другом батаљону. Већ раније је наведено да је Други батаљон 13. октобра нарастао на 645 људи, од којих су само 24 била интелектуалци. Од њих је војску служило 328 бораца, од којих су 5 били резервни официри, а 14 резервни подофицири.¹⁴⁵ Београдски батаљон је своје чете оријентисао према Београду, Умки и Обреновцу. Свака чета је имала свој рејон дејства.

Располажемо подацима да је и у Трећем (Тамнавском) батаљону у руководећем кадру било интелектуалаца: 3. чета — командир Света Поповић, агроном; политички комесар — Милан Марчећић, студент шумарства; 4. чета — командир Бора Станковић, судски приправник. Пре борбе код Ужица извршен је договор за нове борбе. При повлачењу батаљон је стигао у село Дружетић и у њему се задржао три-четири дана. Команда одреда је ту одржала саста-нак с командом батаљона и командама чета. Командант Коча Поповић је тада говорио о стању на фронтима и о покушајима непријатеља да заузму тај терен. Он је анализирао искуства и указао на основне задатке батаљона и чета. Тада је извршена реорганизација батаљона па су образоване три чете чији је састав команди био следећи: 1. чета — командир Милан Марчећић, студент, а политички комесар Реља Калембер, свршени матурант; 2. чета — командир Ђукан Јанковић, учитељ и 3. чета — командир Миливоје Белашевић, учитељ. Сви они су били чланови КПЈ.¹⁴⁶

Санитетску службу у Посавском партизанском одреду је организовала др Јулка Мештеровић — Пантић. Крајем јула 1941. она је одлуком Главног штаба НОП одреда за Србију постављена за санитетског референта одреда. Чим је дошла у одред, Јулка је организовала санитетски курс за другарице у одреду. Прихватна болница Посавског одреда се налазила у Грабовцу. Међутим, Јулка је праву болницу организовала 31. VIII 1941. у селу Љубинићу. Тада је на рад у болницу дошло више другарица. Болница је почетком септембра 1941. пребачена у две куће у селу Кожур и постала болница I батаљона Посавског одреда. Ова болница, којом је руководила др Јулка Мештеровић, имала је 15 кревета. На територији Горње Посавине дејствовао је други батаљон Посавског одреда, који није имао организовану санитетску службу. Др Ђура Мештеровић је почетком септембра 1941. био повучен из Космајског одреда за ле-

¹⁴⁵ Исто, 30. Упор. Зб. НОР, I/1, док 48, стр. 190. Упор. Драгослав Димитријевић Бели, У београдској Посавини четрдесет прве, 1941—1942. у сведочењима учесника НОБ, к-7, 468—472.

¹⁴⁶ М. Бојић, н. д., 35—37, 43.

кара Другог батаљона. Одмах по доласку у батаљон он је са Борком Демић — Пихнер организовао болницу у селу Пољане. Користећи своје велико искуство из шпанског грађанског рата Ђура је систематски из Штаба батаљона долазио да прегледа и лечи рањенике. У батаљону је било 8 другарица, од којих су 4 радиле у болници, а 4 су биле четне болничарке.¹⁴⁷

Почетком октобра 1941. болница Другог батаљона премештена је у село Бољевац, а ускоро, због надирања Немаца, у прве куће Дружетића Луга. Болница је 18. X 1941. успоставила везу са штабом Посавског одреда и добила наређење да се прикључи болници Првог батаљона, која је била у основној школи у Миличиници. У њој је било око 30 тешких рањеника из Посавског и Ваљевског одреда. Болници у Миличиници прикључили су се рањеници Космајског одреда. Ова болница у Миличиници крајем октобра евакуисала се према Вујковачи и Дебелом Брду и уз пут примила десетак нових рањеника при бомбардовању Пецке. Ђура Мештеровић је при поласку у Ужице по санитарски материјал повео и десетак тешких рањеника да их смести у Ужичку болницу. Истога дана преосталих 40 рањеника пребачено је и смештено у три кафане на Пашиној Равни. Болницу су напали четници и заробили све рањенике и болничко особље сем Јулке Мештеровић, која је била отишла у Бајину Башту за санитарски материјал. По наређењу ВШ НОПОЈ, болницу су после два дана ослободили борци Рачанске чете. Ускоро је болница евакуисана у Рогатицу. Ту је било око 60 кревета за тешке рањенике и око 80 за лакше. У болници су тада радила три лекара: др Јулка и др Ђура Мештеровић и др Миросављевић — Чампар. Последњег су борци Посавског одреда заробили од четника. У болници је радило више болничарки. Пошто су се борбе водиле у непосредној близини Рогатице, болница је 25. XI 1941. евакуисана са 8 камиона по највећој вејавици и мразу.¹⁴⁸

О раду Јулке и Ђуре Мештеровића, који су организовали санитар Посавског партизанског одреда, Миросав Бојић је забележио: »Команда одреда је посебну пажњу посветила организацији санитарске службе. Сваки вод, чета и батаљон су имали референта санитета. Др Ђура Мештеровић и др Јулка Пантић су непосредно унапређивали и развијали санитарску службу у јединицама и на слободној територији: обучавали болничарке, лечили рањенике, бринули се о хигијени, учествовали у акцијама јединица, указујући непосредну помоћ рањеницима; трудили се да улогу санитета схвати сваки појединац.«¹⁴⁹

Сматра се да је прва партизанка заједничког Космајско-посавског одреда била интелектуалка Милена Велимировић — Илић, учитељица из Београда. После раздвајања одреда, у Космајски одред је дошла Драга Тодоровић, професор из Крагујевца. Августа 1941. из Београда је дошла: Вера Црвенчанин, студент. Она је септембра 1941. прешла у Београдски батаљон Посавског одреда. У Космајски одред 29. IX 1941. дошле су: Добрила Арсенијевић, службеник Општине града Београда, Љубица Јовичић, приватни намештеник, Оли-

¹⁴⁷ Жене Србије у НОВ, 203.

¹⁴⁸ Исто, 204—205.

¹⁴⁹ М. Бојић, н. д., 22.

вера Вањек, студент медицине, и Нада Анастасијевић, ученица гимназије из Београда.¹⁵⁰

Пишући о стварању народне власти на Космају, Драгослав Димитријевић је забележио да су партизани предлагали да неки председници, деловође и писари и даље остану у општинама, али да не раде за окупатора и њихове сараднике, већ да служе интересима народа. На то су неки и пристали. У томе се нарочито истицао Радојица Стефановић, председник општине у Малом Пожаревцу. Он је од првих дана избијања устанка помагао партизанима и на зборовима позивао сељаке да и они то учине. Својим радом су се истицали: Слободан Секулић, председник општине у Поповићу, Богдан Милијановић, деловођа у Дучини, иначе комуниста, Бранко Петровић, председник у Ђуринцима, Радомир Јевтић, кмет у Поповићу, Благоје Михаиловић, деловођа у Лисовићу, Властимир Милутиновић, деловођа у Стојнику, Млађа Петровић, деловођа у Раниловићу, Божидар Петровић, деловођа у Поповићу, и Радомир Митровић из Малог Пожаревца.¹⁵¹

Без обзира на функције које је обављао Дража Марковић је од почетка устанка руководио политичким радом и био главни организатор ослободилачке борбе. Срески комитети преко својих чланова организовали су рад са омладином. Помоћ им је пружао и штаб одреда. По одлуци Среског комитета КПЈ за Космај, да би се што успешније радило Велика Бенић, учитељица, организовала је Срески комитет СКОЈ-а за Космај чији су чланови били: Милован Љубинковић, Попић Богосав из Губеревца, Слободан Томић, ђак из Београда, тада борац Космајског одреда, Љубомир Живановић Брка, ђак из Дучине, и Јелица Миловановић, учитељица из Ропочева, која је била и секретар Комитета.¹⁵² На организовању жена Космаја много су учиниле чланице Среског комитета КПЈ, међу којима је било највише интелектуалки и то: Велика Бенић, Јелица Миловановић, Лепа Аксентијевић, Александар Марјановић, Нада Ранковић, учитељица у Манићу, Деса Марковић, студент из Поповића и Спаса Степановић, учитељица у Ђуринцима.¹⁵³

Треба напоменути да велики број учитеља Космаја су се још пре рата истакли у борби за слободу и демократију. Они су се такође истакли у припремању оружаног устанка и у њему учествовали од првог дана као: Влада Аксентијевић, учитељ у Рогачи, први комесар; Чеда Ранковић, учитељ у Манићу, први командир 3. чете Космајско-посавског партизанског одреда; Александра Марјановић — Цана, учитељица у Поповићу; Јелица Миловановић, учитељица у Рапочеву; Ива Трифуновић, учитељ у Губеревцу; Чеда Миросављевић, учитељ из Стојника, који је погинуо у јесен 1941. као политички комесар Рађевског батаљона Ваљевског партизанског одреда; Велика Бенић, учитељица у Парцанима; Анка Марковић, учитељица у Поповићу; Драгиша Миросављевић, учитељ у Малој Иванчи, Власта Степановић и његова жена Спаса, учитељи у Ђуринцима; Борисав Ивковић, учитељ у Парцанима, Петар Бранковић, учитељ у Бе-

¹⁵⁰ Жене Србије у НОБ, 214.

¹⁵¹ Д. Димитријевић, Космај у НОБ, 115.

¹⁵² Исто, 119—121.

¹⁵³ Исто, 123.

љини, Пера Дунић и његова жена Наталија, учитељи у Поповићу, и други.¹⁵⁴ Већина њих је била убијена или је страдала у логорима.

И космајски свештеници активно су учествовали у НОБ, а многи од њих су својим ауторитетом утицали да се доста сељака определи за ослободилачки рат. Такав је, пре свега, био Живојин Атанацковић — поп Дина, који је међу првима ступио у Космајски одред и у њему се истицао својом храброшћу. Бранко Радовић, парох стојнички је својим ауторитетом, радом и личним примером, допринео да су се многи сељаци определили, помагали или активно учествовали у оружаном борби против окупатора и његових сарадника. И док је Ж. Атанацковић погинуо 17. XI 1941. у борби коју је Космајски одред водио код села Јеловика у Шумадији против недићеваца, дотле су Б. Радовића недићевци, свега измрцвареног, стрељали у Сопоту 16. XII 1942. Милован Љубинковић је активно учествовао у ослободилачкој борби Космаја од првих дана. Он је 1942. постао члан Среског повереништва за срез космајски. Крајем 1942. по директиви Окружног повереништва за округ младеновачки, Љубинковић је отишао на политички рад у Посавину, где је пожртвовано радио на стварању КПЈ и масовних антифашистичких организација и успостављању и одржавању партијских веза и канала са Београдом и Сремом. Четници Драже Михаиловића су га убили јуна 1943. у селу Велики Борак у Посавини, када је Љубинковић био секретар Среског повереништва КПЈ за срез посавски (Умка).¹⁵⁵

По наређењу Врховног штаба, почетком јануара 1942. Космајски одред је кренуо натраг у Србију. Њега су код села Шљивовице напали четници и Немци. Тада је теже била рањена др Наташа Шимченко, лекар одреда. Она је остала у селу на лечењу, али су је четници открили и убили. После повратка Космајског одреда на своју територију, од преживелих бораца и теренских радника марта 1942. образована је Космајска партизанска чета.¹⁵⁶ Међутим, у књизи »Ослободилачки рат народа Југославије« наводи се да је непријатељ

¹⁵⁴ Исто, 343—347. НОП Космаја су такође помагали: Миле Јанковић и његова жена Лула, учитељи у Стојнику, Божа и Ирина Нађ, учитељи у Губеревцу, Чедо Љубичић и његова жена Лепосава, учитељи у Дрлуци, Добрила Филиповић, учитељица у Раљи, Милка Марковић и Будимка и Арнолд Завила, учитељи у Парцанима, Емилија Срећковић и Славинка Арматски, учитељи у Лисовићу, учитељица, иначе избеглица у Рожанцима, Зорка Лукић, у Неменикућама Тихомир Јовановић — Тика Мали, учитељ, и његова жена Марица, учитељица; у Ђуринцима и Стојнику Никола Ачански и његова супруга Зорка, учитељица; школски надзорник у Сопоту Момчило Донић, у Сибници учитељ Никола Голубовић са женом Миленом и Богољуб Милојковић и његова супруга Барбара—Бетика; у Дучини учитељица Иванка Ђурић и њена сестра Боса, која је била члан КПЈ; у Стојнику Марија Воулко, Милица Јовановић, учитељица у Поповићу и многи други. Д. Димитријевић, Космај у НОБ, 347. Д. Димитријевић на истом месту истиче да је због масовног учешћа у НОБ учитеље прогонио не само окупатор већ и његови сарадници — недићевци и четници. Многи учитељи су били прогањани и хапшени више пута. Исто.

¹⁵⁵ Д. Димитријевић, Космај у НОБ, 353. НОП Космаја су, такође, активно помагали и били борци у јединицама овог краја: Славко Ристић, парох стојнички, Блаж Машковић, са службом у Поповићу, Владета Поповић, парох стојнички, Гаврило Вићовац, парох сибнички, Ђорђе Вранешевић, такође парох сибнички, Миленко Јеремић, прота у Поповићу, Бранко Савић, свештеник у Малом Пожаревцу, и други. Исто, 354—357. Неки од наведених су погинули као борци или су страдали од терора окупатора, недићеваца и четника ДМ.

¹⁵⁶ Жене Србије у НОБ, 217.

брзо искористио неповезаност партизанских одреда и 24. фебруара код села Белине, Дучине и Стојника разбио Космајски одред и Шумадијску чету.¹⁵⁷ У Лексикону НОР и револуције у Југославији записано је да се по наређењу Врховног штаба почетком јануара 1942. око 110 бораца Космајског НОП одреда пребацило на терен око Ваљева, а затим на Космај. Космајски одред је водио непрестане и тешке борбе с Немцима, припадницима СДС и четницима, али је 22. II 1942. у рејону села Миросољци, Тулежа и Пркосаве разбијен у више група.¹⁵⁸

Са Душановца су 6. III 1942. 7 младића и две девојке, кренули у унутрашњост Србије, међу којима је била и једна ученица. Они су носили санитарски материјал. Београдска полиција успела је да открије да је главни организатор омладине на Душановцу Миодраг Недељковић, који је припремио групу за пут и снабдео је санитарским материјалом. Санитарски материјал су набавиле Даринка Несторовић и Десанка Ковачевић, које су га узимале из Хигијенског завода, у коме су биле запослене. И пре тога из Хигијенског завода активисти НОП-а у Београду износили су знатне количине санитарског материјала и слали га партизанским одредима. Познато је да је у почетку, у лето 1941, санитарски материјал преузимао Драган Костић и слао га у одреде. Сматра се да је око 300 скојеваца и омладинаца на подручју Вождовца било укључено у ослободилачки покрет у пролеће 1942. године.¹⁵⁹

Сматра се да је почетком марта 1943. Космајска чета имала више од 60 бораца па су постојали услови за поновно образовање Космајског одреда. Он је формиран 6. маја 1943. Заменик политичког комесара одреда била је Божидарка Дамјановић Кика. Поновно стварање овог одреда изазвало је још већи прилив бораца, тако да је одред нагло растао. Из Космајског одреда је 28. VII 1943. издвојен један део руководећег кадра за 2. чету Првој шумадијског батаљона. Два месеца касније, 5. X 1943, издвојен је из Космајског одреда један батаљон, а 28. октобра други батаљон за Прву шумадијску бригаду.¹⁶⁰

У вези с развојем догађаја у земљи и свету, крајем 1943. предузете су мере да се активисти шаљу у разне партизанске одреде и бригаде. Међутим, чешиће су стварани пунктови за организацију и пребацивање људи у јединице НОВЈ. Првих месеци 1944. многи Београђани, а нарочито чланови КПЈ и СКОЈ-а изражавали су жељу да ступе у отворену борбу против окупатора и његових сарадника. На иницијативу групе средњошколаца, коју је предводио Михаило Марковић, у пролеће 1944. је успостављена веза са Јastreбачким партизанским одредом. У тај одред је ступило око 80 омладинаца.

¹⁵⁷ Ослободилачки рат народа Југославије, 222.

¹⁵⁸ Лексикон НОР и револуција у Југославији, 593. Упор. Драгослав Димитријевић Вели, Акције и дејства космајских партизана 1942. године, 1941—1942. у Сведочењима учесника НОВ, к-24, 78—111.

¹⁵⁹ Тома Расулић, Врели брегови, 252—259.

¹⁶⁰ Лексикон НОР и револуција у Југославији, 539. Упор. Жене Србије у НОВ, 217. Вид. и Ослободилачки рат народа Југославије, 489 и 624. Карактеристично је да се у списку службеника од 2. IX 1942, који су отишли у партизане из Београда, налази 17 лица. Такође се наводи да су њих 14 службеници бивши чланови ПТТ удружења, који су и тада били у служби. У извештају се сматра да се наведени морају ставити ван службе. Архив Војно-историјског института (даље AVII), Недићева архива, к-163, 1/1, ф-1.

из Београда. Током 1944. велики број омладинаца, међу којима је несумњиво било и средњошколаца, отишао је из Београда у Комајски, Шумадијски и многе друге одреде и бригаде на територији Србије.¹⁶¹

Крајем 1943. и током 1944. жива активност Градског комитета КПЈ изражавала се у организованом и систематском слању нових бораца у партизане. Најпре је секретар Комитета одржавао везу с разним јединицама НОВЈ. Касније су то чинили и други чланови Комитета. При одласку у јединице НОВЈ комунисти су добијали кратке карактеристике, које им је на заказаном месту давао секретар Комитета. Појединци и групе из Земуна одлазили су у јединице на разне начине. Нови борци из Београда, који су у Земун прелазили чамцима преко Саве, са пропусницима преко моста редовно су отпремани посебним куриром, јер они нису познавали терен. Земунски и београдски борци су ранијих година слати преко Батајнице у Фрушку гору. Нове борце је у Батајници прихватио секретар партизанске бригае и предавао их даље вези која их је спроводила у Фрушку гору. Током 1943. и 1944. канали су ишли северно од Добановца за Угриновце или преко Бежаније за Јаково. Сматра се да је месечно тим путем пролазило 300 и више Земунаца и Београђана, међу којима је било и ђака и студената, затим радника, сељака и осталих родољуба.¹⁶²

Располажемо подацима да је у јединицама НОВЈ било 14 наставника, један асистент и два службеника Београдског универзитета. Од њих је погинуо један наставник, један професор, један асистент и један службеник.¹⁶³ Значајно је навести да је у јединицама НОВЈ учествовало 884 студената, и то: 247 по четири године, 124 по три године и 513 по две године. За народне хероје проглашена су 34 студента.¹⁶⁴

Постоје такође подаци да је страдао велики број ученика и професора из београдских средњих школа. И женске гимназије-5,¹⁶⁵ из II женске гимназије 16,¹⁶⁶ из III женске гимназије — 4,¹⁶⁷ из IV

¹⁶¹ Ј. Марјановић, Београд, 296—297. Хранислав Ракић је написао чланак: »Лесковац и околина значајни пунктови за прихватање бораца НОР-а и социјалистичке револуције из Београда за војне јединице НОВ и ПОЈ у јужној Србији«. Три деценије револуционарних збивања у Београду 1920—1950, 317—322. Вид. и Михаило Станишић, Учешће студената из Црне Горе у револуционарном покрету Београдског универзитета, Три деценије универзитета, Три деценије, 206—211, где аутор износи учешће студената и интелектуалаца Црне Горе у устанку.

¹⁶² Ж. Атанацковић, н. д., 200.

¹⁶³ Божидар Ђорђевић, Универзитет у Београду 1863—1963. ГГБ, IX—V, 1962—1963., 57.

¹⁶⁴ Исто.

¹⁶⁵ Ружица Васићић, погинула 1943, Бранка Петровић, погинула 1942. Слободанка Луковић, погинула 1943, Драгана Тодоровић, стрељана 1942. и Драгица Марковић, погинула 1943.

¹⁶⁶ Ђорђевић Зора, професор, погинула 1941, Божовић Зорица, ученица, стрељана 1941, Анастасијевић Нада, погинула 1944, Бјелић Дубравка, стрељана 1944, Арнаутовић Борислава, погинула 1941, Маринковић Милица, погинула 1941, Лазовић Веселинка, погинула 1944, Живановић Бранка, погинула у НОБ, Ницић Радмила, погинула 1944, Маринковић Олга, погинула 1941, Јанковић Даница, погинула 1944, Јанковић Љубица, погинула 1941, Аћимовић Љубинка, погинула 1941, Загорчић Гордана, погинула 1944, Гашић Љиљана, погинула 1943, и Рађанин Аница, погинула 1943.

¹⁶⁷ Драгиња Јовановић, погинула 1942, Мирослава Радовановић, погинула 1943, Драгиња Радовановић, погинула 1943, и Мирјана Обрадовић, погинула 1944.

женске гимназије — 4,¹⁶⁸ (нажалост за V и VI женску гимназију немамо податке), из VII женске гимназије и IV мушке гимназије — 18,¹⁶⁹ из женске реалне гимназије »Краљица Марија« — 5,¹⁷⁰ из I мушке гимназије и реалке — 19,¹⁷¹ из II мушке гимназије — 12,¹⁷² из III мушке гимназије — 29,¹⁷³ из V мушке гимназије — 14,¹⁷⁴ из VI мушке гимназије — 47,¹⁷⁵ из VII мушке гимназије један ученик,¹⁷⁶ из

¹⁶⁸ Радмила Јовановић — Малецка, погинула 1942, Радмила Мирић, погинула 1945, и Марија Ковач, погинула 1944.

¹⁶⁹ Обрадовић Вучета, професор, погинуо 6. IV 1941, Вукичевић Мило, професор, стрељан 1941, Симоновић Лука, професор, погинуо 1942, Крстић Милорад, ученик, погинуо 1941, Чврљаковић Александар, погинуо 1945, Алабаџа Иван, погинуо 1945, Зечевић Љубиша, погинуо 1941, Вуковић Миодраг, погинуо 1941, Боркановић Жарко, негтао у Маутхаузену, Миленковић Милош, стрељан 1943, Томић Слободан, погинуо 1941, Максимовић Петар, стрељан у Матхаузену 1943, Настин Никола, стрељан 1944, Илић Милутин, стрељан 1944, Радосављевић Милосава, погинула 1941, Новаковић Стојан и Новаковић Бранислав, погинули 1941.

¹⁷⁰ Софија Предић — Андријашевић, професор, погинула 1941, Мирослава Милошевић, професор, погинула 1941, Зорка Модунов, професор, погинула 1941, Луковић Милена, ученица, погинула 1941, и Арнаутовић Борислава, погинула 1941.

¹⁷¹ Смиљанић Милутин, професор, погинуо 1941, Васиљевић Спасоје, професор, погинуо 1944, Давичо Еди, ученик, погинуо 1941, Белић Радован, погинуо 1941, Радић Драган, погинуо 1942, Кранчец Мирко, погинуо 1944, Амолзино Елијас, погинуо 1943, Димитријевић Душан, погинуо 1944, Радовановић Момчило, погинуо 1941, Гвоздић Душан, погинуо 1941, Папо Хаим, погинуо 1943, Добриловић Ђорђе, погинуо 1945, Гал Иван, погинуо 1941, Гал Павле, погинуо 1941, Живковић Ненад, погинуо 1945, Крстић Василије, погинуо 1945, Барух Јакоб, погинуо 1941, Митровић Ђорђе, погинуо 1943, и Гркинић Светозар, погинуо 1944.

¹⁷² Миодраг Милошевић, професор, погинуо 1941, Здравко Јагодић, професор, погинуо 1941, др Милош Савковић, професор, погинуо 1943, Мирослав Грујичић, професор, погинуо 1944, Александар Жнахер, ученик, Љубомир Божић, Коста Богданов, Милутин Бабовић, Ристо Ђурић, Далибор Јелинек, Милош Вошњаковић и Младен Магулац.

¹⁷³ Журжул Александар, погинуо 1945, Тинкић Светозар, погинуо 1944, Марковић Бранислав, погинуо 1943, Валчић Радослав, погинуо 1942, Кажич Миодраг, погинуо 1943, Кремић Бранко, погинуо 1943, Нешић Стеван, погинуо 1942, Поповић Михајло, погинуо 1943, Симић Петар, погинуо 1942, Дожић Бранко, погинуо 1943, Вујановић Милош, погинуо 1943, Гојковић Ранко, погинуо 1945, Константиновић Радивоје, погинуо 1944, Крпотић Марко, погинуо 1945, Марковић Милан, погинуо 1945, Мијаговић Душан, погинуо 1941, Николић Сава, погинуо 1944, Продановић Милан, погинуо 1944, Станојевић Михајло, погинуо 1944, Пантић Никола, погинуо 1945, Станојевић Радивоје, погинуо 1945, Генић Петар, погинуо 1944, Божић Богдан, погинуо 1944, Симагковић Милош, погинуо 1945, Јовановић Србислав, погинуо 1942, Рајковић Михајло, погинуо 1941, Спасић Милан, погинуо 1941 и Поповић Војислав, погинуо 1945.

¹⁷⁴ Крстић Бранислав, погинуо 1941, Спасојевић Драган, Стевановић Момчило, Секулић Јанко, Ташић Брана, Настасовић Војислав, Кнежевић Славо, Марјановић Петар, Пејић Стеван, Стојиљковић Обрен, Николић Петар, Пејић Стеван, Стојиљковић Обрен, Николић Сава, Карајанковић Александар, Лазич Душан и Милосављевић Симиша.

¹⁷⁵ Бранд Петрушевски, Алексије Зечевић, Владимир Горзичић, Јован Игросанац, Стеван Чутурило, Милан Васовић, Миливоје Поповић, Радивоје Милосављевић, Мирослав Милановић, Миливоје Игњатовић Слободан Миловић, Томас Козмер, Радивоје Киш, Сава Шоћ, Никола Шоћ, Вељко Милутиновић, Милош Живковић, Љубивоје Глишић, Бранислав Маринковић, Спеген Остролучанин, Драгутин Ситнер, Радован Милосављевић, Моша Мандић, Радић Велибор, Арсеније Јанковић, Блажо Варовић, Михајло Казанић, Димитрије Тодоровић, Божићар Ђуштина, Јован Прокић, Никола Ристић, Јосиф Аврамовић, Бранко Катанић, Милан Вајкселбац, Бранислав Златковић, Јосиф Мандић, Борислав Стојчевић, Миодраг Филиповић,

мушке гимназије »Краљ Александар« — један¹⁷⁷ и из IX мушке гимназије — 8 ученика.¹⁷⁸ Из Трговачке академије погинула су 23 ученика, а из Средње техничке школе два професора и 132 ученика.¹⁷⁹

И према овим непотпуним подацима може се закључити да је учешће интелигенције у јединицама НОВЈ било велико, а нарочито студената и средњошколаца, као и њихових професора и учитеља, па је и број жртава био велик. Колико су се они истакли у борби, може се закључити најбоље по чињеници да су само из редова студената проглашена 34 народна хероја.

Суделовање интелигенције Београда и околине у илегалним акцијама 1941 — 1944. године

У вези с илегалном активношћу београдских интелектуалаца може се нагласити да је тежиште њиховог рада у мају и јуну 1941. било у сакупљању оружја, одржавању санитетских курсева (одржано је 100 курсева), прикупљању санитетског материјала и прилога за Народноослободилачки фонд, проналажењу илегалних станова, обучавању младића у руковању оружјем, извођењу ситних акција (растурање летака, цепање плаката и др.) и организовању мањих саботажа. У тим акцијама учествовао је и велики број средњошколске омладине.¹⁸⁰ Милан Борковић, поред осталог, наводи да се оружје добијало од бивших југословенских војника који су се враћали кућама или се куповало од појединаца. До новца се долазило прикупљањем не само оо омладинаца већ и од старијих људи који су били обухваћени радом на линији НОП-а. Борковић такође износи податак да је на извршавању тих задатака само из 25 средњих школа и гимназија са 15.000 ђака (колико их је тада било у Београду) било укључено око 300 скојеваца и око 10% целокупне средњошколске омладине.¹⁸¹

Почетком маја 1941. у окупираном Београду је одржан први санитетски курс, који је водила Иванка Муачевић — Николиш. Она је у пролеће 1941. дошла у Београд и одмах се укључила у актив предавача, у коме су биле: Оливера Вањек, студент медицине, Анка — Беба Тирић и Мира Кумануди, студент медицине, члан скојевског актива медицнара. Санитетски курсеви су коришћени и за политички рад, а касније и за прикупљање санитетског материјала и других прилога за потребе партизанских одреда. Крајем маја 1941. при партијској ћелији службеника ПТТ био је организован санитетски курс. Њиме је руководила Вера Винчић.¹⁸² Курсеви се, иначе, врло често организују по територијалном принципу. На територији

Миодраг Целеновић, Милан Петровић, Тихомир Милосављевић, Миодраг Кажич, Славко Шупић, Јован Хаџић, Миодраг Крпић, Радован Ђосић — Бата, и Миливоје Сушић — Суља.

¹⁷⁶ Миодраг Крстић, ученик, погинуо 1941.

¹⁷⁷ Херцуц Дарко, ученик, погинуо 1941.

¹⁷⁸ Душан Петровић, Ђорђе Тома, Ненад Јанковић, Милан Аћимовић, Живорад Протић, Јован Миновић, Влајко Атанацковић и Милутин Штеријевић.

¹⁷⁹ М. Симић, н. д. 113-114. (Од напомене 165 до 179 сви погинули су наведени на основу Симићевог рада.)

¹⁸⁰ З. Вујановић, н. д. 165, Милан Борковић, СКОЈ и омладински покрет у Србији од априла до краја 1941. године, 1941 — 1942. у сведочењима учесника НОБ-а, к-1, 389.

¹⁸¹ М. Борковић, СКОЈ и омладински покрет у Србији, 389.

¹⁸² Жене Србије у НОБ, 115-116.

око Црвеног крста више санитетских курсева организовала је Ружа Јовановић, чиновница Централног хигијенског завода. Борка Милојковић, такође чиновница тог Завода, организовала је прикупљање санитетског материјала за партизанске одреде. Стручну наставу је изводила Дара Несторовић, чиновник Централног хигијенског завода. Истовремено, политичка предавања држала је Кета Шер Миндировић. Тодорка Митић — Николић, студент филозофије, водила је курсеве на Пашином брду. Олга Хицлова, чиновница, предрагни активиста СБОТИЧ-а, водила је курс на Сењаку.¹⁸³

Др Ненад Парента је организовао четири курса прве помоћи (курсом у Јакшићевој улици бр. 3 руководио је Живојин Димитријевић, другим организованим у Крунској улици руководио је Светозар Милин, трећим, који се одржавао у Скадарској улици, руководио је Милорад Цукућанин, а на четвртом одржаном у Јевремовој улици бр. 30 предавали су др Ненад Парента и др Тодор Бороцки. Сваки од ових курсева обухватао је 6 до 20 полазника. По неким, највећи број курсева прве помоћи је организован на територијалном принципу. Међутим, било је и курсева који су организовани по установама и струкама у којима су велики број службеника чиниле жене, нпр. у болницама, школама, у ПТТ-у, Министарству пољопривреде итд.¹⁸⁴ Септембра 1941 партијска организација у Општој државној болници је узела цео један хируршки инструментариј и послала га у Космајски партизански одред преко др Лоте Ејдус, лекарке. Њу су, на жалост, почетком новембра 1941. четници стрељали у Брајићима са групом од 33 партизана. СКОЈ је нарочито међу средњошколцима организовао више санитетских курсева. Интересовање за курсеве је било велико и они су одржавани све до марта 1942, када је дошло до велике провале и хапшења знатног броја полазника курсева.¹⁸⁵

Треба нагласити да је извођење илегалних акција које су организоване у разним деловима Београда и околине наносило непријатељу губитке у живој сили и материјалном потенцијалу. Од највећег су значаја њихов политички и морални ефекат на свест житеља Београда, околине па и целе земље. Чињеница да су илегалне акције биле нарочито велике у првим месецима устанка у Београду, центру окупираних и раскомаданих земља, у коме су Гестапо и Специјална полиција спроводили сурови терор, а услови рада били најтежи. Ширење вести о илегалним акцијама у Београду деловало је мобилизаторски на широке народне масе у целој земљи и појачавало њихову спремност на отпор и укључивање у ослободилачку борбу.

Прве организоване акције београдске омладине, а посебно средњошколске, могу се сматрати писање и лепљење парола у разним деловима града па и у самом центру. У ове акције спада цепање окупаторских огласа и плаката, растурање партијских летака и прогласа. Скоро свако јутро Београд би освануо искићен разним антифашистичким паролама, ка ошто су: »Смрт за смрт«, »Крв за крв«, »Живела слобода!«, »Доле фашистички окупатор!«, „Живела Комунистичка партија Југославије!«, »Србија се умирити не може!« и низ других.

¹⁸³ Исто.

¹⁸⁴ Богдан Лекић, Београдска партијска и скојевска организација 1941. на извршавању неких војних задатака, ГГБ, к-ХVIII, 1971, 116.

¹⁸⁵ Жене Србије у НОБ, 117.

Скојевци IX мушке гимназије, Бата Ђосић, Франо Волф, Бранко Марјановић, Душан Стојиљковић и други, организовали су изношења муниције из војног складишта бивше југословенске војске на Ташмајдану за које Немци нису знали.¹⁸⁶ Пошто су један део материјала изнели (он је касније употребљаван у акцијама) средњошколци, међу којима су били чланови СКОЈ-а Јован Гајгер и Јован Стефановић, остатак су 21. VII 1941. око 20,30 часова запалили. Тада је дошло до снажне експлозије од које се тресао цео град. Полиција није успела да ухвати извршиоце те акције.¹⁸⁷

Из Студентске мензе, која се тада налазила у Улици Мајке Јевросиме, једна група београдских студената је успела да изнесе многе ствари које је продала, а добијени новац предала одбору народне помоћи. У једној каси су тада нашли више фотографија београдских студената чланова КПЈ. Захваљујући томе, они су онемогућили полицији да дође до тих фотоса.¹⁸⁸ Током целог лета 1941. у Београду су систематски и организовано извођене саботаже. Сматра се да је само током јула и августа када су те акције биле најмасовније, у Београду и Земуну изведено око 70 већих акција и саботажа, не узимајући у обзир оне ситније које су свакодневно вршене.¹⁸⁹

На почетку оружаног устанка израђиван је експлозив, али примитивним техничким средствима. Том приликом је долазило до нежељених експлозија и људских жртава. У Београду је тада било неколико илегалних станова у којима је израђиван експлозив. У Которској улици, бр. 3, на изради паклених машина радили су: инжењер Јован Божовић, и Стеван Јанковић. На том послу они су ухапшени и одведени у Бањички логор, где су и стрељани. У стану инж. Јована Перишића у Хаџи Мелентијевој улици експлозив је правио Лаза Симић, инжењер. Ту је дошло до експлозије при којој је погинуо Симић са супругом.¹⁹⁰

У акцији прикупљања и набављања санитарског материјала и лекарских инструмената прворазредну улогу су одиграли проверени и одани људи из здравствене струке: лекари, фармацеути, лекарски помоћници и други здравствени радници. Чланови КПЈ, СКОЈ-а и симпатизери који су радили у болницама, апотекама, лекарским ординацијама и другим сличним местима, по налогу Партије набављали су санитарски материјал и инструменте за потребе ослободилачке борбе. Готово да није било болнице и друге здравствене установе које нису коришћене за потребе НОП-а. Набављени санитарски материјал и лекарски инструменти су једно време скривани у сигурна илегална склоништа. Касније су слати у партизанске одреде. Тако су неколике студенткиње које су биле запослене у Државној болници, међу њима и Веселинка Лазовић, доносиле материјал у Улицу генерала Гепрата, бр. 95-97 (сада бр. 9). Поред санитарског материјала, из Државне болнице је изнета велика количина душека. Њих је прихватила Иванка Муачевић и отпремила у одреде на ослобођену те-

¹⁸⁶ Богдан Лекић, н. д., 118. Вид. и В. Наговић, н. д., 111—112.

¹⁸⁷ AVП, Нђа, к-12, бр. 3/12. Извештај команде жандармерије од 22, VII 1941. Упор. Ј. Марјановић, Београд, 112.

¹⁸⁸ Ј. Марјановић, Београд, 88-89.

¹⁸⁹ М. Борковић, Омладина Београда, 162.

¹⁹⁰ Б. Лекић, н. д., 120-121. Упор. Ђ. Андрејевић Кун, Илегални рад у Београду и одлазак у партизане, 40 година, к-VII, 273.

риторију Србије. Иванка Муачевић је на томе радила све до хапшења децембра 1941.¹⁹¹

Чланови актива VI мушке гимназије донели су одлуку да прикупе чаршаве и јастучнице за прављење завоја. У лето 1941, преко Зорана Жујовића, и Оцокољића, прикупљено је 20 чаршава и 10 јастучница. Од њих су у стану активисте VI мушке гимназије, Аце Зечевића, искројени завоји, који су искувани и стерилизовани. И остали средњошколски активни су прихватили ову корисну акцију. Преко једне часпе сестре доктор Мајсторовић је успео да добави 1.000 метара »кетгута« (конац за шивење рана), који је послао партизанима. Болничарка Косана Поповић набавила је санитарски материјал у болници у којој је радила, и преко везе га доставила партизанима. Код ученице Трговачке академије, Драге Пупић, било је складиште санитарског материјала. Њега је доносила Мила Новаковић и студент Милан Барјактаревић. Код Анке Јандрејић било је складиште вакцина против тетануса. До њих се долазило преко активисткиња које су радиле у Централном хигијенском заводу. Током 1941. Даринка Несторовић је набавила 10 кутија вакцина против тетануса. Десанка Ковачевић је током 1942. обезбедила 14 кутија истих вакцина. Чланови КПЈ Медицинског факултета, Опште државне болнице, Завода за израду серума на Торлаку набавили су хируршке инструменте. Привремено су их сместили у складиште, а затим су пребачени у одреде. Партизански одреди су одржавали директну везу с неким лекарима од којих су добијали потребни материјал. Од дра Јефтовића, у Ресавској улици број 16, курири одреда са терена Поморавског окружног комитета добијали су лекове и други санитарски материјал. Многе лекарске ординације биле су складишта санитарског материјала, који је преко веза слат партизанским одредима. Допринос здравствених радника у том погледу био је значајан. Он је још значајнији кад се има у виду да су акције те врсте биле веома опасне. Непријатељ се свесрдно залагао да би их у томе спречио, желећи да рањене илегалце и борце НОП одреда доведе у безнадежну ситуацију.¹⁹² Докторка Светислава Пантелић — Маринковић Биба предложила је већ у јуну 1941. дру Душану Јаковљевићу, који је, као и она, радио у Градској болници, али на рендгену, да из болничког подрума узму један део материјала потребног партизанима. У подруму је током априлског рата из главног санитарског складишта југословенске војске пребачена огромна количина санитарског материјала. Доктор Јаковљевић је пристао и нашао место за њега у свом рендгенском одељењу. Тешкоћа је било са изношењем из круга болнице. Тај посао преузели су др Јаковљевић и докторка Биба. У то време су све запослене у болници стражари на капији заустављали и претресали. Изузетак су били лекари. Због тога је др Јаковљевић свако јутро долазио с ташном пуном старих новина. Новине би у болници бациле, а торбу напунио лековима. Из докторове куће лекове је узимао Света Ракић и слао за покрет.¹⁹³ Током јула 1941. организовано је осло-

¹⁹¹ Б. Лекић, н. д., 122.

¹⁹² Исто, 122-123.

¹⁹³ Тома Расулић, Хроника Звездаре, 156-157. Међутим докторка Светислава Пантелић — Маринковић је непријатељу била сумњива јер је од 1934 — 1938. са мужем била у Совјетском Савезу. Он ју је ухапсио, иако није знао за њен илегални рад, па је стрељана у јесен 1941. Међутим изношење санитарског материјала из болнице и слање у НОП одреде је настављено. Исто, 157-158.

бођење Митре Митровић, Вере Вребалов, Слободанке Ђорђевић — Бобе, Вере Лази и Наташе Хаџић из притвореничке болнице у Видинској улици.¹⁹⁴

Према сећању дра Вељка Мајсторовића, први састанак на коме су дати конкретни задаци здравственим радницима у окупираном Београду, одржан је 15. VI 1941. у стану доктора Бошњковића, рендгентолога у Улици проте Матеје. Њега је на тај састанак позвао др Тодор Бороцки. Састанку су присуствовали и лекари: др Веља Косановић, који је руководио састанком, др Ненад Парента, др Бошко Вребалов, др Дејан Поповић и др Добровић, Током лета и јесени 1941. одржано је неколико састанака, већином у ординацији доктора Стојана Новаковића, хирурга. На наредним састанцима присутни су се мењали. Тако су на састанке долазили, поред наведених, и др Стева Јовановић, др Александар Телебаковић, др Јованка Вељковић, др Стојан Новаковић и др Драгомир Гуелмино.¹⁹⁵ На састанцима је обично, др Тоша Бороцки одржао реферат о политичкој ситуацији, онда је присутнима стављао у задатак да прикупљају новац и санитарски материјал. Све што је прикупљено, предавано је др Гуелмину, који је био шеф одељења за психијатријско посматрање у Општој државној болници. Током јесени 1941. у ординацији дра Новаковића одржано је неколико краћих курсева за болничарке.¹⁹⁶

У вези са прикупљањем оружја, муниције и експлозива за потребе покрета забележено је да је вајар Ратимир Стојадиновић, долазећи на један састанак на Звездари, у близини Опсерваторије за текао Сретена Жујовића с једним човеком који се припрема да вади експлозив из бомби. У помоћној згради поред куће где је одржаван састанак, налазила се гомила граната, које су ту донели омладинци. Ратимир је такође учествовао у преношењу пакета с експлозивом из књижаре у Катанићевој улици, уз помоћ Олге Зекавице, која је експлозив стрпала у дечија колица, прекрили га ћебетом и на њега положила дете. Тако су стигли до атељеа вајара Стевана Боднарова. Пошто је због блокаде тога краја постојала опасност да експлозив буде пронађен у атељеу Боднарова, Р. Стојадиновић је замолио глумца Стојана Јовановића да га сакрије у свој угаљ у подруму, што је овај и учинио. После рације експлозив је опет пренет у атеље Боднарова и одатле преко курира на терен за потребе партизанских одреда.¹⁹⁷

Када је полицији пошло за руком да у стану Ратимира Стојадиновића открије два илегалца, он је био ухапшен.¹⁹⁸ После тога

¹⁹⁴ Б. Лекић, н. л., 149.

¹⁹⁵ Др Вељко Мајсторовић, Здравствени радници Београда у НОП-у, ИСТО Београда 1941 — 1944. године у сећањима учесника, редактор Богдан Луцић, Београд, 1974, 159.

¹⁹⁶ Исто, 159-160. Др Вељко Мајсторовић наводи да су током јесени 1941. састанци лекара били све ређи. Када је запитао др Бороцког зашто се више не састају, овај му је одговорио да се мења метод рада и да више неће бити повезани по искључиво лекарској линији, већ ће се прелазити на индивидуалне задатке. Исто.

¹⁹⁷ Тома Расулић, Хроника Звездаре, 131-133.

¹⁹⁸ Исто. Упор. Р. Стојадиновић, Прве везе са покретом, НОП Београд 1941 — 1944. године, 130-142. Ратимир у цитираном сећању тврди да су они 1. маја у девет или десет улица делили првомајски летак, затим проглас ЦК КПЈ и почели са састанцима јединица. Он сматра да су војнички курсеви, вероватно, почели после напада Немачке на Совјетски Савез. Исто.

састанци Стојадиновићево десетине одржавани су у атељеу С. Боднарова. Нова партијска веза Боднарова постала је Олга Јовановић Плава. Она му је саопштила да је постао кандидат за члана КПЈ. Све до хапшења Стевана Боднарова крајем 1941. његов атеље у Улици Тирила и Методија, број 2 био је сигуран партијски пункт. Када је један из групе симпатизера који су током јула и августа долазили у атеље Боднарова и присуствовали састанцима, на којима су читани прогласи о дизању оружаног устанка, био ухапшен, он је полицији открио да се одржавају састанци комуниста у атељеу Боднарова и читају њихови прогласи, али је био ухапшен. Боднаров је на полицији рекао да је могуће да су у његовом атељеу читани прогласи, али он за то није знао, јер у његов атеље долазе многи људи да гледају и купују његове слике. Он није обраћао пажњу шта они раде, па је могуће да су читали прогласе. Скоро у исто време када је Боднарова проказао учесник састанка у његовом атељеу, више оптужбе против Боднарова доставио је Гестапоу вајар Јозеф Мајзнер. У вези с радом Боднарова било је више података у полицијској картотеци, од којих је интересантно навести овај од 16. XII 1941, у коме се каже: »Управник позоришта Јова Поповић није поставио за декоратера никог другог до комунисту Стевана Боднарова, сликара, који је у Паризу прикупљао прилоге за шпанске комунисте и који је у Београду довољно јасно испољио своје убеђење — неуморном комунистичком пропагандом.¹⁹⁹

По налогу Трећег рејонског комитета јула 1941, извршен је покушај тровања Ђорђа Космајца, агента Специјалне полиције. Ту акцију извршили су Обрад Сикимић, матурант II мушке гимназије, и његов старији брат Никола.²⁰⁰ Средином јула исто тако, два омладинца средњошколца, у улици Милоша Великог, између Виноградске и улице Милоша Поцерца, са флашама бензина и шибницама у цепу, неопажено су се привукли једном гестаповцу полили га бензином а затим запалили. После тога су извршиоци акције, Бранислав Крстић, члан МК СКОЈ-а, иначе матурант V београдске гимназије, и његов друг побегли. Немачки војник је у поноћи трчао улицом, док му није пружила помоћ војна патрола, бацивши на њега шаторско крило и угасивши тако пожар. Тешко опечен, Немац је пребачен у болницу.²⁰¹

Месни комитет КПЈ за Београд, првих дана јула 1941, донео је одлуку да се приступи организованом уништавању окупаторске и

¹⁹⁹ Тома Расулић, Хроника Звездаре, 133-134. Упор. Р. Стојадиновић, н. д., 137. Наводимо да је Стеван Боднаров, у вези са својим радом тих дана, написао опширно сећање богато чињеницама с обзиром на његов прелатни илегални рад у земљи и Паризу и на његову активност током 1941. до хапшења. Вид. о томе: Стеван Боднаров, Из илегалног рада са напредним уметницима у Београду, 1941 — 1942. у сведочењима учесника НОБ-а к-2, 386-397. Говорећи о свом илегалном раду Боднаров наводи да је августа 1941. био примљен у чланство КПЈ и констатује: »Акције саботаже и даље се настављају. Прикупљају се подаци о местима становања немачких официра и њиховом бројном стању. Разносе се леци по кућама у којима се обавештава грађанство о правом стању на фронтима итд. Све постављене директиве Партије смо ревносно извршавали. Круг симпатизера НОП се ширио. Прикупљање добровољних прилога је ишло све боље и боље. Наша активност је подстицана и успесима наших партизанских бораца«. Исто, 393.

²⁰⁰ Богдан Лекић, н. д., 150.

²⁰¹ М. Борковић, Омладина Београда, 164. Упор. Б. Лекић, н. д., 150-1.

квистлиншке штампе. Та акција је била веома масовна и по свом одјеку врло значајна. У њој је учествовала целокупна београдска скојевска организација. Паљење новина је изведено истовремено у целом Београду, рано изјутра када је на улицама било много људи који су ишли на посао. У паљењу су учествовале, обично, групе од по три младића. Од њих је први као најснажнији и најокретнији имао за датак да продавцу истргне новине из руку и да га онемогући да их спасава. Други учесник групе је носио кантицу или флашицу с бензином и он је преливао растурене новине, а трећи их је шибицама палио. В. Нановић истиче да су девојке имале лакши задатак: оне су палиле окупаторске плакате и новине пред киосцима. Ту су се продавци теже могли да супротставе овој акцији. Свака група је унапред добијала одређеног продавца новина или киоск. Акцију су им олакшавала два ученика VIII мушке гимназије (Нешић и Јовић), који су радили као продавци новина и међу колпортерима агитовали да својим пасивним држањем допринесу успешном извођењу акције. Захваљујући томе, само се мањи број продаваца супроставио паљењу новина, бијући се с омладинцима док су новине гореле. Акције паљења **Новог времена**, **Обнове**, **Наше борбе** и других листова биле су честе. Сматра се да је међу прве акције те врсте спада она изведена 2. јула код Карађорђевог парка, када је био спаљен цео киоск с квистлиншком штампом. У идућем периоду акције су чешће понављане. У Београду је 27. VII 1941, око 7 часова, квистлиншка штампа запаљена на више од 20 места. Полиција је била готово немоћна јер је акција паљења извршена у разним деловима града па се није могло свуда истовремено интервенисати. Захваљујући томе, у потпуности је успела и није било губитака у редовима активиста.²⁰² Средњошколци скојевци учествовали су, такође, у обезбеђењу ослобођења Александра Ранковића, кога је непријатељ после зверског мучења лечио у београдској болници, из које су ударници успели да га спасу. Том приликом је погинуо један жандарм.²⁰³

Пошто су Немци све важније пунктове и објекте повезивали интерним телефонским везама, телефонски каблови су се налазили у скоро свим дрворедима по улицама. Било их је нарочито много око Народне скупштине и Калемегданске тврђаве. Пошто су каблови били привремено провучени стајали су надокхват руке па су постали мета свакодневних акција средњошколаца скојеваца. У сечењу каблова за које су коришћене велике домаће маказе учествовале су и скојевке, ученице средњих школа. Једнога дана три скојевца средњошколца, међу којима је био и Зоран Жујовић, посекали су све каблове око Народне скупштине. Не само да су секли каблове на свим линијама, већ су сваку линију исекли на кратким размацима. Престали су да секу каблове тек кад су Немци одредили патроле за обезбеђење каблова. Једнога дана Џуца Јакшић и Воја Нановић, су изигравајући заљубљени пар, шетали загрљени око Београдске тврђаве и, кад им се указала прилика, секли су каблове. Истога дана то је с једном другарицом чинио и Миливоје Сучић из IX мушке гимназије. Они су се договорили да иду у супротним правцима и да немилице секу каблове, тако да су по десетине метара сакривали у жбуње или бацали низ падине. Прекинули су ту акцију тек кад су

²⁰² В. Нановић, н. д., 117-118, Воја Лековић, Успомене на једно лето, ГГБ, VIII, 85-86, Упор. М. Борковић, Омладина Београда, 165-166.

²⁰³ В. Нановић, н. д., 124, Упор. М. Борковић, Омладина Београда, 166.

Немци чешће око Војног музеја почели да легитимишу. Они су се тада неприметно изгубили у правцу пристаништа, сакривши, за сваки случај, маказе у једном рову.²⁰⁴

Скојевци средњошколци такође су учествовали у сечењу електричних бандера, али скојевско руководство на томе није нарочито инсистирало и акције нису имале нарочитог успеха. У једној таквој акцији учествовао је Јован Гајгер Јоца, члан језгра IX мушке гимназије, са још једним другом. На Смедеревском друму они су успели да тестером пресеку бандеру по хоризонтали, али нису успели да је оборе, због многобројних жица које су бандеру држале усправну. Стога су одлучили да стуб секу по дијагонали. Толико су се занели да нису приметили како им се приближавају полицајци, који су их ухватили и одвели на саслушање. Јоцин друг је успео да побегне док је Јоца при бекству ухваћен. Он се јуначки држао на саслушању у Специјалној полицији и убрзо је био стрељан у логору на Бањици.²⁰⁵ У другој акцији учествовало је петоро активиста V мушке гимназије, међу којима су били Мома Стефановић, Брана Крстић и Брана Ташић. Они су се договорили да посеку бандере код Хајд парка на Топчидерском брду, у намери да тај крај, у коме су становали немачки команданти, остане без осветљења. Они су успели да оборе три бандере, али нису могли да покидају жице. При покушају да исеку жице, продрмала их је струја. Зато су одлучили да дрвеним моткама разбијају порцеланске чашице. Док су то радили, почели да их опкољавају немачки војници. Захваљујући младићу на обезбеђењу који је приметио Немце и обавестио остале, успели су да се извуку иако су Немци пуцали на њих. Брана Ташић је том приликом био лакше рањен у ногу.²⁰⁶ Богдан Лекић је навео да је током лета 1941. на разбијању телефонских чашица на Котеж-неимару учествовала група из VII мушке гимназије (Јелица Марковић, Неда Дивљан и Душко Јовановић). Ударна група ученица средњих школа секла је телефонске жице у Професорској колонији и на Дедињу преко пута Белог двора. У тој акцији су учествовале Данка Каришић, Данка Милошевић и Богданка.²⁰⁷

У акцијама сечења телефонско-телеграфских стубова и линија, које су од првог дана биле масовне, учествовали су, несумњиво, и земунски интелектуалци који су били чланова КПЈ, СКОЈ-а и други симпатизери НОП-а. По Атанацковићевим наводима, читаве скипе са тестерама, клештима и секирама излазиле су на друм Београд—Загреб и на релацији Земун-Батајница до неко доба ноћи секле стубове и жице. Јула 1941. била су посечена три стуба и покидана телефонске линије између железничких станица Земун и Земун — Нови Град, услед чега је телефонско-телеграфска веза била прекинута неколико дана. Између станице Земун Нови Град и Земунског Поља 18. августа је било посечено 8 стубова; 22. августа — 3 стуба; 28. августа — 2 стуба; 18/19. септембра — око 100 стубова; 22/23. септембра — 37 стубова; 24. септембра — 6 стубова; 11/12. октобра — 22 стуба; 30 октобра — један сигнални вод; 21. децембра — 36 стубова и 24. децембра — 40 стубова.²⁰⁸

²⁰⁴ В. Нановић, н. д., 120-121 и В. Лекић, н. д., 156.

²⁰⁵ Исто и В. Лекић, н. д., 157.

²⁰⁶ Исто.

²⁰⁷ В. Лекић, н. д., 157.

²⁰⁸ Ж. Атанацковић, н. д., 80.

Према сећању Воје Нановића, тада је сваком омладинцу — средњошколцу стављено у задатак да мора најмање једанпут да изведе неку акцију. Тако су се проверавали симпатизери СКОЈа- и најхрабрији примани у његове редове. За најједноставнију акцију сматрало се исписивање парола. Тих дана су сви активисти носили у џепу креду или комадић угља и у свакој згодној прилици исписивали наше паролe по зидовима, тротоарима и преко немачких плаката. Често се догађало да средњошколац испише половину неке пароле па мора да бежи, али су их, исто тако често дописивали другим рукописом или другом бојом креде неки други активисти. Убрзо је организовано исписивање парола молерским четкама, чак и масном бојом. Двојица или тројица одважнијих омладинаца излазила су за време полицијског часа и на унапред одређеном месту исписивали паролe словима која су понекад била велика и по један метар. После тога су дошли на идеју да паролe умножавају на листиће који се могу лешити свуда (по бандерама, главним улицама, изложима, преко немачких плаката па и на немачка возила). Пошто нису имали справа за умножавање, одлучили су да клише направе од линолеума и да га умножавају помоћу јастучета за штампање. Марко Никезић је ставио у задатак Воји Нановићу, који се спремао за Академију ликовних уметности и помало познавао технику рада у линорезу, да за прво време изради две паролe у величини четвртине листа канцеларијске хартије: »Смрт фашизму — слобода народу!« уз коју је требало да буде цртеж стегнуте песнице, а уз другу: »Србија се умирит не може« цртеж кукастог крста у пламену. Воја је за нешто више од две недеље направио оба линореза, а затим су линолеум прикуцали на дрвено постоље за штампиле и направили прве отиске, који су били прилично нејасни. У међувремену, док је Воја радио на изради линореза, набављена је хартија коју је Марко исекао. Тешкоћа је била не само у томе што се није могао добити сасвим јасан, равномеран отисак, већ је и отискивање ишло врло споро, око 50 комада за један сат. Проблема је било и са сушењем листића са паролама. Пошто су намеравали да до одређеног датума »одштампају« десетак хиљада, Марко и Воја су позвали у помоћ Рушку Васићић и Емилију Јакшић. Заједнички, напорним радом, при коме су скојевске слагале хартију, а њих двојица отискивала дашчице са линолеумом на хартију, Рушка и Емилија су одштампане листиће стављале да се суше, слагале их и бројале. У току целе ноћи направили би нешто више од две хиљаде отисака. Сутрадан рано изјутра, иако уморни, они су кренули да одштампане паролe разделе члановима скојевског руководства средњих школа и члановима гимназијских »језгара«, која су имали на својој вези. Ови су их даље делили својим активима и другим симпатизерима који су учествовали у акцији. Цела средњошколска скојевска организација била је тога јутра на београдским улицама. Свака школа је имала свој градски рејон, а омладинци, са флашицама лепка, имали су одређену улицу за лепљење парола.²⁰⁹

Према Пери Дамјановићу, паролe су позивали у борбу против окупатора и гласиле су: »Ван с окупатором!«, »Смрт окупаторима и домаћим издајницима!«, »Ништа окупатору!«, »Живела Совјетска Русија« и друге. То су биле прве паролe, а оне касније биле све борбеније и садржајније, нарочито после вешања родољуба на Те-

²⁰⁹ В. Нановић, н. д., 115-116.

разијама 17. VIII 1941. Забележено је да су у Баба Вишњиној улици, у околини Каленића гумна, јутро, 16. IX 1941, нађене четири више-те с натписом: »Смрт фашизму —слобода народу!«, »Ништа окупатору!«, »Напоље с окупатором!«, »Српски народе, по угледу на своје старе претке, устани у свету ослободилачку борбу против мрског окупатора и његових слугу!«, »Живели партизани, живела народна борба!«, »Смрт куги човечанства — хитлеризму!«, »Смрт фашизму, смрт издајницима!« »Доле издајце Љотић и Аћимовић!« и »Доле продане слуге и издајце!«²¹⁰ Дамјановић такође наводи да у полицијским документима стоји и следеће: »Пароле су исписане руком на малим етикетама за школске свеске — вежбанке. Лица која су пароле истакла, нису похватана, али је очигледно да се ради о средњошколцима.«²¹¹

Кад је реч о активистима Трговачке академије каже се да, иако им је свакога дана претила опасност да при некој акцији падну у руке непријатеља или да их изда неки ђак љотићевац или неко други, они су се укључили у ту акцију још јуна 1941. За све ученике антифашисте били су организовани курсеви прве помоћи и читалачке групе, које су требало да идејно учврсте и политички изграде омладинце. Сваки члан СКОЈ-а био је дужан да ради на политичком уздицању одређене групе омладинаца, да их обилази и редовно вештава о важнијим догађајима. Требало је улазити у што већи број кућа, уносити у њих ведрину и наду, развијати поверење у КПЈ и СКОЈ и тумачити стање на фронтovima у нашој земљи, на Источном фронту и уопште у свету. Такође је требало слушати вести Радио-Лондона и Москве. Да би се непријатељу показала снага ослободилачког покрета у њихове целове и у њихове куће убацивани су прогласи и леци ЦК КПЈ. Поред учешћа у паљењу непријатељске штампе, активисти Трговачке академије су по целе ноћи писали пароле: »Доле фашизам!« »Живела Комунистичка партија Југославије!« „Живео друг Тито!« и друге.²¹²

Скојевци — средњошколци су учествовали и у паљењу моторних возила. Таквих акција је било више, али све нису дале жељени ефекат, јер омладинци извршиоци у прво време нису у томе имали искуства. Они су обично из канте или флаше посипали бензин по металној хауби мотора или дрвеној шасији камиона. Запаљени бензин би у већини случајева букнуо за тренутак пламеном, али се често сам од себе гасио, не причинивши возилу веће штете. Возило би потпуно изгорело само у оним случајевима када би пламен захватио бензинске водове мотора. Драгоцено искуство у томе пружио је ученица I женске гимназије Луковић — Лукац, која је у Златиборској улици отворила врата камиона и из флаше почела да полива седиште у кабини. Са прозора ју је приметила једна жена која је почела да виче и позива Немце. Девојка, потпуно присебна, бацила је флашу на под кабине и креснула шибицу. Експлозија је одјекнула чим је она потрчала улицом. Камион је букнуо снажним пламеном и изгорео. После тога остало је искуство да је једино ефикасно упалити

²¹⁰ Перо Дамјановић, На улицама окупираног, али непокореног Београда 1941, 40 година, к-VII, 260-261.

²¹¹ Исто, 261.

²¹² Прва економска школа »Владимир Перић Валтер«, 94.

бензин у резервоару моторног возила или запаљену бензинску боцу бацити у близину мотора.²¹³

Две свршене ученице V разреда Друге женске гимназије, Нада Анастасијевић и Зорица Божовић, покушале су 26. VII 1941. да запале резервоар немачког камиона. На том послу су их изненадили Немци и успели да ухвате Зорицу, коју су предали полицији.²¹⁴ Касније је била ухваћена и Нада и обе су стрељане на Бањици. Воја Нановић је с ученицима VIII мушке гимназије, Нешом Нешићем и Властом Томовићем, запалио један камион код Карађорђевог парка. При том је Власта био извидница па је на његов знак Неша отворио врата кабине и убацио отпушену бензинску флашу, а Воја је убацио запаљиву плочицу у барицу бензина која је исцурила из грлића. Камион се запалио.²¹⁵

Један од организатора омладинских диверзантских група била је студенткиња ЕКВШ Дара Павловић. У паљењу свега што је служило окупатору: камиона, аутомобила, радионица, гаража, складишта учествовале су: Мира Радвановић (сама упалила 7 камиона), Зора Сучић, ученица, Неда Дивљак ученица I женске гимназије, Славка Петровић, ученица, Гроздана Бизјак, матурант I женске гимназије и многе друге активисткиње. Цвијета Милошевић, члан КПЈ од 1941, иначе званичник дневничар Министарства социјалне политике и народног здравља, запалила је 1. августа столарску радионицу у Земунској улици бр. 12 на Звездари, која је радила за Немце. Цвијета је тада успела да побегне, али је ухваћена 5. IX 1941. у стану браће Ленард са Маријом Пајић, студенткињом медицине, када се припремала да пође у одред.²¹⁶

Ударна група VII мушке гимназије запалила је у лето 1941. немачка поштанска кола у Крунској улици, којим се служио један од министара у Недићевој влади. У лето 1941. ударна група VII мушке гимназије запалила је у Зориној улици немачки полукамион. У тој акцији су учествовали: Милутин Миленковић и Љуба Зечевић. Тих дана запаљен је и камион у Војвођанској улици, Акцију су извели ђаци VI мушке гимназије: Кепа Петковић, Војислав Нановић и Душко Јовановић помоћу гумене рукавице напуњене бензином. Група којом је руководио др Ненад Парента, запалила је новембра 1941. на Железничкој станици два немачка камиона и онеспособила 10 камиона.²¹⁷ Код Управе града Београда на Обилићевом венцу био је запаљен војни аутомобил. У тој акцији учествовале су омладинке: Јелена Ђерасимовић, Ружица Васиќић и Слободанка Вуковић. Код Ботаничке баште такође је извршено паљење аутомобила. У тој акцији учествовали су: Слободан Папакоча, Драгослав Тодоровић, Даро Павловић и још један друг. У Професорској колонији била су запаљена два камиона. У његовом паљењу су учествовали: Добривоје Исајловић и други из Државне хипотекарне банке. Паљење аутомобилских гума извршено је пред зградом Скупштине. На терену То

²¹³ В. Нановић, н. д., 122-123.

²¹⁴ Исто и Жене Србије у НОБ, 49. Вид. и Ј. Марјановић, Београд, 118. На саслушању Зорица је изјавила да је возило хтела да запали из освете што су јој Мађари у Сомбору убили стрица па пошто у Београду нема возила мађарске војне силе, она је одлучила, без наговора иког трећег, да запали немачки камион, Жене Србије у НОБ, 118-119.

²¹⁵ В. Нановић, н. д., 123.

²¹⁶ Жене Србије у НОБ, 119-120.

²¹⁷ Б. Лекић, н. д., 154. Упор. В. Нановић, н. д., 123.

пличког венца ударна група дра Ненада Паренте поливала је соном киселином гуме немачких возила.²¹⁸ Скојевски актив VII мушке гимназије са Вождовца извео је успелу акцију запаливши два велика војна аутобуса у Улици господара Вучића.²¹⁹

Омладинци скојевци учествовали су и у паљењу стоваришта дрвеног материјала на почетку Бокелске улице. У стоваришту се налазила огромна количина резане грађе коју су Немци стално допремали из шумом богатих крајева Србије. Ту је такође било доста готових конструкција за немачке војне монтажне баракe. Експлозив, који су набављали у подземним склоништима на Ташмајдану, Савић и Симић су стављали под даске, поливали их бензином, упалили фитиљ и повукли се. Ускоро је дошло до експлозије, а пламен и дим дизали су се високо у небо. Немци су, међутим, одмах дали узбуну у кругу стоваришта. Захваљујући брзој интервенцији, пожар је локализован и угашен пре него што је захватио већу количину грађе. Нешто грађе било је уништено експлозијом, а нешто је изгорело. Ипак су Немци већи део грађе успели да спасу од ватре. Ова акција је имала позитивног одјекта у народу.²²⁰

Стоваришта сточне хране запалили су скојевци — средњошколци Радослав Савић и Радован Симић, док су их обезбеђивала четири скојевца. Савић и Симић са посудом пуном бензина и шибицама увукли су се кроз оштећену ограду, непримећени од стражара. Прво су све стогове сена полили бензином и запалили, преносећи ватру од стога до стога, приближавајући се истовремено месту где су ушли. Убрзо је пламен захватио читаво стовариште. Чим је стражар угледао ватру, покушао је да алармира војску, што су Савић и Симић искористили да се неопажено извуку у правцу Бањице. И поред свесрдног настојања Немаца да пожар локализују, стовариште сена је потпуно изгорело.²²¹

У лето 1941. скојевци из групе В. Нановића добили су запаљиве плочице, које су изгледале као четвртасте таблице у боји графита, величине 4x5 см. Баш у то време у правцу Школе »Војислав Илић« кретала се колона немачких коморцијских кола са сеном, која су вукле добро ухрањене мазге. Скојевци су одмах дошли на идеју да испробају запаљиве плочице. Запалили су их тако да су се њихови врхови ужарили, и по договору бацали их на кола. Сено се није одмах запалило, што је активисте изненадило, али после извесног времена пламен је захватио једна кола у средини колоне. Ускоро су сва кола у колони била захваћена пламеном. Уплашене животиње почеле су да се отимају и трче, вукући за собом кола која су се претворила у запаљене буктиње. Активисти су се разбежали, али су доцније сазнали да су сва кола изгорела и да је неколико животиња угинуло. Такође касније сазнали су да »запаљиве плочице« горе без пламена и да им је предност што се могу запалити неколико минута пре бацања на објекат.²²²

Током лета 1941. ударна група Пере Дамјановића и Шћепана Матијашевића постављала је четворокраке гвоздене зупце зване »јежеви«

²¹⁸ Исто.

²¹⁹ Бранислав Недељковић, Борба омладине Вождовца 1941. године, 1941 — 1942. у сведочењима учесника НОБ, к-4 420.

²²⁰ Тома Расулић, Врели брегови, 96-97.

²²¹ Исто, 140-141. Упор. Б. Недељковић, н. д., 419-421.

²²² В. Нановић, н. д., 119-120.

у Улици кнеза Павла у правцу Панчевачког моста. У лето 1941. ударна група, коју су чинили Зоран Жујовић, Миливоје Сучић, Аца Зечевић, Оцокољић, Гарзичић и В. Нановић, растурања је »јежеве« код »Лондона« и на прилазним путевима који су водили у Београд. На путевима за Београд »јежеви« су скривани у прашину, Захваљујући томе, постизали су веће успехе, јер се скривени у прашину нису одмах примећивали, па им је и дејство било веће. Осим растурања по друмовима и улицама ударне групе су »јежеве« подметале испод гума паркираних немачких возила.²²¹ Воја Нановић тврди да је постављање јежева испод паркираних возила у почетку било врло успешно, али су убрзо немачки шофери пре кретања прегледали гуме, склањали »јежеве« и несметано возили даље.²²⁴

По налогу руководства СКОЈ-а, у време кад су оружане акције почеле у разним деловима земље, београдски скојевци су добили задатак да у Београду убију једног немачког војника по могућству есесовца. Тај задатак први је извео средњошколац Радован Ђосић Бата, који је у Неготинској улици из револвера убио немачког потпоручника есесовца. У акцији је учествовао и В. Нановић.²²⁵ Немачки официр је био убијен 3. IX 1941. а већ сутрадан **Ново време** је на првој страни донело следеће саопштење: »Данас пре подне је један немачки војник усред улице убијен од једног комунистичког разбојника. За одмазду овог подлог убиства стрељано је 50 комунистичких разбојника.²²⁶ Професор Марјановић је навео да је Ђосић током лета 1941. учествовао у сечњу телефонских каблова и стубова, бацању »јежева« по улицама, паљењу окупаторске штампе и другим акцијама. Он је једном приликом с револвером пошао на Пашино брдо да убије једног агента Управе града Београда. Сачекао је агента пред његовом кућом и у моменту кад је агент пошао да отвори капију, Ђосић му је пришао и потегав револвер. На жалост, метак се заглавио у цеви. Кад је то видео Ђосић, је почео да бежи. Пошто је агент у почетку био збуњен, прошло је извесно време док се средио и потегав своје оружје. Међутим, Ђосић је већ успео да се склони.²²⁷

У Београду се после овог атентата настављају акције против окупатора и његових сарадника. Група ударника, коју је предводио члан МК СКОЈ-а Божа Стаменковић и студент Блажо Баровић, извршила је атентат на агента Специјалне полиције Петра Симића. Том приликом Божа Стаменковић је рањен и ухапшен. После дугог мучења је стрељан на Бањици.²²⁸ Скојевска група, коју су предводили Димитрије Димитријевић и Мирослав Мирковић, 5. октобра у Неготинској улици ликвидирала је агента Милоша Симића. Друга група омла-

²²³ Б. Лекић, н. д., 157. Упор. В. Нановић, н. д., 119 и П. Дамјановић, н. д., 257-265.

²²⁴ В. Нановић, н. д., 119.

²²⁵ М. Борковић, Омладина Београда, 171. Упор. В. Нановић, н. д., 124-125. У вези с овим убиством В. Нановић је забележио: »После ове успешне акције осетили смо самопоуздање, чак можда и превише самопоуздања. Својим очима видели смо наоружане Немце како беже и склањају се после првих пуцњева.« В. Нановић, н. д., 125.

²²⁶ **Ново време**, 4. IX 1941, 1.

²²⁷ Ј. Марјановић, Београд, 157. Марјановић констатује да је Ђосић био један од најактивнијих ударника у Београду у лето 1941. Касније је отишао из Београда у Краљевачки партизански одред, а затим у Прву пролетерску бригаду, и погинуо као рањеник у В непријатељској офанзиви на Сутјесци. Исто.

²²⁸ М. Борковић, Омладина Београда, 171.

динаца у којој су били: Ђуро Мађерчић, Милић Мартиновић и Јован Радојчић истог дана су извршили атентат, ранивши функционера љотићевског »Збора« дра Велимира Даниловића, али су притом успели да побегну.²²⁹

Током 1941. у Београду је омладинцима спонтано постала омиљена забава »рамењача«, ударање раменом. Игра се састојала у томе да се неприметно приближе некоме и изненада га ударе снажним трзајем рамена. Убрзо су дошли на идеју да се та игра искористи у сусретима с немачким војницима, који су, идући улицом, бахато настртали на грађане. Обично су омладинци ишли право на Немца и у последњем моменту би се измицали у страну, као да им се склањају с пута, а онда би уследио трзај раменом и Немац би се обавезно затетурао. У ударању раменом ненадмашан је био свршени ученик IX мушке гимназије, мали Ђоса, иначе снажан и чврст младић. После судара с њим, ретко се дешавало да Немац остане на ногама. Такође се ретко догађало да оборени војници нису пуцали за Ђосом.²³⁰ Може се навести да је адвокатски приправник Богић Брадић, који се запослио у обданишту Кола српских сестара, у канцеларији председнице, у њеном стану, чувао неколико пиштоља и муницију за њих. Брадић је с једним другом чак вежбао да пуца у згради Кола српских сестара. Током окупације непријатељ је често предузимао блокаде и вршио претресе тражећи оружје чак и у обданишту, али никад нико није покушао да претреса сто председнице Кола српских сестара.²³¹

У једном делу Дирекције помоћних општинских служби, смештеном на Пиониру, радио је Ђорђе Стојановић, као финансијски службеник. Он се повезао са Павлом Гвером, створивши ударно језгро у коме су, поред њега, били: Влада Ристић, ветеринар, Славка Стојановић, помоћни благајник и Миливојевић, чиновник у Одељењу возног нарка. Њихови услови рада били су тешки у средини у којој су радили боље плаћени чиновници присталице четничке идеологије. Стојановић је радио на таквом радном месту да је слободно располагао печатом који је имао ознаку Управе града Београда. Захваљујући томе био је у могућности да направи неколико личних карата користећи се овим печатом, као и више објава за путовање. Њих је давао искључиво онима који су нешто касније морали да оду у партизанске одреде. На тај начин је он помагао ослободилачки покрет.²³²

Из свега што смо изнели јасно се види да су током 1941. у Београду и Земуну и њиховој околини извршене многе акције и саботаже. Стога није чудо што је Ј. Б. Тито о томе касније рекао: »У тим данима београдска омладина показала је такве примјере херојства, којима ће се поносити далека будућа покољења наших народа. Младићи и девојке од 14 година па надаље нападали су усред бијелог дана швапске камионе и уништавали их. Упркос вјешалима, која су била постављена у Београду наред Теразија, омладинци, средњошколци, студенти и радници вршили су нападе са несмањеном жестином.²³³

²²⁹ Исто. Б. Недељковић наводи да је само Радован Симић извео 6 атентата на агенте што је окупатора и Специјалну полицију доводило до беса. Када је Симић био ухваћен, страховито је мучен и убијен у затвору. Б. Недељковић, н. д., 421.

²³⁰ В. Нановић, н. д., 49.

²³¹ Тома Расулић, Хроника Звездаре, 164-169.

²³² Исто, 98-99.

²³³ Ј. Б. Тито, Борба за ослобођење Југославије, Београд, 1944, 193.

Са ослободилачким покретом на Вождовцу већ од првих дана сарађивала је власница апотеке у Улици Војводе Степе, бр. 43 — Добрила Тодоровић. Њу је једног дана посетио Срба Трифуновић који је недуго пре тога дошао из Крагујевца и био укључен у рад у Београду, а посебно је одржавао везу са неким члановима Партије са Вождовца. У то време на Доњем Вождовцу била је активна Милодарка Новаковић, ученица средње школе. Добрила је Милодарки дала кључ од апотеке, па су омладинци по потреби могли да користе одређену просторију за састанке. У Добрилиној апотеци је радила и омладинка Драгица Рупић и фармацеут Зора Благојевић. Прва је била укључена у рад у Милодаркиној групи. Драгица је од Милодарке повремено добијала извесне количине санитетског материјала, који је склањала међу лекове у апотеци до доласка курира који је лекове преузимао и односио у одред. Постепено се и Зора Благојевић укључује у покрет. Једног дана у апотеку је дошао Милан Барјактаревић, студент медицине. Он се у јесен 1941. пребацио да ради на терену Вождовца и укључио у VI рејонски комитет СКОЈ-а. Тада је од Зоре тражио неке лекове. Једном је к њој донео и кофер с лековима, а повремено је одатле преко курира слао санитетски материјал и лекове у одреде. Почетком 1942, у време страховитог герора, у апотеку је дошла Лена Жујовић, затраживши да се ту повремено склоне неки другови. У апотеку је долазила и Милада Рајтер. Једном приликом је дотерала неке намирнице (брашно, кромпир, лук и др.), а други пут дрва за огрев, која су била сложена у дворишту. »Повремено Милада је навраћала са неким омладинцима, узимала извесну количину тих намирница и слала у станове у којима су се крили илегалци. У илегалне станове Милада је такође одвозила дрва с овог малог складишта у дворишту апотеке«. У апотеци су такође крили и пуштољ.²³⁴

Због тешке ситуације у граду почетком 1942. нису у Београду организоване веће акције. Извођене су тзв. »ситне« акције које су имале више морално дејство. Као значајнија и већа акција коју је извео средњошколски покрет, био је бојкот Радне службе или, како су је средњошколци називали, »служба смене«. У вези с Уредбом о увођењу националне службе за »обнову Србије« од 17. XII 1941. скојевско руководство је покренуло акцију да би дискредитовало њене организаторе. Већина београдских средњошколаца прикупила је подршку овој акцији, излажући се на тај начин великом ризику. Баца неких мушких гимназија организовали су чак и бојкот антикомунистичких предавања.²³⁵

У време кад је полет месне организације СКОЈ-а био највећи, у Београду је у јануару, фебруару и марту 1942. организовано више акција и саботажа на немачке шпијуне и провокаторе. Скојевска ударна група Драгана Родића, ученика, и Момчила Митровића, студента организовала је 5. I 1942. атентат на белоградејског агента Александра Њестеренка у Улици престолонаследника Петра. Ова акција, изгледа, није била темељно припремљена па су оба извршиоца акције били ухапшени од органа Специјалне полиције, одведени у Бањички логор и стрељани 15. I 1942. То је имало великог одјека међу родо-

²³⁴ Тома Расулић, Врели брегови, 170-173.

²³⁵ З. Вујановић, н. д., 168.

љубивим грађанима Београда, иако је Месни комитет акцију крити-
ковао као недовољно припремљену.²³⁶

Једна од најзначајнијих акција почетком 1942. била је отмица
Иванке Муачевић — Николиш, студента, која је крајем 1941, при
повратку са слободне територије, носећи знатну количину илегалног
материјала, пала у руке Гестапоа. Пошто је била пред порођајем,
преведена је у затвореничко одељење Војне болнице у Београду, с
тим да се после порођаја врати на испитивање. МК КПЈ за Београд
добрио је налог да Иванку спасе из затвора. Пошто напад на затво-
реничко одељење не би успео због јаке страже, требало је Иванку
пребацити на гинеколошко одељење. То је стављено у задатак партиј-
ској организацији у болници. Лекари Олга Поповић Дедијер, Тодор
Бороцки и Анђелко Анђелковић успели су да убеди главног лекара
гинеколога да, пошто прегледа Иванку, изјави да ће порођај бити
тежак и да би га требало извршити на гинеколошком одељењу. Један
дан пре порођаја, пошто су Немци дали пристанак, Иванка је прене-
та на гинеколошко одељење Опште државне болнице. Партијску
организацију о стању Иванкиног здравља обавештавала је др Олга
Поповић — Дедијер и бабице Ружа Мамула и Александра Орлић.
Дан после Иванкиног порођаја, 25. I 1942, био је дан посета болесни-
цима, што је био згодан моменат да се изведе акција. Два ударника,
наоружана револверима ушли су као посетиоци на одељење, разоружа-
ли жандарма и закључали га. Затим су покидали телефонске везе и
извели Иванку, заједно са дететом. И пред зградом болнице било је
јако обезбеђење ударника. Иванкино дете је предато на чување Тонки
Сикимић, која је тада имала бебу. По партијском задатку Иванка је
после опоравка отишла у Загреб, где је ухваћена, а касније убијена
у усташком затвору.²³⁷

У писму управника града Београда од 20. IX 1942, упућеном
управнику Опште државне болнице (ОДБ) у Београду, каже се да
је Управи града Београда још пре рата било познато да су у тој
установи комунистичку акцију водили не само студенти који су били
на пракси већ и службеници, чак и поједини лекари. Поред тога што
се у болници агитовало за комунизам, радило се на прикупљању
прилога за ухапшене комунисте, и јавно делио пропагандни материјал.
У болници су такође налазили уточиште многи важни комунистички
функционери, који су лежали на појединим одељењима, тобоже као
болесници, да би се склонили од прогона власти. После окупације та
акција комуниста у болници постала је још ширира. Као потврду тога
наводи се да је 25. I 1942. године 13 наоружаних комуниста усред
белога дана ушло у Гинеколошко одељење, разоружало полицијског
стражара и извршило отмицу притворенице Иванке Муачевић — која
је била осуђена на две године затвора — и однели је полутеретним
камионом који је стајао пред улазом болнице. Даље се констатује
да је истрагом утврђено да су у овој акцији поред осталих, учество-
вали: Владимир Вучић, ветеринар, др Анђелко Анђелковић, лекар,
др Тодор Бороцки, др Олга Поповић — Дедијер, Богдан Дивљак,
чиновник, и други. Истиче се да су лекари са Гинеколошког одељења
омогућили др Муачевићу, Иванкином оцу да се састане с њом тако

²³⁶ Ј. Марјановић, Београд, 212, М. Борковић, Омладина Београда, 200 и
Тома Расулић, Хроника Звездаре, 339-342.

²³⁷ Жене Србије у НОБ, 124. Вид. и Ј. Марјановић, Београд, 212. Упор. Дра-
ган Марковић, Забрањени живот (Београд 1941-1944), Београд 1956, 79-82.

што су му дали бели лекарски мантил и као болничког лекара увели на одељење поред полицијског стражара.²³⁸

У наредном излагању оптужује се др Бороцки да је формирао једну комунистичку групу у Општој болници, а када је Управа града Београда хтела да га ухапси, он је напустио дужност и око 20 дана се скривао у болници код разних службеника. За службеника Заразног одељења Уроша Исаковића се каже да је преко три месеца у својој болничкој соби скривао пет београдских комуниста који су ту наизменично становали и хранили се на рачун болесника којима је смањивана порција. У његовој соби нађена је већа количина пропагандног материјала. И званичник Заразног одељења Јован Станимировић скривао је у својој соби тројицу комуниста, који су као и они код Уроша пронађени ухапшени. Уз помоћ лекара, каже се даље, омогућено је скривање и других особа. Станимировић је у болници скривао рођену сестру, иначе партизанку. Касније јој је успело да добије лажну легитимацију као службеница Централног хигијенског завода. Констатује се, такође, да је у болници без стварне потребе држана као болесна Десанка Марковић, студенткиња медицине, иначе комунисткиња. Др Бороцког даље оптужују да је преко особља болнице успео да прикупи већу количину санитарског материјала, разних ампула и лекарских инструмената и све то пошаље партизанима. Наводи се да су два болничара у рововима који су намењени за заштиту од ваздушног напада месец дана скривали три истакнута члана КПЈ, доносећи им храну из болничке кухиње, и дајући им на услугу болничку постељину. Истиче се да је на тавану једне болничке зграде нађена већа количина комунистичког пропагандног материјала и левичарских књига које су припадале службеницима болнице. Такође се констатује да Управа града Београда располаже још важнијим примерима такве активности у Општој државној болници, које у интересу истраге не жели да саопшти. Ипак се подвлачи да је комунистичка делатност у Општој државној болници узела широке размере, захваљујући недостатку, »било какве ефикасне противакције од стране Управе болнице и шефова одељења, а користећи широку толеранцију свих оних који су позвани да раде на сузбијању комунизма.²³⁹ На крају управник града Београда истиче: »1. Законском Уредбом српске владе прописана је смртна казна за комунистичко деловање било које форме и за лица која нису организовани чланови Комунистичке партије а потпомажу акцију комуниста, прикривајући ове или им чине било какве друге услуге«. Он такође подвлачи: »2. Издао сам најстрожије наређење одељењу Специјалне полиције да предузме најстрожије мере у циљу угушивања комунистичке акције у Општој државној болници и да спроводећи то подвргава најстрожијој законској мери не само шефове оних одељења у којима се открије било каква комунистичка акција. Исто тако биће конфинирана и друга лица са дотичним одељењима која су по своме позиву дужна да воде рачуна о спречавању комунистичке акције«. Управник такође наглашава да је предузео кораке на надлежном месту код владе Милана Недића да се из државне

²³⁸ Жене Србије у НОБ, 125.

²³⁹ Исто, 125—126. Крајем 1942. био је ухапшен лекар др Тодор Бороцки. Већ је наведена његова делатност у организацији курсева прве помоћи, као и суделовање у ослобођењу Иванке Муачевић. У полицијском записнику је забележено да је он 4. X 1942. на питање о отмици Иванке брзо пришао прозору и кроз њега искочио у двориште. Остао је на месту мртв не одавши своје другове. Ј. Марјановић, Београд, 256.

службе отпуштају не само особе које су комунистички деловале већ и одговорни шефови одељења и друго особље које не буде обраћало довољно пажње на овакве ствари.²⁴⁰

Фебруара 1942. Окружно и Месно партијско руководство направили су план о ликвидирању Ђорђа Космајца, поднаредника Управе града Београда, који се истицао као злогласни агент и прогонитељ комуниста и у предатним данима и за време окупације. Он је био добро чуван и тешко га је било ликвидирати, али се у томе ипак успело. Поред Космајца, 6. III 1942. био је убијен и његов пратилац Обрад Залад. Учесници акције су се повукли без губитака.²⁴¹ Да је Ђорђе Космајац играо значајну улогу у борби против ослободилачког покрета види се по томе што су његовој сахрани присуствовале најзначајније личности квислиншке управе, а посмртни говор је одржао управник града Београда и шеф Специјалне полиције Драги Јовановић, који је истакао Космајчеве заслуге у борби против комуниста.²⁴² Због атентата на полицијске органе Управа града Београда најстроже забранила свој омладини, па и школској, да шетају улицама и на другим јавним местима, а нарочито у Кнез Михаиловој улици.²⁴³ Неколико дана касније, 14. III 1942, дошло је до атентата у коме је био убијен Драгољуб Штерић, полицијски агент, старшина I кварта који се, као и Космајац, истицао у борби против присталица ослободилачког покрета. После овог атентата полиција је успела да ухапси многе активисте и да се сурово обрачуна са свима онима за које се утврдило или сумњало да раде и помажу ослободилачку борбу.²⁴⁴ У атентату на Космајца учествовали су радници и Бранко Булат, чиновник приправник у Поштанској штедионици, а у другој акцији, поред осталих, и новинар Предраг Вијоровић, који је ухваћен и стрељан после мартовске провале 1942.²⁴⁵

На повратку са једног задатка у Земуну, на почетку улице Прилаз, био је ухапшен Јакуб Кубуровић, секретар ћелије Прилаз — Калварија, иначе агроном, који је напредном покрету приступио још као студент. Када су агенти покушали да легитимишу Кубуровића, он је снажно одгурнуо једног од њих и почео да бежи. Али су остали припуцали из пиштоља и ранили га. Кубуровића су одвели у полицију. Кидали су му нокте и пекли комадиће тела, а трећег дана је

²⁴⁰ Желе Србије у НОБ, 126. Уз овај акт управника града Београда приложен је писак ухапшених и сумњивих службеника ОДБ и подручних устајева, међу којима су били: Даринка Несторовић, бивши чиновник Завода за производњу лекова, која је из магацина издавала серуме и лекове члановима КПЈ у Београду, намењене за партизане; Борка Милијковић, архивски чиновник Централног хигијенског завода, за коју је утврђено да је као члан техничког апарата КПЈ у Београду набављала веће количине санитарског материјала намењеног партизанима и изналазила станове за смештај комунистичких илегалца у Београду; Ружа Јовановић, бивши званичник дневном организовала болничарске курсеве ради указивања прве помоћи раненим партизанима и одржавала везе са члановима КПЈ у унутрашњости (последње су стрељане — Борка и Ружа); Драгица Антић, дипломатски филозоф, чиновник, Централног хигијенског завода, која је још за време студија била позната као левичарка и саслушавана од стране Управе града, и друге. Исто.

²⁴¹ Ново време, 7. III 1942. и Ј. Марјановић, Београд, 213.

²⁴² Исто, 8. III 1942.

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ Ј. Марјановић, Београд, 214 и М. Борковић, Омладина Београда, 201.

²⁴⁵ Ј. Марјановић, Београд, 214.

освануо обешн у хелији. Ово убиство фашисти су инсценирали као самсубиство вешањем. СК КПЈ за Земун одлучило је да се убиство инж. Кубуровића освети и убије Валтер Филиповић, шеф Политичког одсека Усташког редарства у Земуну. Била је одабрана тројка земунских ударника која је ноћу 14/15. V 1942. убила Филиповића. Срески комитет је тим поводом издао проглас којим је обавестио грађанство о овсм догађају што је имало снажан одјек.²⁴⁶

Као и неколико месеци уочи рата, тако је и прве две године окупације сликар Ђорђе Андрејевић Кун живео у дубокој илегалности, радећи на фалсификовању разних докумената потребних илегалцима. Реч је била о разним документима као што су пријаве стана, радничке књижице и друге исправе, све до пасоша. Кун није морао да брине о набавци празних формулара или легитимација. Његова дужност је била да изради печате оригиналних докумената и да их ња на прибављене формуларе, које су му достављала лица која била запослена или у државној штампарии или у полицији. Он је печате израђивао у дрвету, без обзира на то да ли су оригинали били гумени или гвоздени. Кун их је тако вешто израђивао да се разлика на отиску печата није могла приметити. Највиши руководиоци су му налагали шта треба да израђује. То је био главни и основни партијски рад Андрејевића Куна. При изради фалсификата разних докумената и легитимација Кун није знао ко је у питању и зашто су му исправе потребне. Поред осталих, он је израдио исправе за Ј. Б. Тита, А. Ранковића, И. Л. Рибара, С. Вукмановића Темпа, Мому Марковића Миладу Рајтер и многе друге партијске активисте. Током окупације Кун је такође израђивао личне карте и путне исправе, дозволе за прелаз у тзв. Независну Државу Хрватску, многобројне немачке аусвајсе и друго. У вези с тим Кун се сећа: »Било је сувих печата, округлих и разних других. Потписи су или имитирани или су, кад је био у питању факсимил, израђивани печати од дрвета. Боје потребне за коришћење печата биле су типизиране, плавољубичаста и црвена, а Немци су радо користили црну боју. За израду једног печата требало је добар дан рада.«²⁴⁷ За печате Кун је користио крушково дрво, које је добијао од свој таста столара. Кун је то тако добро радио да се није могао приметити фалсификат. Само једанпут, крајем 1942, откривен је један фалсификат. О томе је писало у интерном билтену Гестапоа и Специјалне полиције. Радило се о немачком печату у два реда. У горњем реду било је звање, штампано словима, а испод тога потпис — факсимил. Ђорђе је био у недоумици да ли су то два печата или један. Он га је направио у два дела. Фалсификат је откривен онда кад је пронађен код ухапшеног лица, које га је користило. »Билтен у којем је објављено упозоравање о фалсификату достављен је преко наше везе Окружном комитету КПЈ. Немци су у Билтену упо-

²⁴⁶ Ж. Атанацковић, н. д., 110—113 и Ј. Марјановић, Београд, 216. Ж. Атанацковић је у свом цитираном делу навео да је скојевска организација имала сдључујући утицај у земунској гимназији и Трговачкој академији. Већина ученика је на разне начине помагала НОП. У значајним акцијама у Земуну редовно је учествовало 5—6 ученика из сваког разреда. Они су, пре свега, учествовали у писању антифашистичких парола, растурању партијских прогласа, цепању непријатељских објава и плаката итд. Ж. Атанацковић, н. д., 100.

²⁴⁷ Ђ. Андрејевић Кун, н. д., 272.

зорили да се појавио врло добро израђен фалсификат и да на то треба обратити пажњу.«²⁴⁸

За две и по године окупације Београда једна од најповрљивијих личности у Специјалној полицији и Гестапоу, Јанко Јанковић, шеф картотеке IV антикомунистичког одсека, као члан КПЈ од 1941. свакодневно је одржавао непосредну везу са ПК КПЈ за Србију и МК КПЈ за Београд. У картотеци Специјалне полиције били су евидентирани и проучавани сви подаци о ухапшеним и «слободним» комунистима, њихова досијеа, саслушања и друго што је било важно за рад полиције. Одмах после окупације Гестапо је под руководством. Божицара Бећаревића за шефа IV одсека поставио Јанковића као изузетно погерљиву личност. Јанковић је био лични пријатељ Бећаревића, присуствовао саслушањима ухапшених комуниста, а у исто време био поверљива личност Партије, кога је у јесен 1943. посетио и Петар Стамболић.²⁴⁹

Јанковић, шеф полицијске картотеке, обавештавао је Партију о свим важнијим полицијским акцијама у Београду. Захваљујући томе, многи комунисти су били спасени. Радио је даноноћно. Ноћу, када би скоро сви отишли, проучавао је картотеку, уништавао податке опасне по ослободилачки покрет. Истовремено је смишљао како да кога спасе. Нарочито је трагао за шпијунима које је полиција убацивала међу комунисте. Захваљујући Јанку, био је откривен шпијун звани Тенко Далвовић, који се комунистима представио као поштени комуниста који је у затвору издржао најсуровија мучења и у недостатку доказа био пуштен. Међутим, то није било тачно јер се он обавезао да ће радити за Специјалну полицију. Јанку припада посебна заслуга у откривању најповрљивијег доушника Специјалне полиције Лазара Дожића, који је под лажним именом »Сотир Сотировић« открио многе истакнуте комунисте у Београду. На основу Дожићеве доставе почетком октобра 1943. били су ухапшени Вера Милетић, члан МК КПЈ за Београд, и Василије Буха, члан ПК КПЈ за Србију, који су поклекнули пред полицијом и издали Јанка Јанковића, који је већ указао да је Дожић шпијун. Јанковић је био ухапшен 8. X. 1943. и пуних 6 месеци саслушаван под најтежим мучењем у Специјалној полицији и Гестапоу. Скоро у исто време кад и Јанко, био је ухапшен Цветко Црњак, полицијски агент који је такође као члан Партије радио за ослободилачки покрет. Они су једно време лежали заједно у гестаповском затвору. За време енглеског бомбардовања Београда, априла 1944, један зид се срушио и стража се разбежала. Али је један део зида пао на Црњака и затрпао га. Док је Јанко помагао Црњаку да се извуче, јер није хтео да га остави, гестаповци су се вратили и ухватили обојицу. Јанковића и Црњака су стрељали 27. IV 1944. у присуству свих агената Специјалне полиције и гестаповских функционера, а пресуду је прочитао Светозар Вујковић, управник Бањичког логора. На додавање једног од агената да је издајник, Јанко је одговорио: »Не, ја нисам издајник, ви сте издајници. Ја умирем као поштен човек и пријатељ народа«.²⁵⁰

²⁴⁸ Исто, 272—273.

²⁴⁹ Драган Марковић, Отписани, Београд 1941—1944, Београд, 1974, 176—177. Упор. Д. Марковић, Забрањени живот, 142—143.

²⁵⁰ Д. Марковић, Отписани, 177—178. Упор. Ј. Марјановић, Београд 230. Од значаја је напоменути да је Цветко Црњак обезбедио добијање пропуснице за Св. Вукмановића Темпа, који је из Загреба путовао преко Београда,

КПЈ је имала свога човека у Гестапоу који је за њу радио. То је био Влада Мирковић, адвокатски приправник, руског порекла. Он је преко надлежног официра Весторпског, који је радио као шифрант, дошао до важних операционих планова јединица на терену (на тај начин што их је прекопирао). У тим плановима се детаљно износио распоред јединица корпуса, њихово наоружање, а посебно мере за заштиту пруге Београд — Ниш, којом је тада Немачка команда превозила трупе из Африке. Један дан после пријема планова Влада Мирковић их је на Славији предао »Студенту« (Бори Ромићу). То је било крајем 1942. године. Наредна важна Владаина акција било је продирање у београдски штаб четника Драже Михаиловића, с којим је и Гестапо одржавао чврсте везе. Скоро свакодневно Влада је извештавао Ромића о подацима до којих је дошао у зиму 1942—1943. године. По налогу адвоката Павловића, који је радио за београдски четнички штаб, Влада је отишао у Пилетићев штаб. Пилетић је Владу упознао с осталим официрима и тешкоћама око наоружања. Планови Пилетићевих јединица на Дели Јовану били су преко Владе предати ПК КПЈ за Србију и добро искоришћени за акције које су организоване против четника. Шеф Одсека за четничку пропаганду понудио је Влади да пронађе податке о комунистима у Београду и о њиховим одредима у унутрашњости. По налогу Партије Влада је прихватио тај задатак и после извесног времена предао докуменат са измишљеним подацима, али таквим да би сваког навели да поверује да су истинити. Једном приликом је присуствовао састанку с агентима Специјалне полиције и представником Недићеве владе. Тада је сазнао да Недићева колаборационистичка управа одржава везе с официрима и командантима Драже Михаиловића, као што је био генерал Трифунчић, Саша Михајловић, Живко Лазовић, Никола Калабић и други. Недићевци су четнике ДМ снабдевали оружјем и одржавали контакте с њима преко курира. Бећаревић им је редовно слао податке о комунистима у унутрашњости, за којима је полиција трагала.²⁵¹

На једном од тих састанака Влада је сазнао да је четнички Национални комитет одлучио да за команданта Београда постави Сашу Михаиловића и да у граду монтира радио-станицу за везу с одредима на терену. Влада је тада чуо и то да се у стану дра Боре Лаловића, шефа Ортопедског одељења болнице у Александровој улици, број 18, састају четнички курири и одатле односе поруке и санитарски материјал. Такође је сазнао да је адвокат Драги Ђорђевић, бивши командант четничког одреда, повучен у Београд да четницима помогне у организацији полицијске пропаганде. Крајем маја 1943. Павловић је саопштио Мирковићу да су добили нову радио-станицу за рад Националног комитета и да би желели да је монтирају у његовој кући. Нагласио је да су се на то одлучили јер имају поверења у њега, а и зато што је његова кућа на периферији па би се посао несметано одвијао. Влади у раду с радио-станицом помаже Павле Шенбах, пореклом балтички Немац, иначе бивши службеник Француско-српске банке у Београду, и Владаина тетка Ђурђица Мирковић. Главни Владин задатак био је не да ради за четнике и полицију, већ да под њиховом заштитом склања илегалце и оружје које ће одатле слати

где се задржао цео месец дана на извршавању задатака. Јануара 1943. Тесно је кренуо возом за Лесковац што му је могућио инжењер Светозар Савиљевић. Д. Марковић, *Забрањени живот*, 82—86.

²⁵¹ Д. Марковић, *Отписани*, 186—193 и Д. Марковић, *Забрањени живот* 87-104.

у партизанске одреде. Ова радио-станица је неколико месеци неметано радила. Захваљујући њој, ослободилачки покрет Београда имао је најважније податке о организацији четника ДМ у граду. Биле су откривене многе тајне Националног комитета. Већ истог дана су Београдски илегалци преко Владе добили разне извештаје које је Павловић слао преко радио-станице штабовима четничких одреда. Гестапо је 11. XI 1943. ухапсио Владу, пошто га је издао В. Буха, Када су увидели да Влада неће открити своје везе, које су биле веома значајне за немачку обавештајну службу, Немци су га стрељали.²⁵²

Интелектуалци су, несумњиво, учествовали у низу атентата који су организовани у Земуну током 1944.. У фебруару 1944. извршен је атентат на »извидника жупске редарствене области«, затим на pilota бивше југословенске војске Штиглица, који је сарађивао са окупатором. Једна група ударника је 7. VIII 1944. извршила атентат на Бранислава Северовића, шефа Политичког одсека Усташке полиције у Земуну. Ускоро је био ликвидираан и његов заменик Божа Шарић. Тих дана земунска ударна група ликвидирала је адвоката Ђурића, који је био нова четничка веза.²⁵³ Све ово је веома позитивно утицало на расположење родољубивог становништва према ослободилачком покрету. Жарко Атанацковић је дошао до драгоцених података да је почетком 1944. НОП Земуна обухватио око 4.000 људи, да би средином исте године израстао у снагу од око 7.000 активних чланова, не рачунајући око 3.500 Земунаца који су се с оружјем у руци борили у јединицама НОВЈ. Ако је требало лечити неког болесног или рањеног партизана, истиче, Атанацковић, Партија га је смештала у земунску болницу. У то време преко неколико лекара и апотекара, симпатизера НОП-а, скупљен је санитарски материјал за борце НОВЈ.²⁵⁴

Постоје подаци о људским жртвама рата и окупације које је дао Београдски универзитет, што потврђују следеће бројке: отпуштено и пензионисано наставног и другог особља — 206, у заробљеништву 82, хапшено и прогањано 34, у интернацији и концентрационим логорима 6, погинуло у току рата 14, стрељано од окупатора 2 и умрло за време рата — 8.²⁵⁵

Треба напоменути да су у делу »Жене Србије у НОБ« сачувани подаци о илегалној делатности више жена интелектуалки, које су биле прогањане, мучене, злостављане у полицији и Бањичком логору због рада у КПЈ и СКОЈ-у, о скупљању санитарског материјала прилога у новцу и разне друге помоћи за потребе бораца НОВЈ, растурања летака, паљење камиона и других возила окупатора и његових сарадника итд.²⁵⁶

²⁵² Исто, 192—194.

²⁵³ Ж. Атанацковић, н. д., 201—203.

²⁵⁴ Исто, 199—200.

²⁵⁵ Б. Ђорђевић, н. д., 57.

²⁵⁶ Навешћемо имена неких од њих: Олга Алкалај, адвокатски приправник, Олга Т. Јовановић, чиновник, Олга М. Јовановић, чиновник, Корнелија Нели Сенде Поповић, студент медицине, Александра Голубовић, студент фармације, Меленка Ђурковић, студент ЕКВШ, Драгиња Константиновић, студент технике, Лепосава Митровић, матуранткиња, Ружица Васиќић, матуранткиња, Емилија Јакшић — Никезић, Мира Јовановић, геометар, Олга Кршул, чиновник, Борка Милојковић, чиновник, Зорица Божовић, ученица, Нада Божовић — Ђорђевић, свршена ученица Трговачке академије, Мира Радовановић, матурант, Нада Анастасијевић, ученица, Цвијета Милошевић, службеник Министарства социјалне политике, Радмила Јовић —

Учешће београдске интелигенције у раду илегалне технике

Илегалне технике у Београду радиле су за цело време окупације и издавале материјале ЦК КПЈ, ПК КПЈ за Србију, а постојала је и техника МК КПЈ Београда; често су и рејонске технике издавале писани материјал, који је на разне начине стизао у разна места Београда, његове околине па и целе земље. Леци, прогласи и штампа увек су били добро дошли да истинито обавесте о ситуацији на фронтима и збивањима у свету и у земљи, да пруже упутства, подигну морал. Стога и није чудно што су се окупационе и квислиншке власти сурово односиле према свима који су поседовали писани материјал што су га издавали органи НОП-а. Схватајући огроман значај писане речи за јачање оружаног устанка и ослободилачких редова, руководства КПЈ у Београду су улагала напоре да се активно супротставе непријатељској пропаганди окупатора и реакције, те да преко својих гласила објасне народу његов положај и укажу на најбоље путеве и начине решавања многих и сложених задатака.

Малецка, ученица, Даница Цветковић, секретар Окружног суда, Ивана Муачевић — Николић, апсолвент медицине, др Олга Поповић — Дедијер, лекар, Лепосава Михаиловић, инжењер, Лепосава Лалош — Вујошевић, професор, Јелена Поповић, професор, Јара Рибникар, новинар, Олга Парента, чиновник у Министарству грађевина, Гордана Парента, чиновник, Милена Рајковић, чиновник, Видосава Павловић, чиновник ПТТ, Катица Ђирић, Јованка Букумировић — Богдановић, стручна учитељица, Милева Планојевић, студент, Даворјанка Пауновић, студент филозофије, Љубинка Ђурђевић, архитекта, Гроздана Белић — Пенезић, студент, Веселинка Малинска, чиновник, Веселинка Лазовић студент медицине, Загорка Јовановић, студент медицине, Надежда Пурић, чиновник Министарства финансија (при њеном хапшењу у њеном стану је пронађено око 5.000 примерака Билтена ВШ и летака; због херојског држања проглашена је за народног хероја); Драгиња Радовановић — Маринковић, студент филозофије, Загорка Маливук, техничар (после окупације спалила планове авиона који су се налазили у фабрици »Рогожарски«, а затим радила у техници ПК КПЈ за Србију и као курир држала на вези Вршац и Ниш; за херојско држање проглашена за народног хероја); Милада Рајтер, зуботехничар, Брана Перовић, доктор наука, Србијанка Букумировић, студент права, Дана Максимовић, службеник, Лидија Шупут, банкарски чиновник, Слободанка Савић — Стефановић, банкарски чиновник, Вера Андрић, др Славка Морић, лекар, Јованка Радаковић, суплент, Невенка Каракашевић — Станковић, службеник ПТТ, Иванка Котарац, ученица, Мирсслава Мирчевић, студент филозофије, др Душица Стефановић, чиновник Министарства пољопривреде, Драгиња Јовановић, ученица, Даница Дикимић, приватни намештеник, Мила Димић, глумица, Слободанка Трајковић, студент хемије, Фани Политео Вучковић, професор, Лепа Нешић — Пијаде, професор, Јелица Јерковић, чиновник, Љубица Стокић, студент права, Анђелка Ребрача — Радуновић, Даница Михаиловић, професор, Дара Фрајденфелд, студент филозофије, Дубравка Бијелић, студент, Вера Јанићијевић, службеник, Реа Алмузино — Рот, апотекар, Вера Спасић — Смилевска, Маринка Котевић — Стојановић, студент теологије, Олга Хицлова, приватни намештеник, Ружица Шојић, студент медицине, Десанка Жарић, стручна учитељица, Марија Пајић, студент медицине, Петруша Кочовић — Зорић, службеник, Миља Живковић — Стојановић, чиновник, Наталија Јермеић, дипломирани правник, Даница Дабић — Лончар, професор, Анка Ђирић, Милица Сарић Вукмановић, чиновник, Тодорка Митић, студент филозофије, Даница Каришић — Бајић, свршена матуранткиња, Теодорка Лончаревић, чиновник, Анка Кумануди, службеник, Дара Тадић — Поповић, службеник, Александра Марјановић, учитељица, Јелица Миловановић, учитељица и Милица Милошевић, студент (вид. Же Србије у НОБ, стр. 114—185. и 200—211). Милада Рајтер је била веза Е. Кардсља у Београду, кад је ишао у Столице. Д. Марковић, Забрање живот, 59—64.

Захваљујући доброј организацији, у Београду је био обезбеђен несметан рад техникама ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију. Ускоро после окупације Београда била је склоњена штампарија Покрајинског комитета, која се до тада налазила код Цветкове механе. Прво је била склоњена на једно место, а нешто касније пресељена па је већ пре почетка оружаног устанка почела да ради у Шумадијској улици, број 187. ЦК КПЈ је током маја и јуна 1941. наставио грађење зграде за своју илегалну штампарију на Бањичком венцу, бр. 12. За време окупације МК КПЈ за Београд организовао је своју технику за умножавање материјала у Кашиковићевој улици, бр. 9. Своје технике за умножавање партијског материјала имали су, такође, поједини рејонски партијски комитети. И ПК СКОЈ-а је такође организовао своју технику у Куршумлијској улици, број 12. У тим штампаријама до 22. VI 1941. штампано је и умножено неколико партијских и скојевских прогласа, нпр: првомајски проглас ЦК КПЈ, проглас ЦК КПЈ немачким војницима и официрима (на немачком језику), проглас ПК КПЈ за Србију и проглас напредне омладине Београда. Пошто је растурање било добро организовано, ови прогласи су доспели у све делове града и околине. У састављању и растурању ових прогласа несумњиво је да су учествовали и интелектуалци. Од значаја је да се почетком јуна 1941. у Београду појављују први примерци илегалне штампе НОП-а. Тада је био покренут и два пута недељно штампан на гештетнеру тзв. **Недељни преглед догађаја у свету**, који су уређивали Иво — Лола Рибар и Владимир Дедијер. Од почетка јуна 1941. врше се припреме за поновно покретање »Борбе«, органа ЦК КПЈ, у чијој Редакцији је било и интелектуалаца: Иво — Лола Рибар, Милован Ђилас, Родољуб Чолаковић и други. Поред добре организације на умножавању партијског материјала постојала је и добро организована курирска мрежа која је преносила партијски материјал у Београду, повезујући поједина партијска руководства и партијске ћелије. Курирске везе су углавном одржавале другарице, међу којима је било интелектуалки (већ је раније речено да је, нпр., Иванка Муачевић — Николиш била ухваћена са пропагандним материјалом). Покрајински комитет КПЈ за Србију имао је читаву екипу курира који су одржавали везу с окружним комитетима. Овакав начин одржавања веза између појединих организација и одговорних партијских руководилаца током 1941. у Београду и целој земљи одиграо је веома важну улогу. Начин преношења партијских прогласа и другог материјала био је добро организован. За технику је МК КПЈ за Београд задуживао једног члана. Такви »техникери« постојали су и у рејонским партијским и скојевским комитетима. Они су достављали партијски материјал одговорним појединцима из партијских ћелија и скојевских актива. То је омогућавало врло брзо и конспиративно ширење разних прогласа и другог штампаног материјала.²⁵⁷

Од значаја је да су октобра 1940. Брана и Дана Максимовић, службеници, наследили већу суму новца и понудили је Партији. Св. Вукмановић Темпо је предложио да се та средства утроше за изградњу специјалне зграде за партијску штампарију. Ј. Б. Тито се с тим сложио и одмах је почео рад на подизању куће. Скицу за тајну просторију направио је сликар Ђорђе Андрејевић Кун тако што је у подруму пројектовао просторију, чије се постојање, због нагиба те-

²⁵⁷ Ј. Марјановић, Београд, 87—88.

рена, није могло приметити, Улаз у тајну штампарију био је вешто прикривен да га полиција не би могла открити. У њу се улазило кроз дно једног плакара у соби на спрату. Кућа је грађена на Бањичком венцу, поред виле Бранковог оца, учитеља Милана Максимовића. Априлски рат је прекинуо изградњу зграде, али је већ у мају настављено, да би до краја јула 1941. она била потпуно завршена. Темпо је такође на врло конспиративан начин успео да у Земуну набави штампарску машину, коју је на тањигама пребацио до градилишта нове зграде и смештена у тајно склониште које је затим зазидано. Штампарија је такође била снабдевена већим количинама хартије и штампарског материјала.²⁵⁸

По налогу руководства КПЈ, за закупца куће одређен је млади лекар Мило Бошковић и његова супруга Загорка Јовановић, студент медицине која је и пре рата учествовала у напредним студентским акцијама, а сада била секретар партијске ћелије за штампарију. Она је имала задатак да односи штампани материјал на уговорено место. У ствари, др Мило Бошковић није био ожењен па је одлучено да се Загорка представи као његова жена и да закуп зграде у очима полиције и суседа буде нормалан. У кући су сасвим илегално живела два графичка радника (Слободан Јовић и Бранко Ђоновић). Љубица Ђоновић, сестра Бранкова, била је пријављена као кућна помоћница. Загорка је са лажном службеничком легитимацијом, коју су издале старе југословенске власти, наводно као учитељица, и документом добијеним од цркве о венчању са др Милом Бошковићем, отишла у квартал и извадила оригиналну личну карту. С новом личном картом она се пријавила и уписала у списак станара. Штампаријом је у име ЦК КПЈ руководио Св. Вукмановић Темпо. Када је Темпо отишао у источну Босну ради организовања устанка, везу са штампаријом је у име ЦК КПЈ требало да одржава Иван Милутиновић, члан Политбироа ЦК КПЈ. Крајем септембра 1941. и Милутиновић је отишао из Београда, а бригу око штампарије је преузео Благоје Нешковић, секретар ПК КПЈ за Србију, Пошто Нешковић није могао да долази често у штампарију, везу с њим је писмено одржавала Загорка преко Миладе Рајтер. Преко Миладе добијала је од Благоја и рукописе за штампање.²⁵⁹

Доктор Мило Бошковић студирао је бактериологију у Болоњи, Фиренци и Бечу, а пред сам рат се вратио у Београд и запослио као асистент на Бактериолошком институту на Ветеринарском факултету у Београду. Мило је био члан КПЈ, али непознат београдској полицији. Илегални материјал изношен је из лекареве куће у корпама или колицима, и то веома обазриво. За разношење илегалног материјала Загорка је имала фалсификовану личну карту и пријаву на туђе име, док је праву држала у стану. То је чинила из разлога да у случају хапшења не би открила кућу лекара Бошковића, у којој је била штампарија. Осим Загорке, штампани материјал је износила и Љубица, тако што је Бранко Максимовић ишао испред њих и на углу сваке улице давао знак да ли је пролаз слободан. Када је касније полицијска контрола постала чешћа и оштрија, у пратњи су били и Бранко Ђоновић и Слободан Јовић, који су такође имали

²⁵⁸ Исто, 137—138 и Д. Марковић, Отписани, 135—137. Упор. Загорка Јовановић, Тајна партијска штампарија у окупираном Београду, ГГБ, к-III, 1956, 500.

²⁵⁹ З. Јовановић, н. д., 505 и Д. Марковић, Отписани, 139—141.

лажне исправе и револвере. Одштампани материјал се из лекареве куће пребацивао у Ластину улицу, број 9, у којој су живели Оливера и Милосав Парезановић, општински службеник. У њиховој кући се налазила централна експедиција. Ту је један део материјала предаван техничарима ПК КПЈ за Србију Славки Морић и Србислави Букумировић (обе су интелектуалке), које су га предавале куририма окружних комитета и штабова одреда. Други део штампаног материјала је растуран по Београду и осталим крајевима земље, а нарочито у Хрватској, Македонији и Војводини. У лекаровој вили се радило веома опрезно. Док се радило сви су били уз машине, а у стану је остајао само дежурни.²⁶⁰

У штампарији је штампан први број Билтена Главног штаба НОПОЈ, који је завршен 10. VII 1941. Као што је речено, они који су разносили Билтен, као и други материјал, нису могли знати где се налази илегална штампарија. Иначе, штампарија је била добро снабдевена штампарским материјалом. Сви примерци који су штампани у овој штампарији, били су јасни и читки. Ђорђе Андрејевић Кун је за штампарију више пута израдио дрвене клишее који су коришћени за разна издања, првенствено као заглавља појединих листова или као илустрације. Тако је Кун израдио заглавље за прве бројеве Билтена Главног штаба, као и цртеж партизана с пушком и бомбом, који се јавља и у првим бројевима Билтена. Појава Билтена била је од великог значаја јер се, нпр., у првом броју штампаних упућства о задацима партизанских одреда које је одредио Главни штаб, а написао Врховни командант Ј. Б. Тито. У њему је такође објављена парола: »Смрт фашизму — Слобода народу!« која је била основни партизански поздрав за време ослободилачког рата и револуције у Југославији.²⁶¹

Од значаја је и штампање Гласа такође у штампарији ЦК КПЈ. Први број је изашао 30. VIII 1942. Заглавље листа и клише за мапу израдио је Кун. На организовању растурања листа радиле су Милада Рајтер, Славка Морић, Србислава Букумировић и Брана Петровић. С. Букумировић, иначе студенткиња, често је примала курире окружних комитета и партизанских одреда и предавала им пошту, а од њих узимала материјал и извештаје за ПК. Она је у лето 1943, са сестрама Јованком и Ружицом, закупила кућу у Мокролушкој улици бр. 7 у којој су одржавани састанци чланова ПК КПЈ за Србију. Србислава је октобра 1943. била ухапшена и после страховитог мучења које је она јуначки издржала, 7. IX 1944 стрељана на Бањици. Први број Гласа НОФ Србије, који је изашао у 400 примерака, био је умножен у стану Данке Савић, студента и службеника Народне банке, коју су септембра 1942. агенти ухапсили, али је она пре тога успела да уништи неколико поверљивих писама и сакрије Славку Морић. И она је дуго мучена и испитивана, али ништа није признала. Стрељана је у Јајинцима. Глас је брзо стекао широку популарност и у Србији и у Београду. Међу сарадницима Гласа било је доста интелектуалаца као: Петар Стамболић, Милош Минић, Дража Марковић, Божидарка Дамјановић Кика, Ђорђе Јовановић Јарац, истакнути писац и књижевни критичар, др Милош Савковић, писац уџбеника »Историја југословенске књижевности«, Јован Шербановић, члан ОК КПЈ за Пожаревац, и други.

²⁶⁰ Д. Марковић, Отписани, 142—143 и Д. Марковић, Забрањени живот, 104—115.

²⁶¹ Ј. Марјановић, Београд, 138—139.

Крајем 1942. одлучено је да се читко одштампа цео текст Историје СКП(б). Штампаче је трајало више месеци. Због лакшег преношења и повезивања, књига је била подељена у два дела. Посвећена је борцима Прве и Друге пролетерске бригаде. Кун је у дрворезу израдио уметничку посвету која гласи:

»Најбољим синовима наше јуначке Шумадије
Херојима из великог ослободилачког рата Србије
Јунацима који заставу народног ослобођења
пренеше по свим земљама Југославије!
Неустрашивим борцима, командирима и политкомесарима
Прве пролетерске народноослободилачке ударне
бригаде посвећују овај свој технички рад
другови из неослобођеног дела Србије.

Смрт фашизму — Слобода народу!
Дођите! Ваша домовина вас жарко очекује!»²⁶²

Материјал из илегалне штампарије имао је, несумњиво, великог одјека у редовима партизана.

Тома Расулић је забележио да се Славка Морић скоро свакога дана састајала са Браном Перовић, од које је примала пошту и поруке секретара ПК КПЈ за Србију за београдску партијску организацију у Србији. Славка је предавала Брани све оно што је од курира са терена примала за ПК. Она је одржавала састанке на Душановцу, Пашином брду и Вождовцу. До маја 1943. Славка је становала у Гарибалдијевој улици, бр. 4, и одатле одржавала везу са куририма. У њеном стану је било изграђено склониште.²⁶³

Што се тиче судбине др Мила **Бошковића**, треба напоменути да је крајем децембра 1941. јављено штампарији да полиција спрема »чишћење« на Универзитету и да лекар буде обазрив. Бошковић се цело време у разговорима држао резервисано. Није подржавао окупатора, али се такође није изјашњавао ни за ослободилачки покрет, па су многи мислили да је он, вероватно, масон. Осетивши подозривост својих колега, а пошто је тих дана у штампарији било много посла, он је одлучио да не одлази у Институт. Ускоро је једне ноћи у Бошковићеву кућу дошло више немачких полицајаца са шлемовима и ознакама фелжандармерије, на челу са гестаповским капетаном. Пошто је било организовано дежурство у кући, њени житељи нису били изненађени. Као што су се договорили, речено је, да је лекар за кога су се ови интересовали, на путу. Они су оставили адресу Гестапоа, на коју је требало да се лекар јави. На поновни позив Гестапоа да им се лекар јави, одговорено је да се лекар није вратио с пута. Тако је речено и комшијама. Загорка и Љубица су једно време остале као једини легални становници које су често увече посећивали Дана и Бранко Максимовић, службеници. Ускоро је одлучено да др Бошковић под лажним именом крене у Босну до Врховног штаба. Али је он у Загребу ухапшен 14. VII 1942. Мучен је у Старој Градишки. Касније је

²⁶² Исто, 269.

²⁶³ Т. Расулић, Врели брегови, 202. Треба напоменути да је као курир ПК КПЈ за Србију радила и Марика Котевић, која је завршила Теолошки факултет. Она је носила најпре пошту из Београда у Маскаре и Рабровац. До јуна 1943. одржавала је везу између ПК и ОК Аранђеловац до доласка Благоја Нешковића на овај терен, јуна 1943. Марика је касније била ухапшена. Исто, 205.

пребачен у Јасеновац, где са групом другова припрема бекство, али је њихов план откривен и Бошковић је стрељан с осталима.²⁶⁴

Једно време (четири месеца) у згради штампарије на Бањичком венцу, бр. 12, илегално је боравио Ђ. Андрејевић Кун. Као и раније он је ту израђивао клишеа за разне немачке исправе, личне карте и друга документа, као и печате. Отиске је правио у одређеном броју примерака, предаваних онима којима је боравак у граду постао опасан.²⁶⁵

Рад илегалне штампарије био је од огромног значаја, јер су леси, прогласи и друге штампане ствари били неопходни за дизање морала становништва. Штапане ствари КПЈ долазиле су до руку и полицији, која је проверавала технику у свим штампаријама, сумњајући да се у некој од њих штампа партијски материјал. Пошто је установила да то није рад ниједне београдске штампарије, посумњала је да се илегална штампарија налази у унутрашњости. Али по брзини реаговања на разне догађаје у земљи и свету полиција је утврдила да се штампарија ипак налази баш у Београду. То се нарочито уверила 7. XI 1942. кад се говор Молотова, одржан у Москви непуна 24 часа раније, појавио издвојен на многим улицама. Закључила је да је говор умножен у истој штампарији у којој је штампан материјал КПЈ који је и раније проналазила у Београду и Србији.²⁶⁶ До краја априла 1943. у строгој илегалности, у згради у коју су се уселили Дана и Бранко Максимовић, одштампано је неколико бројева Гласа и почело умножавање књиге »Основе лењинизма«. Маја 1943. ЦК КПЈ донео је одлуку да Загорка и Љубица Ђонових оду преко Срема у Босну. То је и учињено. Из Београда су, због појачане контроле и немогућег опсадка у граду отишли и Владислав Рибникар, Ђ. Андрејевић Кун, Брана Перовић, Милада Рајтер, Славка Морић — Паренга и други.²⁶⁷ У штампарији је настављен још интензивнији рад. Али 31. VIII 1943. Немци су саопштили становницима на Бањичком венцу да за три дана морају да се иселе, да оставе сав намештај, јер ће се ту населити немачки официри. Пошто је рок за иселење био мали, одлучено је да се изнесу само преостали примерци Историје, мала штампарска преса »Бостон«, која је служила као резерва, и нешто слова. Слободан и Бранко су 28. VII 1944. откривени у новом склоништу, али су уништили поверљиву архиву и онда извршили самоубиство. Илегална штампарија на Бањичком венцу, бр. 12, није никад пронађена, а Дана и Бранко Максимовић су у другој половини 1943. отишли у партизане.²⁶⁸

Већ смо поменули да је партијска техника у Београду, поред тајне штампарије ЦК КПЈ, имала и друга илегална склоништа као што је било оно у Шуматовачкој улици, број 30, а касније у Шумадијској улици, број 187. Ту је била смештена штампарија ПК КПЈ за Србију. Фебруара 1943. задат је први ударац партијској техници у Београду. Тада је престала да ради техника МК Београда. После

²⁶⁴ З. Јовановић, н. д., 511—512 и Д. Марковић, Отписани, 143—144, 146—148 и Исти, Забрањени живот; 115—124.

²⁶⁵ Ђ. Андрејевић Кун, н. д., 274—275. У вези са својим радом у штампарији Кун напомиње да је израдио заглавље за штампане листове »Комунист«, »Пролетер« и »Глас« и истовремено обезбедио и албумс, виџетс и потребне илустрације. Исто.

²⁶⁶ Д. Марковић, Отписани, 145—146.

²⁶⁷ Ј. Марјановић, Београд, 169 и Д. Марковић, Отписани, 148.

²⁶⁸ Д. Марковић, Отписани, 149—151. Упор. З. Јовановић, н. д., 515—18.

мартовске провале пребачена је у Миличину улицу, број 6. Због првог таласа терора током 1943. враћена је у Улицу поп — Тадијину, бр. 2. Ту се налазило специјално изграђено склониште, ископано у земљи и покривено даскама, а изнад њега је био стан у коме су одржавани састанци Месног комитета, курира и других.²⁶⁹ Брана Перовић, описујући штампарију ПК КПЈ, навела је да је полиција једнога дана, када је код Цирила Жужека и лекара Радомира Герића затекла и Владету Поповића, студента медицине, учеснике шпанског грађанског рата, и сву тројицу 22. VI 1941, одвела у Бањички логор, иако није пронашла два велика кофера пуна штампарске хартије намењене за »Пролетер« и текст прогласа који је управо штампан нити икакав други компромитујући материјал.²⁷⁰ Захваљујући њиховом храбром држању, ова штампарија није откривена до 1943. године.

По налогу СК КПЈ за Космај, СП среза младеновачког је фебруара 1942. организовало прву окружну технику. Била је смештена у селу Шипшину и имала само писаћу машину и нешто материјала. Кад је материјал требало умножавати, општински деловођа је ноћу доносио шапирограф из општине да би извршио задатак. Деловођа је, иначе, био кандидат за члана КПЈ. Средином 1942. пошто се осећала велика потреба за пропагандним материјалом, ОП КПЈ за младеновачки срез одлучило је да се техника опреми потребним материјалом и смести на добро обезбеђено место. Склониште за технику је направљено у Вулаку, у подунавском срезу, и у њега се улазило кроз штапске јасле. У овој техници је радила Зорица Дамњановић, ученица из Ћуприје, која је, пре тога, у Вулаку била скојевски руководилац. Техника је, поред писаће машине, имала шапирограф и радио-апарат, Захваљујући томе, Зорица је уз многобројне прогласе и други партијски материјал умножавала вести и извештаје са фронта. Пошто је склониште било несигурно, а домаћин компромитован као сарадник НОП-а, техника је јануара 1943. морала да се сели. Пребачена је у село Ковачевац (младеновачки срез), у подрумско склониште, у које се улазило из качаре. На рад у технику дошла је Јованка Поповић, суденткиња из Смедерева. Она је нешто пре тога била пуштена из логора на Бањици и из Београда преко везе отпремљена у партизане. Милица Јовановић, учитељица у Поповићу, дошла је, такође, крајем 1943. на рад у технику. Техника је априла 1944. поново враћена у Вулак и смештена у склоништу ископаном у једном винограду. Милица и Јованка су радиле под врло тешким условима. Нису имале довољно ваздуха у склоништу, које је и прокишњавало. Међутим, оне су биле сигурне да их мештани неће издати. Сваке ноћи су им доносили храну. Једне ноћи су их обавестили да су четници блокирали село, па им седам дана нису доносили храну. Милица и Јованка су све то време провеле без хране и воде. Четници су непрестано крстарили по селу и винограду, али технику нису пронашли.²⁷¹

²⁶⁹ Д. Марковић, Отписани, 152.

²⁷⁰ Брана Перовић, у штампарији Покрајинског комитета, Град борбе и слободе, Београд 1941—1944, Београд, 1964, 185—195. Упор. Ј. Марјановић, Београд, 107.

²⁷¹ Жене Србије у НОВ, 213—214.

DIE INTELLIGENZ BELGRADS IM VOLKSBEFREIUNGSKAMPF UND IN DER SAZIALISTISCHEN REVOLUTION 1941—1944

Zusammenfassung

Auf Grund zahlreicher Literatur — und Archivmaterialien wird in der vorliegenden Arbeit die Haltung der Intelligenz Belgrads und dessen Umgebung in Volksbefreiungskampf und in der sozialistischen Revolution behandelt. Aus der Arbeit ist ersichtlich, dass die Intelligenz aus diesem Teil des Landes bedeutende Opfer zum Zweck der Befreiung des Landes von der fremden Macht und des Sieges über die einheimischen konterrevolutionären Kräfte erduldet. Die Intelligenz hat sich noch vor dem Krieg in der fort schrittlichen revolutionären Bewegung hervorgetan, besonders als sie noch in den Mittelschulen und an der Universität studierte.

Die Intellektuellen waren, zusammen mit der Arbeiterklasse, erste Kämpfer in den Partisanenabteilungen, die sich gründeten, Initianten, Organisatoren und Anführer der ersten gelungenen Aktionen. In diesen Kämpfen viele von ihnen verunglückten, verwundet wurden oder ihre Leben verloren in Zusammenstößen mit dem Feind. Manche fielen auch den Einbrüchen zum Opfer. Es ist eine Tatsache, dass nur aus den Reihen der Studenten 34 junge Leute als Volkshelden proklamiert wurden, ist ein Beweis der heldhaften Haltung dieser Schicht der Gesellschaft Belgrads und dessen Umgebung. Durch korrekte Leitung, erneuerten die Parteiorganisation und die Organisationen der kommunistischen Jugend ihre Tätigkeit, ohne Rücksicht auf sämtliche Fluten und Ebben in den Kämpfen in diesem Teil des Landes. In den Parteorganisationen und in jenen der kommunistischen Jugend bildete die Intellektuellen einen besonders zahlreichen Teil der Mitgliederschaft.

Die Leitungen der KPJ und die Organisationen der kommunistischen Jugend wandten alle Kräfte auf, um in ihre Reihen so viele Intellektuellen als möglich herbeizuziehen. Ausser der üblichen Appallen an die Intellektuellen, besonders wurden die Offiziere aufgefordert, ihre patriotische Pflicht zu erfüllen und in die Reihen der Volksbefreiungsarmee Jugoslawiens einzutreten, deren Angehörige sowohl gegen die feindliche Okkupation, als auch gegen deren Mitarbeiter kämpften. Die Intellektuellen haben sich auch in der Illegalarbeit, in der Lieferung von Daten der Partei, in der Sammlung freiwilliger Beiträge, des Sanitätsmaterials, in der Handhabung der illegalen Technik usw. hervorgetan. Im Kampfe gegen die feindliche Okkupation und die Mitarbeiter des Feindes haben die Intellektuellen grosse Bewusstheit, Einheitlichkeit und Bereitwilligkeit für die grössten Opfer gezeigt.

Mr Milica Bodrožić